

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**İSLAM MEDENİYETİNDE VAKIF GELENEĞİNİN
ULUSLARARASI İLİŞKİLERDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE
DİYANET VAKFI VE AFGANİSTAN ÖRNEĞİ**

ABDUL MOİZ ISLAMİ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
22811001961**

**DANIŞMAN:
DOÇ. DR. ALİ DADAN**

KONYA-2025

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdul Moiz Islami		
	Numarası	22811001961		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı / İslam Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☐	
		Doktora	☐	
	Tezin Adı	İslam Medeniyetinde Vakıf Geleneğinin Uluslararası Elişkilerdeki Etkisi: Türkiye Diyanet Vafı Ve Afganistan Örneği		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Abdul Moiz Islami

İmzası

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdul Moiz İslami
	Numarası	22811001961
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı / İslam Tarihi Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ali Dadan
	Tezin Adı	İslam Medeniyetinde Vakıf Geleneğinin Uluslararası Elishkilerdeki Etkisi: Türkiye Diyanet Vafı Ve Afganistan Örneği

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan İmdâdullah Tehânevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarikatı başlıklı bu çalışma 29/07/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Ali Dadan	
2	Prof. Dr.	Ahmet Turan Yüksel	
3	Prof. Dr.	Osman Zahid Çifçi	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdul Moiz Islami		
	Numarası	22811001961		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı / İslam Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☐	
		Doktora	☐	
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ali Dadan		
Tezin Adı	İslam Medeniyetinde Vakıf Geleneğinin Uluslararası Elishikilerdeki Etkisi: Türkiye Diyanet Vafı Ve Afganistan Örneği			

ÖZET

Vakıf kurumu, İslam medeniyetinde toplumsal dayanışmayı güçlendiren ve kamu yararına hizmet eden köklü bir gelenektir. Eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve kültürel faaliyetler gibi alanlarda önemli roller üstlenen vakıflar, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde de etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Toplumlar arası iş birliğini teşvik ederken, yardımlaşma, hoşgörü ve dayanışma gibi değerleri yaygınlaştırmaktadır. Bu çalışma, vakıf geleneğinin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisini ele alarak, Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) Afganistan'daki faaliyetleri üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır. TDV, Afganistan'da eğitim, kültür ve sosyal hizmetler alanlarında gerçekleştirdiği projelerle sadece yerel halkın refahına katkıda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda Türkiye ile Afganistan arasındaki kültürel ve diplomatik bağları da güçlendirmektedir. Araştırma, vakıf kurumlarının uluslararası düzeyde toplumları birbirine yakınlaştırma, insani yardımı sürdürülebilir hale getirme ve devletler arası ilişkileri pekiştirme süreçlerindeki rolünü incelemektedir. Türkiye Diyanet Vakfı örneği üzerinden yapılan analizler, vakıfların sadece yerel kalkınmaya değil, aynı zamanda küresel ölçekte barış, dayanışma ve diplomasiye de katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeleri: Vakıf, Uluslararası İlişkiler, İslam Medeniyeti, Türkiye Diyanet Vakfı, Türkiye, Afganistan, Toplumsal Dayanışma

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Abdul Moiz Islami		
	Student Number	22811001961		
	Department	Department of Islamic History and Arts /Division of Islamic History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☐	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Doç. Dr. Ali Dadan		
Title of the Thesis/Dissertation	The Impact of the Waqf Tradition on International Relations in Islamic Civilization: The Case of the Turkish Diyanet Foundation and Afghanistan			

ABSTRACT

The waqf institution is a deep-rooted tradition in Islamic civilization that strengthens social solidarity and serves the public good. It plays a significant role in education, healthcare, social services, and cultural activities while also functioning as an effective tool in international relations by fostering cooperation and promoting values such as mutual assistance, tolerance, and solidarity. This study examines the impact of the waqf tradition on international relations through the case of the Turkish Diyanet Foundation (TDV) in Afghanistan. TDV's initiatives in education, healthcare, and social services contribute not only to the well-being of the local population but also to strengthening cultural and diplomatic ties between Turkey and Afghanistan. The research highlights the role of waqf institutions in bringing societies closer together, ensuring the sustainability of humanitarian aid, and enhancing intergovernmental relations. The analysis of the TDV case demonstrates that waqfs contribute not only to local development but also to global peace, solidarity, and diplomacy.

Keywords: Waqf, International Relations, Türkiye Diyanet Foundation, Afghanistan, Islamic Civilization, Social Solidarity

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	viii
TABLolar LİSTESİ	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ.....	1
I. Araştırma Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
II. Araştırmanın Problemi	2
III. Araştırmanın Yöntemi	3
IV. Araştırmanın Kaynakları	4

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF SİSTEMİ

1.1. Vakfın Tanımı ve Ortaya Çıkışı	7
1.2. Eski Kavimlerde Vakıf.....	11
1.2.1. Eski Yunan'da Vakıf	11
1.2.2. Romalılarda Vakıf	12
1.2.3. Bizans'ta Vakıf	13
1.2.4. Cermenlerde Vakıf.....	14
1.3. Türk Dünyasında vakıf	15
1.4. İslam Hukukunda Vakıf	18
1.5. Selçuklularda Vakıf.....	22
1.5.1. Türkiye Selçuklu Vakıflarının Gelişimi	25
1.5.2. Kurucularına Göre Türkiye Selçuklu Vakıfları.....	30
1.5.3. Kuruluş Amaçlarına Göre Türkiye Selçuklu Vakıfları	34
1.6. Osmanlı Vakıf Sistemi	36
1.6.1. Genel Olarak Osmanlı Vakıf Sistemi.....	36
1.6.2. Osmanlı Toplumunda ve Devlet Yapısında Vakıfların Rolü.....	38
1.6.3. Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyal ve Ekonomik Etkileri	39
1.6.4. Osmanlı İmparatorluğu'nda Vakıf Kurmuş Zümreler	47
1.6.5. Osmanlı'dan Günümüze Vakıf	50

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE VAKIF KURUMLARI

2.1. Uluslararası İlişkiler: Tanımı ve Tarihsel Gelişimi.....	56
---	----

2.2.	İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler	57
2.3.	Vakıf Geleneğinin Türk-İslam Coğrafyasındaki Yeri ve Uluslararası Etkileşimlere Katkısı	60
2.4.	Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Dış Politika, Diplomasi ve Uluslararası İlişkilerdeki Yeri	68
2.4.1.	Kudüs Vakıfları	69
2.4.2.	Haremeyn Vakıfları	74
2.4.3.	Balkanlarda Osmanlı Vakıfları	77
2.5.	Modern Dünyada Türk Vakıfların Uluslararası İlişkilerdeki Yeri ve Önemi..	81
2.5.1.	Türkiye Diyanet Vakfı'nın Suriye'deki Faaliyetleri	87
2.5.2.	İnsani Yardım Çalışmaları	88
2.5.3.	Eğitim Hizmetleri	88
2.5.4.	Sağlık Hizmetleri	89
2.5.5.	Barınma ve Konut Projeleri	89
2.5.6.	Dini ve Manevi Destek	89
2.6.	Türkiye Diyanet Vakfı'nın Filistin'deki Çalışmaları	90
2.6.1.	İnsani Yardım Çalışmaları	90
2.6.2.	Eğitim Destekleri	91
2.6.3.	Sağlık Hizmetleri	91
2.6.4.	Barınma ve Temel İhtiyaçlar	91
2.6.5.	Dini ve Manevi Destek	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFĞANİSTAN'DA TÜRKİYE DİYANET VAKFI (TDV)

3.1.	Türkiye Diyanet Vakfı'nın Tarihçesi	93
3.2.	Türkiye Diyanet Vakfı'nın İdari Yapısı	97
3.3.	Türkiye Diyanet Vakfı'nın Teşkilat Yapısı	99
3.4.	Türkiye Diyanet Vakfı'nın Misyonu	100
3.5.	Türkiye Diyanet Vakfı'nın Vizyonu	101
3.6.	Afganistan'da Türkiye Diyanet Vakfı	101
3.6.1.	Türkiye-Afganistan İlişkileri: Geçmişten Günümüze	102
3.6.2.	TDV'nin Kuruluşu Ve Faaliyete Geçmesi	107
3.6.3.	TDV'nin Afganistan'daki Yerel STK'larla İş Birliği	107
SONUÇ		129
KAYNAKÇA		132

KISALTMALAR

as.	: Aleyhisselam
cc.	: Celle Celalühü
C.	: Cilt
Çev	: Çevirmen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakıf İslami Ansiklopedisi
hz.	: Hazreti
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı
r.a.	: Rahimallah
s.	: Sayfa
Say.	: Sayı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
Yy	: Yüzyıl
Yay.	: Yayınları

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1-	Türkiye	Diyanet	Vakfı'nın	Teşkilat	
Şeması.....					122
Tablo 2-	TDV'nın	Afganistan'daki	Ramazan	Faaliyetleri	(2018-2024).....139
Tablo 3-	TDV'nın	Afganistan'daki	Kurban	Faaliyetleri	(2018-2024).....141
Tablo 4-	Türkiye	Diyanet	Vakfı'nın	Su Kuyusu ve Vakıf	Çeşmesi Projeleri.....143
Tablo 5-	Afganistan Diyanet Öğrenci ve Mezun Profili: Mevcut Bursiyerler, 2024 Kabul Edilenler ve Mezunlar).....				152

ÖNSÖZ

Bu tez, İslam geleneğinde vakıfların uluslararası ilişkilerdeki etkisini derinlemesine incelemeyi amaçlayan bir çalışmadır. Selçuklu ve ardından Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar, vakıf müessesesinin hem toplumsal hem de diplomatik ilişkilerdeki rolü, sosyal hizmetlerin ve kültürel bağların güçlendirilmesinde önemli bir yer tutmuştur. Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) Afganistan'daki faaliyetleri, bu süreçte vakıfların uluslararası ilişkilerde nasıl bir stratejik araç olarak kullanıldığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Tezin ilk bölümünde, vakfın tarihsel gelişimi ve toplumsal kalkınma üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bu bölümde, vakıf müessesesinin tanımı, İslam dünyasındaki tarihsel gelişimi ve vakıfların Osmanlı'daki önemine dair derinlemesine bir değerlendirme yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların devlet ve toplum yapısındaki rolü, özellikle cami, medrese, kütüphane gibi dini ve kültürel yapılar üzerinden incelenmiştir. Ayrıca, vakıfların sosyal ve iktisadi etkileri, dönemin toplumsal yapısını şekillendiren en önemli unsurlardan biri olarak vurgulanmıştır.

Devamında gelen ikinci bölüm ise, uluslararası ilişkiler kavramının tanımıyla başlayarak, İslam hukukunun bu ilişkileri nasıl şekillendirdiğini ele almaktadır. Hukukilik, ahlakilik, adalet, eşitlik ve ahde vefa gibi ilkeler, İslam dünyasının bu alandaki yaklaşımını ortaya koymaktadır. Osmanlı döneminde vakıfların dış politikada nasıl araçsallaştırıldığı, Kudüs ve Balkanlar'daki uygulamalarla örneklendirilmiştir. Günümüzde ise vakıf temelli kurumların eğitim, insani yardım ve kültürel alandaki faaliyetleri üzerinden uluslararası ilişkilerdeki etkileri genel hatlarıyla değerlendirilmiştir.

Araştırmanın son ve üçüncü bölümünde ise, Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) Afganistan'daki faaliyetlerine odaklanmaktadır. Bu bölümde, TDV'nin Ramazan faaliyetleri, kurban faaliyetleri, yetim faaliyetleri, su kuyusu projeleri gibi insani yardım çalışmalarının Afgan halkı üzerindeki olumlu etkileri ele alınmıştır. Ayrıca, TDV'nin, Afganistan'daki toplumsal kalkınmaya sağladığı katkılar ve iki ülke arasındaki kültürel ve diplomatik bağların güçlendirilmesine yönelik yaptığı çalışmalar da bu bölümde

incelenmiştir. Bu faaliyetlerin, Afgan halkı ile Türkiye arasındaki dostane ilişkileri pekiştirme noktasındaki önemi vurgulanmıştır.

Bu tezdeki araştırma, vakıf müessesesinin toplumsal kalkınma ve uluslararası ilişkiler açısından taşıdığı önemi ortaya koyarken, aynı zamanda günümüz dünyasında vakıfların nasıl bir stratejik araç olarak kullanılabileceğini ve uluslararası ilişkilerdeki rolünü de gözler önüne sermektedir. Özellikle Türkiye Diyanet Vakfı'nın Afganistan'daki insani yardım faaliyetleri, vakıf müessesesinin modern dünyada nasıl güçlü bir diplomatik etki oluşturduğunun somut bir örneği olarak sunulmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, akademik rehberliği, engin bilgi birikimi, yapıcı eleştirileri ve her aşamada sunduğu kıymetli desteğiyle bana yol gösteren değerli danışmanım Doç. Dr. Ali Dadan hocama en içten şükranlarımı sunarım. Ayrıca, jüri üyeliğini kabul ederek değerli zamanlarını ayıran, yapıcı görüş ve katkılarıyla çalışmama önemli ölçüde yön veren saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel ve Prof. Dr. Osman Zahid Çiftçi hocalarıma da içten teşekkür ederim. Kendileri bu süreçte büyük emek ve zahmet gösterdiler; destekleri ve kıymetli önerileri benim için çok değerli olmuştur. Ayrıca, bana hayatımın her anında sevgi ve güvenle yol gösteren, sabırla yanımda duran aileme minnettarım. Onların her türlü fedakârlığı, bana güç verdi ve bu zorlu sürecin üstesinden gelmemi sağladı. Ailemin desteği olmasaydı, bu tez sadece bir hayal olurdu. Bu noktada, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ve aziz Türk milletine en içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Türkiye, bana sadece akademik gelişim için bir fırsat sunmadı; aynı zamanda kendimi evimde hissettiren bir yuva oldu. Gösterdikleri misafirperverlik, sevgi ve destek sayesinde burada kendimi hiçbir zaman yabancı hissetmedim. Özellikle, Türkiye Diyanet Vakfı'na (TDV), bana bu burs imkânını sağlayarak hayallerimi gerçekleştirme fırsatı sunduğu için sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. TDV'nin verdiği destek sadece eğitimime değil, aynı zamanda hayatıma da yön verdi. Türkiye Diyanet Vakfı'nın eğitime, vakıf kültürüne ve insani yardıma verdiği büyük katkıyı yakından görmek, benim için büyük bir ilham kaynağı oldu.

Abdul Moiz ISLAMI

KONYA-2025

GİRİŞ

I. Araştırma Konusu, Amacı ve Önemi

Bu tez, İslam Medeniyetinde Vakıf Geleneğinin Uluslararası İlişkilerdeki Etkisini incelemektedir. Çalışmada, özellikle Türkiye Diyanet Vakfı ve Afganistan örneği üzerinden İslam dünyasında vakıf kurumlarının tarihsel gelişimi, toplumsal ve kültürel etkileri ele alınmaktadır. Araştırma, vakıfların yalnızca yerel düzeyde değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde de önemli bir rol oynadığını; insani yardımlar, kültürel diplomasi ve barış inşası gibi alanlardaki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu kapsamda, Türkiye'nin en önemli sivil dini kuruluşlarından biri olan Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV), Afganistan'daki toplumsal yapıya ve uluslararası ilişkilere olan katkıları detaylı bir şekilde incelenecektir. Vakıf kurumlarının uluslararası yardımlarda, kültürel iş birliğinde ve diplomatik ilişkilerde nasıl bir etki yarattığı tartışılacak; vakıf geleneğinin modern dünyada üstlendiği işlevler değerlendirilecektir.

Araştırmanın temel amacı, İslam medeniyetinin önemli bir kurumu olan vakfın, tarihsel ve kültürel temelleriyle birlikte günümüz uluslararası ilişkilerindeki rolünü incelemektir. Vakıflar, tarih boyunca toplumların ihtiyaçlarını karşılamada, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerin sunulmasında, dini ve kültürel değerlerin korunup yayılmasında etkili olmuşlardır. Bu bağlamda çalışma, vakıf geleneğinin yalnızca yerel düzeyde değil, uluslararası ölçekte de bir diplomasi aracı ve yumuşak güç unsuru olarak nasıl işlev gördüğünü ortaya koymayı hedeflemektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı'nın yurt dışında yürüttüğü insani yardım projeleri, eğitim faaliyetleri, dini hizmetler ve kültürel etkileşimler; Türkiye'nin dış politikasına, uluslararası imajına ve İslam dünyasındaki konumuna önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çalışma, özellikle TDV'nin Afganistan'daki faaliyetleri üzerinden, vakıf kurumlarının iki ülke arasındaki ilişkilerde nasıl bir etki yarattığını, kültürel bağları nasıl pekiştirdiğini ve diplomatik ilişkileri nasıl güçlendirdiğini değerlendirecektir.

Bu araştırma, İslam medeniyetinin tarihsel ve kültürel mirası olan vakıf geleneğinin, günümüz uluslararası ilişkilerinde nasıl bir rol oynadığını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Vakıflar, sadece dini ve sosyal hizmetler sunan kurumlar değil, aynı zamanda ülkeler arası kültürel etkileşimi teşvik eden ve diplomatik ilişkilerde aracılık işlevi gören yapılardır. Türkiye Diyanet Vakfı'nın uluslararası alandaki faaliyetleri, vakıf kurumlarının dış politika ve uluslararası ilişkiler bağlamında nasıl bir etki yaratabileceğini gösteren önemli örnekler sunmaktadır.

Özellikle TDV'nin Afganistan gibi farklı coğrafyalarda yürüttüğü insani yardım, eğitim ve kültürel projeler, vakıfların uluslararası ilişkilerdeki önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu yönüyle araştırma, vakıf kurumlarının ülkeler arası ilişkilerdeki yeri, diplomatik etkileri ve yumuşak güç stratejilerindeki işlevi konusunda yeni bir perspektif geliştirmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda, Türkiye'nin dış politikasında vakıf temelli kurumların rolünü anlamaya katkı sağlayarak, vakıf geleneğinin modern diplomasiye ve kültürel ilişkilere etkisini kapsamlı biçimde analiz edecektir.

Bu çerçevede, vakıf kurumlarının hem tarihsel hem de çağdaş bağlamda uluslararası ilişkilerdeki işlevini ortaya koyarak, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı örneği, yalnızca akademik çevreler için değil; dış politika uzmanları, hükümet yetkilileri ve uluslararası ilişkilerde görev alan profesyoneller için de değerli bir inceleme alanı sunmaktadır. Araştırma, vakıfların modern dünyada barış, dayanışma ve kültürel yakınlaşma süreçlerindeki rolünü anlamamıza katkı sağlayacaktır.

II. Araştırmanın Problemi

İslâm medeniyetinde vakıf kurumu, yüzyıllar boyunca sosyal adaletin sağlanması, kültürel gelişimin desteklenmesi ve toplumsal refahın artırılması amacıyla önemli bir rol oynamıştır. Ancak, günümüzde vakıfların uluslararası ilişkilerdeki etkileri üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu tezde, özellikle Türkiye Diyanet Vakfı ve Afganistan örneği üzerinden vakıfların uluslararası ilişkilerdeki rolü ve etkisi araştırılacaktır. Araştırmanın temel problemi, vakıfların uluslararası düzeyde kültürel diplomasi, insani yardımlar ve barış inşası gibi alanlarda nasıl bir etki oluşturduğunu

belirlemektir. Ayrıca, Türkiye'nin Diyanet Vakfı'nın, Afganistan gibi bir ülkedeki toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğü ve uluslararası ilişkilerdeki rolü incelenerek, vakıfların küresel düzeydeki etkisi üzerine daha fazla bilgi sağlanacaktır. Bu bağlamda, İslam geleneğinde vakıf kurumunun uluslararası ilişkilerdeki etkilerini anlamak, günümüz vakıf faaliyetlerinin ne şekilde şekillendiği konusunda önemli bir katkı sağlayacaktır.

III. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak hazırlanmıştır. Çalışmada, İslam medeniyetinde vakıf geleneğinin tarihsel gelişimi, toplumsal işlevleri ve uluslararası ilişkilerdeki yansımaları teorik bir çerçevede ele alınmıştır. Bu kapsamda, tarihsel ve betimsel (deskriptif) yöntemler bir arada kullanılmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde, vakıf kurumunun ortaya çıkışı, tarihsel süreci ve farklı medeniyetlerdeki uygulamaları ele alınmıştır. Bu aşamada literatür taraması yöntemi kullanılarak İslam hukukuna, Osmanlı vakıf sistemine ve vakıf kurumlarının sosyal, kültürel ve ekonomik işlevlerine dair yerli ve yabancı kaynaklar incelenmiştir.

İkinci bölümde, vakıf geleneğinin uluslararası ilişkilerdeki yeri üzerinde durulmuş; vakıf kurumlarının diplomasi, kültürel etkileşim ve yumuşak güç unsuru olarak nasıl bir rol üstlendiği değerlendirilmiştir. Bu süreçte, belgesel analiz yöntemiyle, özellikle Osmanlı arşiv kayıtları, tarihî belgeler, raporlar ve akademik yayınlardan yararlanılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) uluslararası faaliyetleri incelenmiş, özellikle Afganistan'daki çalışmaları örnek olay (case study) yöntemiyle ele alınmıştır. TDV'nin insani yardım, eğitim, kültürel ve dini hizmetler alanındaki projeleri değerlendirilerek, bu faaliyetlerin Türkiye-Afganistan ilişkilerine etkileri analiz edilmiştir. Bu bağlamda, TDV'nin resmî raporları, yıllık faaliyet bültenleri, uluslararası kuruluşların verileri ve Afganistan'daki yerel kaynaklardan elde edilen bilgiler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Araştırmanın genelinde tarihsel analiz, doküman incelemesi, betimsel analiz ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Veriler nitel olarak

değerlendirilmiş, sayısal analizden ziyade kavramsal ve tarihsel bağlam ön plana çıkarılmıştır.

Bu yöntemle, vakıf kurumlarının tarih boyunca toplumsal kalkınmadaki ve uluslararası ilişkilerdeki etkisi hem teorik hem de pratik örneklerle ortaya konulmuştur. Araştırma süreci boyunca elde edilen bulgular, mevcut literatürle karşılaştırılarak yorumlanmış ve sonuç bölümünde genel bir değerlendirmeye ulaşılmıştır.

IV. Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmada kullanılan birinci derece kaynaklar, doğrudan vakıf kurumunun tanımı, tarihî gelişimi, İslam hukukundaki yeri ve toplumsal fonksiyonlarını konu alan, alanında yetkin akademisyenler tarafından yazılmış özgün bilimsel metinlerden oluşmaktadır. Araştırmanın teorik çerçevesi bu kaynaklar temel alınarak oluşturulmuştur.

İlk olarak, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) içerisinde yer alan “Vakıf” başlıklı madde, bu çalışmanın omurgasını oluşturan en önemli kaynaklardan biridir. Hacı Mehmet Günay ve Bahaeddin Yediyıldız tarafından kaleme alınan bu kapsamlı madde, vakfın terminolojik kökeninden başlayarak İslam hukukundaki yerine, tarihi gelişimine ve Osmanlı’daki kurumsal yapısına kadar pek çok yönüyle vakıf müessesesini incelemektedir. Ayrıca vakfın sosyal adalet, eğitim, sağlık, bayındırlık ve kültürel miras üzerindeki etkileri de ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu kapsamıyla madde, tezin hem tarihî hem de teorik altyapısının inşa edilmesinde başvuru alan temel referanslardan biridir. Hanefî mezhebine ait kaynaklar başta olmak üzere, diğer mezheplerin görüşleri de mukayeseli şekilde incelenmiştir.

Bir diğer önemli birincil kaynak ise Köprülü Bülent tarafından kaleme alınan “Tarihte Vakıflar” adlı eserdir. Köprülü, bu eserinde vakıf kurumunu yalnızca İslam toplumlarıyla sınırlı kalmaksızın, tarih boyunca farklı medeniyetlerdeki karşılıklarıyla birlikte ele almakta; Roma, Cermen, Yunan ve diğer eski medeniyetlerdeki vakıf uygulamalarını da incelemektedir. Bu çalışmada, vakfın tarihsel gelişimi ve medeniyetler arası etkileri ayrıntılı bir biçimde ele alınarak, vakıf kurumunun sosyal,

ekonomik ve diplomatik ilişkiler üzerindeki rolü vurgulanmıştır. Özellikle İslam dünyasında vakfın nasıl kurumsallaştığı, toplumsal hayata etkileri ve tarihî dönüşümleri de kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu yönüyle, Köprülü'nün eseri, vakıf sisteminin geçmişten günümüze uzanan evrimini ve farklı medeniyetlerdeki yansımalarını değerlendirerek teze önemli bir derinlik katmaktadır.

Bir diğer önemli birincil kaynak ise Fuat Köprülü'nün “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihî Ehemmiyeti-Vakf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü” adlı eserleridir. Bu eserler, vakıf kurumunun tarihsel kökenlerini ve hukuki yapısını derinlemesine incelemekte; vakıf vesikalarının tarihi önemine ve vakıf müessesesinin evrimsel gelişimine dair kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Köprülü, vakfın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hukuki yapısını ve kurumsal işleyişini detaylı bir şekilde ele almakta; vakıf kurallarının toplumsal yapılar üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, vakıf belgelerinin tarihsel anlamı ve toplumlar arası ilişkilerdeki rolüne dair önemli analizler sunmaktadır. Bu eserin, vakıf müessesesinin hukuki ve tarihsel temelleri hakkında sağladığı derinlik, tezin önemli bir kısmını oluşturur.

Bir diğer önemli birincil kaynak ise Ziya Kazıcı'nın “İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar” adlı eseri, 2002 yılında Ankara'da yayımlanmış olup, vakıf kurumunun İslam toplumu ve sosyal yapılar açısından önemini ele almaktadır. Kazıcı, vakıfların İslam dünyasında nasıl bir sosyal adalet aracı olarak işlediğini, toplumsal eşitsizlikleri nasıl giderdiğini ve sosyal yardımlaşma anlayışını nasıl şekillendirdiğini tartışmaktadır. Ayrıca, vakıf müessesesinin modern toplumlarda da nasıl bir işlevsellik kazandığını incelemekte ve İslami düşüncenin vakıf kurumuna yüklediği toplumsal sorumlulukları irdelemektedir. Bu eser, vakıf kurumunun sosyal açıdan oynadığı rolü anlamak için önemli bir kaynaktır.

Tezimde kullandığım ikinci derece kaynaklardan biri, İmam Muhammed Abû Zuhre tarafından yazılmış Muhadarat fil Vakf (محاضرات في الوقف) adlı eserdir. Bu kitap, 1971 yılında Kahire'de Darülfikri'l-Arabi yayınevi tarafından basılmıştır. Eserde, vakıf konusuyla ilgili fikhî açıdan geniş bir inceleme yapılmış ve özellikle eski kavimlerde ve sonrasında İslam dünyasında, özellikle Emeviler, Abbasiler, Osmanlılar, Selçuklular ve Memlükler dönemlerinde vakıflar kısaca ele alınmıştır. Aynı şekilde, kitapta Arap

lkelerinde, zellikle Mısır, Arabistan, Suudi Arabistan, Ürdün, Şam, Baēdat ve diēer ülkelerde mevcut olan vakıflardan ve bunlarla ilgili kanuni konulardan da bahsedilmektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) ile ilgili bilgiler ise, ilk olarak TDV'nin resmi web sitesi ve Türkiye Diyanet Vakfı ofislerinden alınan resmi bilgiler üzerinden elde edilmiştir. Bu bilgiler, TDV'nin tarihēesi, kuruluş amacı, faaliyet alanları ve günümüzdeki rolü hakkında güvenilir bir temel sunmaktadır. Ardından, TDV'nin ēalıőmalarına dair ēeőtli tezler, makaleler, raporlar, toplantılar ve seminerler gibi farklı kaynaklardan faydalanılmıőtır. Bu veriler, TDV'nin hem Türkiye'deki hem de uluslararası alandaki etkinliklerine dair kapsamlı bir bakış aēısı kazandırmıştır

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF SİSTEMİ

1.1. Vakfın Tanımı ve Ortaya Çıkışı

Vakıf, Arapçadan gelen bir terim olup, sözlükte “durdurmak” veya “alıkoymak”¹ anlamlarına gelir. Bu kavram, bir malın ya da mülkün, belirli bir amaca hizmet etmek üzere geri alınamaz şekilde bağışlanması anlamında kullanılır.² Başka bir deyişle, vakıf, taşınabilir ya da taşınmaz bir malın belirli hedeflere yönlendirilmesiyle oluşan ve hukuki bir statüye sahip olan bir yapı olup, kurucusunu ve diğer tüm kişileri bağlayan bir sözleşmeyi ifade eder. Bu sözleşme, tescil edildikten sonra, malın kendisinin doğrudan amacına hizmet etmesini sağlar.³ Ayrıca, vakıf, bir malın bir kısmının ya da tamamının, Allah’ın rızası için bağışlanarak, gelirinin İslam’a ve hayır işlerine harcanması olarak da tanımlanabilir.⁴ Vakıf aynı zamanda bir malın maliki tarafından dini, içtimai ve hayri bir gayeye ebediyen tahsisi olarak da ifade edilir.⁵

Daha önce belirttiğimiz gibi, vakfın tanımları, fıkıh mezhepleri, kurucu unsurları, bağlayıcılığı ve vakfedilen malın mülkiyeti gibi konularda farklı görüşlerin bulunması nedeniyle farklılık göstermektedir. Fıkıh kitaplarında farklı mezheplerin ve hatta aynı mezhebe ait kişilerin vakıf hakkındaki tarifleri değişiklik göstermektedir. Örneğin, Ebu Hanife'ye göre vakıf, bir kişinin sahip olduğu gayrimenkulün gelirlerinin, fakirlere ya da İslam cemaatinin dini ve sosyal ihtiyaçlarına ödünç verilmesi şeklinde tahsis edilmesidir. Bu durumda, malın mülkiyeti vakfa ait olduğundan, kişinin ölümünden sonra mirasçılara geçmesi mümkündür.

¹ Mustafa Güler, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 2002, s. 7.

² Vahdettin Aydın, “Türk Yönetimi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı”, *SDÜ. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, sy. 1, (2003), s. 314.

³ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s. 21.

⁴ İsmail Kurt, *Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları*, Ensar Neşriyat, (1999), s. 506.

⁵ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA TDV Yay.*, C. 42, İstanbul 2012, s. 475.

Ebu Hanife'nin öğrencileri Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre vakıf, gelirlerinin yaratılmışlara tahsis edilen bir malın mülkiyetinin Allah'a geçmesini sağlayan bir şer'i işlemdir.⁶ Yani, vakıf ile vakfedenin mülkü olmaktan çıkmış olur.

Kur'an-ı Kerim'de vakıf kelimesi doğrudan yer almasa da, Allah yolunda mal harcama, fakirlere, muhtaçlara ve kimsesizlere infak ve sadaka verme, iyilik yapma, takvada yardımlaşma ve hayırlı işlere yönelme gibi konuları öğütleyen birçok ayet bulunmaktadır. Bu da Müslüman toplumlarında vakıf anlayışının ve uygulamalarının temelini oluşturur.⁷

Fıkıhta vakıf kelimesiyle aynı anlamda kullanılan “habs” ve “sadaka” terimleri de⁸ sıkça yer bulmaktadır. Hatta bazen birbirlerinin yerine kullanıldıkları da görülür. Sadaka, yoksullara Allah rızası için verilen veya sevap kazanmak amacıyla bağışlanan mal anlamına gelir.⁹

Genel olarak vakıf, hukuki bir akit olup, bir kişinin, Allah'a yaklaşma amacıyla taşınmaz ve taşınabilir mal ve mülkünü dini, hayri ve sosyal amaçlar için tahsis etmesi veya bağışlamasıdır.

Vakıf kurumunun ne zaman ilk kez kurulduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, tarihçiler ve bu alanda uzman bilim insanlarının söylediklerinden hareketle vakıf kurumunun nasıl oluştuğu hakkında fikir sahibi olunabilir. Bu konuda öncelikle vakıf kurumunun oluşumunda etkili olan temel faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu faktörler, psikolojik ihtiyaçlar, sosyal etkileşimleri içeren normlar, kültürel değerler ve vakıf kurma hareketini yönlendiren mekanizmalardır. Bu mekanizmalar aracılığıyla vakıf kurumunun oluşumunu anlayabiliriz. Vakıf kurumu, insanın doğasında bulunan iyilik yapma arzusunun bir kurumsal yansımasıdır. İnsan toplumsal bir varlık olduğundan, yalnızca kendi dünyasında yaşamaz; ailesi, akrabaları, milleti ve tüm insanlarla ilgilenir. Yani insan çevresine kayıtsız bir şekilde yaşayamaz. İşte bu iyilik yapma isteğinin düzenli ve

⁶ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *DİA TDV Yay.*, C. 42, İstanbul 2012, s. 479.

⁷ Günay, “Vakıf”, s. 475.

⁸ Güler, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları*, s. 7.

⁹ Kurt, *Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları*, s. 502.

koordineli bir şekilde hayata geçirilmesinin örneklerinden biri de vakıf olmuştur.¹⁰ Ayrıca, tarihi rivayetler ve mevcut eserler, dünyadaki ilk vakfın dini amaçlarla kurulduğunu ve zamanla insani, medeni ve sosyal gibi farklı alanlara ayrıldığını göstermektedir.¹¹

Vakıf kurumunun kökeni konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı yazarlar, vakıf sisteminin Bizans ve Batı kültürlerinden alındığını ifade ederken,¹² bazı yazarlar ise vakıf kurumunun kökeninde, Kur'an ve sünnetin yardımlaşma emirleri ve insanlara faydalı her hizmetin ibadet olarak kabul edilmesi anlayışının yer aldığını belirtmektedirler. Vakıf kurumunun kökeni, İslamiyet ile ilişkilendirilse de, gelişiminde farklı kültürlerin de etkisi olmuştur.

Türk kültür tarihinde önemli bir yeri olan vakıflar, kültürel mirasımızın zenginleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Türklerin eski dönemlerindeki yaşamlarında şekillenen vakıf sistemi, Hititler, Sümerler ve Uygurlar'a kadar izlenebilir. Bu dönemlerde vakıf kurulduğuna dair bazı vakfiyelere rastlanmaktadır.¹³ Örneğin, M.Ö. 1290-1280 yılları arasında Hitit Kralı Hattusilis tarafından düzenlenmiş bir vakfiye bulunmuştur. Vakfiyede yer alan ifade ise şöyledir: "Hitit Kralı Hattusilis, düşmanı olan Armadataş'ı yenip, onun mülklerini ele geçirerek, bu mallardan bir ev ve ek yerleri Tanrıça Iştar'a ibadet amacıyla vakfetmiştir."¹⁴

İslam hukukunda, vakıf kurmaya yönlendiren sebepleri, vakfiyelerin başında bulunan açıklamalarda görmek mümkündür. Vakfiyelerin giriş kısmında, Allah'a şükür ve övgü, dünyanın geçici olduğunu, sadece yapılan hayır ve iyiliklerin kalıcı olacağı, ahiret hayatının öneminin vurgulanması ve ölümden sonra Allah'ın rızasını kazanmış bir kul olarak hatırlanmak istenmesi gibi ifadeler yer almaktadır. Ancak, vakıf kurma motivasyonları yalnızca dini sebeplerle sınırlı değildir. Aynı zamanda, İslam toplumlarındaki siyasi ve sosyal değişiklikler, servetin gösterilmesi ve transferiyle ilgili psikolojik arzular, sosyo-ekonomik ihtiyaçlar ve toplumun kültürel yapısı da etkili

¹⁰ Refik Korkusuz - Ömer Ergül, "Hukuksal Boyutları İle Eski ve Yeni Vakıflar", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sa.16, (2007-2008), s. 69-138.

¹¹ Ziya Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açısından Vakıflar*, Marifet Yay., Ankara 2002, s. 52.

¹² Aydın, "Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı", s. 313-338.

¹³ Bülent Köprülü, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1951, s. 491.

¹⁴ Köprülü, "Tarihte Vakıflar", s. 491.

olmuştur. Ayrıca, elde edilen servetin müsadere veya miras yoluyla bölünmesini engelleyip, çocuklara intikal ettirilmesi amacı da vakıf kurma kararı veren kişilerin temel motivasyonlarından biridir.¹⁵

İslam inancına göre, bir Müslüman ölümünden sonra da devam eden bir hayır bırakırsa, sevapları durmaz. Bunu mümkün kılan en önemli hayır, bir vakıf kurmaktır. Vakfın, yalnızca Allah'ın rızası için yapılması ve sağlanan hizmetin “sevap ve ibadet” olarak kabul edilmesi gerekir. Bu şekilde, İslam toplumlarında karşılık beklemeden yapılan hizmetler, vakıf kurumu aracılığıyla gerçekleştirilir.¹⁶

Vakıf sistemi, yüzyıllar boyunca toplumların yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Türkler İslam'ı kabul ettikten sonra, İslam'ın sunduğu kurallar doğrultusunda, sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışı çok daha derin bir şekilde gelişmiştir. İslam'da Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yapılan hayır işler ve sadaka verme gibi öğretiler, vakıf kurma konusunda büyük bir etki yaratmıştır. İslam hukukunun hâkim olduğu toplumlarda, vakıf kurumu, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda önemli bir gelişim göstermiştir. Tasavvufi tarikatların etkisiyle, Selçuklu döneminde birçok dini ve hayır kurumu kurulmuş ve bu yapılar sosyal ve kültürel yaşamda belirleyici olmuştur. Osmanlı Devleti, vakıf sistemini Selçuklular'dan devralarak, önceki İslam ve Türk-İslam devletlerinin zengin tecrübe ve kurumlarından faydalanmış ve bu alandaki birikimleri geniş bir şekilde kullanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, padişahlar ve hanedan üyelerinin yanı sıra sadrazamlar, devlet adamları, ümera ve diğer zengin kişiler birçok vakıf kurmuşlardır. Osmanlı döneminde vakıf kurumu büyük bir gelişim göstermiş ve oldukça yaygınlaşmıştır. Hatta denilebilir ki, vakıf sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nda zirveye ulaşmıştır. Kendine has bir modelle şekillenen Osmanlı vakıfları, kamu hizmetlerinde önemli bir rol oynamış ve sundukları sayısız hizmetle toplumsal yaşamı çeşitli alanlarda zenginleştirmiştir.

¹⁵ Öztürk, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, s. 797–824.

¹⁶ Öztürk, “Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, s. 37.

1.2. Eski Kavimlerde Vakıf

Bir kişinin malının tamamını ya da bir kısmını ailesine veya başkalarının ihtiyaçlarına ayırması, insan doğasında bulunan doğal bir eğilimdir.¹⁷ İnsanlar, hayır yapma ya da kötülük etme gibi duygulara içsel olarak sahiptir ve bu eğilimler, yaşadıkları toplumun değerleriyle şekillenir. Ahlaki kurallar, bireyi kötülükten alıkoyarken, iyilik yapmaya teşvik eder. Toplum yararına mal tahsis etme düşüncesi, insanlık tarihi kadar eskidir. İslam dünyasında olduğu gibi eski medeniyetlerde de vakıf benzeri uygulamalar görülmüştür. Bu anlayış, bireysel bir fedakârlığın ötesinde, toplumsal ihtiyaçları karşılamaya yönelik ortak bir sorumluluğun göstergesidir.¹⁸

Eski medeniyetlerde, bireylerin kendi mal varlıklarını, toplumsal düzeni sağlamak, halkın refahını artırmak ve daha geniş bir sosyal sorumluluk duygusu oluşturmak amacıyla kullandıkları görülür. Bu bağlamda, vakıf kurma geleneği, sadece dini bir gereklilik olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk ve kültürel bir değer olarak kabul edilmiştir. Zamanla, bu gelenekler daha kurumlaşmış ve çeşitli kültürlerde farklı şekillerde yerleşik hale gelmiştir.¹⁹

Vakfın kökeni, toplumsal sorumluluk anlayışının, bireylerin sahip oldukları mal varlıklarını başkalarının faydasına sunmalarıyla pekiştiği eski geleneklere dayanmaktadır. Bu gelenek, yalnızca İslam dünyasında değil, birçok farklı toplumda da benzer biçimlerde ortaya çıkmıştır.

1.2.1. Eski Yunan'da Vakıf

Farklı Yunan filozofları, toplum kavramını çeşitli açılardan incelemiş ve bu sosyal yapıyı sürekli var olan bir organizma olarak tanımlamışlardır. Toplumun bireyler üzerindeki etkisini, insanların içgüdüsel olarak başkalarına yardım etme ve toplumun refahı için katkı sağlama eğiliminde olduğunu vurgulamışlardır. Bu içgüdü, toplumun düzenini ve dayanışmasını sağlayan önemli bir faktör olmuştur. Hayır işleme isteği, bireylerin toplumsal sorumluluklarının bir yansıması olarak, erken dönemde vakıfların

¹⁷ Mustafa Yılmaz, *Eski Vakıfların ve Taşınmazlarının Günümüzdeki Hukuki Rejimi*, Yetkin Yay., (2025), s. 39.

¹⁸ Yılmaz, *Eski Vakıfların ve Taşınmazlarının Günümüzdeki Hukuki Rejimi*, s. 50.

¹⁹ Köprülü, "Tarihte Vakıflar", s. 492.

ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Eski Yunan'da ilk dönemlerde vakıf sistemi, malın belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere tahsis edilmesi şeklinde işliyordu.²⁰ Vakıflar, başlangıçta toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik belirli işlevler üstlenmiş, ve bu işlevler çoğunlukla bireylerin toplumsal hayata katkı sağlama arzusuyla şekillenmiştir.²¹

Zamanla, bireyler mallarını ya hibe yoluyla ya da vasiyetname bırakmak suretiyle, belirli bir amacı gerçekleştirmek için topluluklara tahsis etmeye başlamışlardır. Bu vakıflar, yalnızca bireylerin mal varlıklarını başkalarına aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumu daha güçlü ve işlevsel kılacak şekilde sosyal organizasyonları desteklemek amacı taşımıştır. Eski Yunan'daki bu vakıf uygulamaları, daha sonraki medeniyetlerde de benzer bir modelin gelişmesine yol açmış ve vakıf kurma geleneği, zamanla daha da kurumsallaşarak farklı toplumlarda geniş bir etki alanı yaratmıştır. Böylece, sosyal yapılar içinde vakıf oluşturma, bireysel hayırseverlikten toplumsal bir sorumluluğa dönüşerek, halkın genel refahını ve toplumun dayanışma anlayışını güçlendirmiştir.²²

1.2.2. Romalılarda Vakıf

Roma hukukunun ilk dönemlerinde vakıf müessesesi hukuki anlamda mevcut değildi ve bu alanda kurumsal bir yapı oluşturulmamıştı. Her ne kadar Roma gelişmiş bir hukuk sistemiyle öne çıksa da, vakıf benzeri düzenlemeler başlangıçta gelenek ve örfeye dayalı olarak yürütülüyordu. Romalı bireyler, mallarını başkalarına bağışlamak, vasiyet etmek ya da hayır işlerine tahsis etmek gibi eylemleri gerçekleştirse de, bu işlemler hukuki olarak kalıcı ve bağlayıcı bir yapıdan yoksundu. Bu nedenle, o dönemde yapılan yardımlar daha çok bireysel iradeye ve toplumsal geleneklere bağlı şekilde gelişiyor, herhangi bir hukuki güvence taşımıyordu.²³

Toplum yararına yapılan bu tür bağışlar genellikle "korporasyon" adı verilen yapılar aracılığıyla gerçekleşiyordu. Site, kolej, lonca veya mahalle toplulukları gibi

²⁰ Sarah Bond, "Philanthropy in ancient times: some early examples from the Mediterranean", *JRank Science and Philosophy*, (2011), s. 1.

²¹ Eraslan Özkaya, *Eski Vakıf Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2012, s. 45.

²² Köprülü, "Tarihte Vakıflar", s. 479-480.

²³ Özkaya, *Eski Vakıf Hukuku*, s. 45.

yapılar, bireylerin mallarını kamu yararına tahsis edebildiği kuruluşlardı. Ancak bu bağışlarda hukuki bir zorunluluk ya da süreklilik garantisi bulunmuyordu. Bağışlar çoğunlukla kişisel vicdanla ve toplumsal sorumluluk anlayışıyla yapılmakta, yasal çerçevede kesin kurallara bağlanmamaktaydı. Bireyler, bazen malların nasıl kullanılacağına dair özel şartlar koyabiliyor, fakat bu şartların uygulanmasını ve denetlenmesini sağlayacak güçlü bir sistem bulunmuyordu. Bu da yapılan bağışların etkisini ve devamlılığını sınırlıyordu.²⁴

Roma hukukunda vakıf benzeri uygulamalarda sürdürülebilirlik büyük bir sorun olarak karşımıza çıkıyordu. Eğer bağış yapılan topluluk, bağışçının koyduğu şartlara uymazsa, belirli durumlarda "multa" adı verilen yaptırımlarla mal geri alınabiliyordu. Ancak bu yaptırımlar sadece bağışın iptaliyle sınırlı kalıyor, vakıf amacının uzun vadeli korunması için yeterli olmuyordu. Dolayısıyla Roma'da vakıf anlayışı, kalıcı, kurumsal ve denetlenebilir bir sistem hâline gelememiştir. Hukuki altyapının yetersizliği, bu yapının sosyal faydalarının sınırlı kalmasına neden olmuş, vakıf düşüncesi ise zamanla gelişerek daha sonraki medeniyetlerde kurumsallaşmıştır.²⁵

1.2.3. Bizans'ta Vakıf

Birçok hukukçu, Bizans döneminde vakıf müessesesinin bağımsız bir hukuki kişilik olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Bizans hukukunda kiliseler, manastırlar, papazlara ait ibadethaneler ve toplumsal yardım amacıyla kurulan dini ve hayri kurumlar, tüzel kişilik statüsüne sahipti. Bu doğrultuda, bir malın belirli bir amaca tahsis edilmesiyle birlikte, vakıf hukuken tanınan bir kimlik kazanırdı. Bu durum, Bizans hukukunun toplumdaki hayır işlerini teşvik eden kurumlara verdiği önemi ve onları nasıl tanıdığını göstermektedir.²⁶

Vakıf kurma sürecinde ise, Bizans hukukunda kişilere geniş bir özgürlük tanınmıştı. Dini amaçlarla bir vakıf kurmak isteyen kişi, herhangi bir yazılı şartnameye ihtiyaç duymadan, tüm mal varlığını bu amaca tahsis edebiliyordu. Bu durum, vakıf kurucusunun, mirasçılarının haklarına rağmen, malı üzerinde serbestçe tasarruf etme

²⁴ Jinyu Liu, "The Economy of Endowments: The Case of Roman Associations", *Research Gate*, ABD 2018, s. 45.

²⁵ Köprülü, "Tarihte Vakıflar", s. 480–482.

²⁶ Yılmaz, *Eski Vakıfların ve Taşınmazlarının Günümüzdeki Hukuki Rejimi*, s. 57.

yetkisine sahip olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, vakfın yönetimi konusunda da kurucuya geniş yetkiler verilmişti; kişi, vakfın idaresini istediği gibi düzenleyebiliyor, hatta menfaatlerin bir kısmını kendisine veya mirasçılara bırakabiliyordu.²⁷

Ancak vakıf mallarının kullanımı konusunda belirli sınırlandırmalar da mevcuttu. Özellikle dini kurumlara ait taşınmazların satılması, değiştirilmesi ya da kiraya verilmesi sıkı kurallara bağlanmıştı. Örneğin, bu malların yirmi yıldan fazla kiraya verilmesi yasaktı ve genel olarak kira süresi kırk yıl ile sınırlanmıştı. Ayrıca, bu tür vakıfların yönetimi mütevelliler aracılığıyla yapılmakta olup, büyük ruhani liderlerin ve dini otoritelerin sıkı denetimine tabiydi. Bu merkezi denetim, vakfın amacına uygun şekilde işletilmesini ve toplum yararına hizmet etmesini sağlamayı hedeflemekteydi. Tüm bu düzenlemeler, Bizans hukukunun vakıf sistemini koruma ve sürdürülebilirliğini sağlama çabasının bir yansımasıydı.²⁸

1.2.4. Cermenlerde Vakıf

Vakıf müessesesi, medeni hukuk çerçevesinde tarih boyunca farklı şekillerde uygulanmış ve toplumların ihtiyaçlarına göre çeşitli değişiklikler geçirmiştir. Genel anlamda vakıf, bir kişinin mal varlığını belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere tahsis etmesi ve bu amacın sürekliliğini sağlama çabasıdır. Bu anlayış, Cermen hukuk sisteminde üç farklı yöntemle karşımıza çıkar:

- **Birinci Sistem:** Bu sistemde vakıf, kişisel güvene dayalı olarak kurulmuştur. Vakıf kurucusu, malını güvendiği bir kişiye devreder ve bu kişinin vakfın amacına uygun şekilde hareket etmesini şart koşar. Malı devralan kişi de aynı amaca hizmet edecek bir sonraki kişiye devretmekle yükümlüdür. Ancak bu sistem, tamamen bireylerin güvenilirliğine bağlı olduğundan sürdürülebilirliği zayıftır. Vakfın amacı zamanla sapabilir veya ihmal edilebilir.
- **İkinci Sistem:** Bu sistemde vakıf malları, ölümsüz ve değişmeyen varlıklar olarak kabul edilen dini figürlere veya tanrılara adanır. Özellikle Hristiyan kültüründe vakıflar, azizler veya kutsal kişiler adına yapılır. Bu yöntemle vakfın amacı, bireylerin değil toplumun inançlarının güvencesi altına alınır. Azizlerin sembolleri ve ibadet

²⁷ Özkaya, *Eski Vakıf Hukuku*, s. 47.

²⁸ Köprülü, "Tarihte Vakıflar", s. 483–485.

yerleri, vakıf malının kutsallığını korur. Böylece vakfin unutulmaması ve toplum tarafından sahiplenilmesi sağlanır. Ancak bu sistem, farklı inanç gruplarına sahip toplumlarda zorluklar oluşturabilir.

- Üçüncü Sistem: Bu modelde vakıf daha kurumsal bir yapıya kavuşur. Vakıf kurucusu, malını bir kuruma (örneğin bir kilise ya da manastıra) tahsis eder ve bu kurum da belirli kurallar çerçevesinde yönetilir. Vakfin amacı, rahipler, öğreticiler veya yöneticiler tarafından sürdürülür. Bu kişiler hem eğitilir hem de denetlenir. Böylece vakfin amacı, sadece bireylerin vicdanına değil, belirli bir organizasyona ve kurumsal yapıya bağlanmış olur. Bu yöntem, vakıf işleyişinin uzun vadede istikrarlı şekilde devam etmesini sağlar.

Bu üç sistem farklı dönemlerde vakfin sürdürülebilirliğini sağlamaya çalışmıştır: birincisi kişisel güvene, ikincisi manevi figürlere, üçüncüsü ise kurumsal yapılara dayanmaktadır. Her biri vakıf düşüncesinin gelişiminde önemli bir yere sahiptir.²⁹

1.3. Türk Dünyasında vakıf

Büyük göç olaylarından sonra Türk boyları, Orta Asya'nın uçsuz bucaksız topraklarından batıya doğru farklı kollar halinde yayılmaya başlamışlardır. Bu göç hareketi sırasında Türkler, yerleştikleri her bölgeye kendi kültürel, sosyal ve ahlaki değerlerini taşımış, aynı zamanda kahramanlık, yardımseverlik ve toplumsal dayanışma gibi önemli insani idealleri de benimsemişlerdir.³⁰ Türk boyları, gittikleri her yerin toplumsal yapısına katkı sağlamak amacıyla, hem kendi toplumlarını hem de diğer halkları desteklemek için çeşitli yardımlaşma ve dayanışma hareketleri oluşturmuşlardır. Bu, sadece savaşlarda gösterilen kahramanlıkla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda başkalarına yardım etme ve toplumları refaha kavuşturma çabalarını da içermektedir.

Eski Türk topluluklarında sosyal yardım ve dayanışma anlayışı oldukça gelişmişti. İslamiyet'ten önceki dönemde, Türkler arasında güçlü bir yardımseverlik ve karşılıklı destek kültürü bulunmaktaydı. Bu anlayış, sadece yerel kabileler içinde değil,

²⁹ Köprülü, "Tarihte Vakıflar", s. 483–484; Özkaya, *Eski Vakıf Hukuku*, s. 46–47; Yılmaz, *Eski Vakıfların ve Taşınmazlarının Günümüzdeki Hukuki Rejimi*, s. 59–61.

³⁰ Yılmaz, *Eski Vakıfların ve Taşınmazlarının Günümüzdeki Hukuki Rejimi*, s. 41.

farklı boylar ve kültürler arasında da yaygın olarak benimsenmişti. Yardımseverlik, hem günlük yaşamda hem de toplumsal ilişkilerde önemli bir yer tutmuş ve bu anlayışa dayalı olarak sosyal kurumlar gelişmeye başlamıştır. Türkler, savaşçı bir toplum olmalarının yanı sıra, toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeye de büyük bir özen göstermişlerdir. Toplumun her bireyinin ihtiyaçları, bu dayanışma anlayışı doğrultusunda karşılanmaya çalışılmıştır.³¹

Türklerin sosyal yapılarında önemli bir yer tutan diğer bir unsur ise Budizm'in etkisiyle kurulan vakıflardır. Budizm'in öğretilerinin Türkler üzerinde etkili olduğu dönemde, bu dinin etkisiyle kurulan vakıflar, toplumsal dayanışma ve yardım faaliyetlerinin kurumsallaşmasına olanak tanımıştır. Budizm'e ait öğretiler doğrultusunda kurulan bu vakıflar, sadece dini bir amaca hizmet etmenin ötesinde, aynı zamanda toplumların temel ihtiyaçlarını karşılamak, eğitim ve sağlık hizmetleri sağlamak, maddi yoksunluğu gidermek gibi çeşitli sosyal işlevler de üstlenmiştir. Bu vakıflar, toplumların en temel sorunlarına çözümler üreterek, sosyal refahı artırmaya yönelik bir araç olmuştur.³²

Vakfın kurumsal yapısının zamanla evrilmesi, sosyal müesseselerin genel gelişimiyle paralel bir şekilde ilerlemiştir. Türklerin Orta Asya'dan batıya göç ettikleri dönemde vakıf kurma geleneği daha da önemli hale gelmiş ve vakıflar, sadece dini değil, aynı zamanda toplumsal sorunları çözmeye yönelik kurumsal yapılar olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte, vakıf müessesesi toplumların ihtiyaçlarına göre farklılık göstermiş ve zaman içinde önemli değişiklikler geçirmiştir. Sosyal yapının gelişmesiyle birlikte, vakıf kurma anlayışı da farklılaşmış ve vakıflar daha kapsamlı hale gelmiştir.³³

Türklerin eski topluluklarında, özellikle Uygurlar ve Selçuklular arasında vakıf müessesesinin varlığına dair bazı metinler ve belgeler bulunmuştur. Bu metinler, vakıf kurma geleneğinin, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaygın bir uygulama olduğunu göstermektedir. Bülent Köprülü, Hititler'i de Türkler arasında

³¹ Yazan Ayfer Güler, "Türklüğün Bir Gereği Olarak Yardımlaşma Ve Dayanışma Ruhu", *Yeni Ufuk Dergisi*, İstanbul 2018, s. 1.

³² Köprülü, "Tarihte Vakıflar", s. 490; Metin Bilal, "Budizm İnancının Türk Devletleri Üzerindeki Etkisi", *Anasay*, sy. 6, (2018), s. 14.

³³ Özkaya, *Eski Vakıf Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, s. 41.

saymış ve M.Ö. 1290-1280 yıllarına ait bir Hitit Vakfiyesi'nden söz etmiştir. Bu vakfiye, Hititler'in de vakıf kurma geleneğini benimsemiş olduklarını gösteren önemli bir örnektir. Hititler ve Uygurlar'a ait vakıf belgeleri, o dönemdeki vakıf sistemine dair önemli bilgiler sunmakta ve vakıf müessesesinin Türkler arasında çok eski zamanlara dayandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, vakıf anlayışının tarihsel olarak Türkler tarafından erken dönemlerden itibaren benimsendiğini ve uzun süreli bir geleneğe dönüştüğünü gösterir.³⁴

Türklerde vakıf müessesesinin önemine ilişkin bir başka önemli unsur, konaklama hizmetlerine yönelik yapılan yatırımlardır. Karahanlılar'dan itibaren, Anadolu Selçukluları dönemine kadar, Türkler, ticaret yollarının güvenliğini ve rahatlığını sağlamaya büyük önem vererek, kervanlar için önemli menzillerde sanatsal açıdan zengin konaklama yerleri inşa etmişlerdir.³⁵ Bu dönemde, konaklama ve misafirperverlik, hem ticaretin hem de toplumsal dayanışmanın desteklenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'ne ait kaynaklarda, bu konuda dikkat çeken bilgiler bulunmaktadır. Anadolu Selçukluları döneminde, kervansaraylar yolcuları ücretsiz olarak misafir ederken; ülkenin her köşesinde yer alan imaretler, misafirhaneler ve zaviyeler, misafirlere, ilim adamlarına, tasavvuf mensuplarına, dervişlere ve fakirlere hizmet vermekteydi.³⁶ Bu, Selçuklu toplumunun misafirperverlik ve sosyal sorumluluk anlayışını yansıtan bir uygulamadır.

Karahanlılar, kendi topraklarında birçok cami, medrese, kervansaray, hastane gibi dini ve sosyal amaçlara hizmet eden pek çok önemli kurum inşa etmişlerdir.³⁷ Bu geniş kapsamlı medeniyet unsurlarının oluşturulmasında vakıf müessesesi büyük bir rol oynamıştır. Merçil, Karahanlıların, İslam'ın temel unsurlarını kendi yerel gelenekleriyle harmanlayarak bir Türk-İslam kültür ve medeniyetinin temsilcisi olduklarını vurgulamaktadır.³⁸ Bu bakımdan, Karahanlılar'ın vakıf sistemini ve sosyal sorumluluk anlayışını ne denli önemli bir araç olarak kullandıkları açık bir şekilde görülmektedir.

³⁴ Köprülü, "Tarihte Vakıflar", s. 419.

³⁵ Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, (1995), s. 176.

³⁶ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 319.

³⁷ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 149.

³⁸ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 32.

Selçuklular döneminde toplumsal hayata büyük katkı sağlayan pek çok hayır kurumu inşa edilmiştir. Bu kurumlar arasında vakıf hastaneleri önemli bir yer tutmaktadır. Bimaristan, Bimarhane ve Darüşşifa gibi adlarla anılan çok sayıda hastane bu dönemde kurulmuştur. Selçuklu yönetiminin bu alandaki önceliği, özellikle Nizamü'l-Mülk'ün Nişabur'da inşa ettirdiği Bimaristan'a dayanmaktadır.³⁹ Bu hastaneler, sadece sağlık hizmeti sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda o dönemdeki sosyal hizmetlerin gelişimine de katkıda bulunmuştur. İnsan hayatına büyük bir değer atfeden vakıf kurumu, Selçuklu devletinin sosyal sorumluluk anlayışının en önemli sembollerinden biri haline gelmiştir.

Vakfın, Selçuklu toplumunda sadece sağlık alanında değil, eğitim ve öğretim gibi diğer toplumsal alanlarda da önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Türk devlet geleneğinde, vakıf kurumu eğitim-öğretim faaliyetlerine büyük destek sağlamıştır. Kaynaklarda, Kirman Selçuklu hükümdarı Melik Muhammed'in bir kütüphane yaptırarak bu kütüphaneye beş bin kitap vakfettiği kaydedilmektedir.⁴⁰ Bu tür vakıf faaliyetleri, halkın bilgiye erişimini kolaylaştırmış ve kültürel birikimin korunmasına yardımcı olmuştur.

Türk boylarının göç ettiği her bölgede sosyal dayanışma ve yardımlaşma anlayışının hâkim olması, vakıf kurma geleneğinin de yayılmasına ve kurumsal anlamda gelişmesine olanak sağlamıştır. Türklerin tarihsel süreçte edindiği deneyimler, bu anlayışın sadece günlük yaşamda değil, aynı zamanda sosyal yapıların güçlendirilmesinde de nasıl etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Türk toplulukları, zamanla sosyal yapılarında vakıf gibi kurumsal araçları daha fazla kullanmış ve bu sistem sayesinde toplumsal dayanışmayı güçlendirmiştir.

1.4. İslam Hukukunda Vakıf

Vakıf sistemi, İslam dünyasında çok köklü ve önemli bir geleneğe sahiptir. Çünkü vakıf kurumu, toplumun her kesiminin ihtiyaçlarını karşılamak ve onların refahını sağlamak amacıyla geniş bir yelpazede hizmet sunmuş, önemli işlevler üstlenmiştir. Bu sistem, yalnızca şehirlerdeki zengin ve yönetici kesim tarafından değil,

³⁹ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 320.

⁴⁰ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 180; Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 330.

aynı zamanda köylüler ve toplumun alt sınıflarındaki insanlar tarafından da benimsenmiş ve tüm toplum kesimlerine hitap etmiştir.

İslam coğrafyasının hemen hemen her bölgesinde vakıflar kurulmuş, bu sayede toplumun çeşitli katmanları arasında dayanışma sağlanmış, sosyal yardımlaşma teşvik edilmiştir. Vakıf sistemi sadece Müslümanlar tarafından değil, aynı zamanda Hristiyanlar, Yahudiler ve diğer inanç sahipleri tarafından da faydalanılan bir yapıya dönüşmüştür. Bu, vakıf sisteminin evrensel bir hizmet anlayışı taşıdığının ve sadece belli bir dini ya da kültürel grubun değil, tüm toplumların yararına hizmet ettiğinin bir göstergesidir. Merkezi iktidarlar, vakıf sistemini denetlemeye çalışsalar da, bu sistem halkın kendi gönüllü katkılarıyla gelişmiş, halkın ihtiyaçlarına göre şekillenen ve devletin müdahalesinden bağımsız olarak büyüyen bir yapıya bürünmüştür.⁴¹

Vakıf sisteminin gelişmesinin en önemli sebeplerinden bir tanesi de, İslam hukukunun temel kaynakları olan Kur'an, sünnet, icma ve kıyas gibi unsurların, vakıf kurmayı engellemiyor olmasıdır. İslam hukukunun temelini oluşturan bu kaynaklar, vakıf kurma anlayışına aykırı bir hüküm getirmemiş, aksine teşvik edici bir dil kullanmıştır. Kur'an'da, doğrudan "vakıf" kelimesi geçmese de, hayır işlemek, zekat vermek, malından infak etmek gibi kavramlar, vakıfla paralel anlamlar taşır ve bu öğretiler, vakıf kurma sisteminin temelini oluşturur. Hayır işleri yapmak, toplumda birbirine yardım etmeyi sağlamak, zenginlerin malından fakirlere, yetimlere ve muhtaçlara yardımda bulunması gerektiği öğretilmiştir. Bununla birlikte, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in hayatı da bu prensiplere dayalı olarak şekillenmiştir. O, vakıf kurmanın ve hayır işlerinin, hem dünyada hem de ahirette kalıcı bir fayda sağlayacağını belirtmiş ve insanları bu doğrultuda teşvik etmiştir. Hz. Muhammed'in hayatı, toplumun birbirine yardım etmesi gerektiği fikrini güçlü bir şekilde aşlamış ve vakıf kurma geleneği, onun ölümünden sonra da devam etmiştir.⁴²

İslam dünyasında vakıf sistemi, erken dönemlere, özellikle Hz. Peygamber ve Dört Halife devrine kadar uzanmaktadır. İslam'da bireyin vefatından sonra bile sevap kazanmasına vesile olan kalıcı hayır işleri büyük önem taşır. Bu anlayış, "İnsan

⁴¹ Yediyıldız, "Vakıf", s. 479.

⁴² Refik Korkusuz - Ömer Ergül, "Hukuksal Boyutları İle Eski ve Yeni Vakıflar", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (2007-2008), s. 79.

öldüğünde amelleri kesilir, ancak üç şey hariç..." hadisinde de vurgulanmış; bunlardan biri de sürekli devam eden sadaka, yani kalıcı hayır olarak ifade edilmiştir. Vakıf kurma geleneği, işte bu anlayışa dayalı olarak ortaya çıkmış ve zamanla İslam toplumlarında köklü bir kurum hâline gelmiştir. Erken dönemde hayır amacıyla toprak, bahçe veya çeşitli mülklerin toplum yararına tahsis edilmesi yaygınlaşmış; özellikle yoksullar, yolcular ve ihtiyaç sahipleri için hizmet eden birçok vakıf kurulmuştur.⁴³ Bu uygulama, Müslüman hükümdarlar tarafından yalnızca desteklenmekle kalmamış, aynı zamanda kurumsal bir yapıya kavuşturularak sosyal ve ekonomik politikaların önemli bir aracı hâline getirilmiştir. Sonraki nesiller tarafından da benimsenen bu anlayış sayesinde, vakıflar zamanla sosyal adaletin tesisi, ekonomik dengeyin korunması ve kültürel mirasın yaşatılmasında temel rol oynamıştır.

Tek Tanrılı dinler tarihinde, vakıf kurma geleneğinin en eski örneği, Hz. İbrahim'in inşa ettirdiği Kabe'dir.⁴⁴ Bu kutsal yapı, sadece bir ibadet merkezi değil, aynı zamanda zamanla bir tür vakıf işlevi görebilecek bir alan olarak tasarlanmıştır. Kabe, insanların ibadet için bir araya geldiği, mallarını ve hayırlarını paylaşabilecekleri kutsal bir mekan olmuştur. İslam tarihinde ise vakıf kurma uygulamalarının izlerini, özellikle hicretin ilk asrından itibaren görmek mümkündür. İslam'ın ilk yıllarında, bu sistem giderek yayılmaya başlamış ve toplumun birçok farklı alanında etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Tarihte bilinen ilk vakıf uygulaması, Hazreti Ömer (r.a.) tarafından gerçekleştirilmiştir. Hayber'in fethinden sonra elde edilen ganimetlerden kendisine düşen araziye, satılamaz, miras bırakılamaz ve hibe edilemez şartlarıyla vakfetmiştir. Bu arazi, yoksulların, kölelerin, misafirlerin ve Allah yolunda hizmet edenlerin yararına tahsis edilmiştir. Bu uygulama, İslam tarihinde vakıf müessesesinin başlangıcı olarak kabul edilir.⁴⁵ Hz. Ömer (r.a.), bu arazisini yolculara ve fakirlere hizmet vermek amacıyla vakfetmiştir. Bu vakıf, Hz. Peygamber'in toplumsal sorumluluk anlayışını benimseyen bir uygulama olarak öne çıkar; çünkü Peygamber Efendimiz, toplumun

⁴³ Günay, "Vakıf", s. 475.

⁴⁴ Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemiyeti", *Vakıflar Dergisi*, C. 1, Ankara 1938, s. 1.

⁴⁵ [Tarihte Vakıflar - T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü](#) (Erişim Tarihi 08. 09. 2025)

muhtaç kesimlerine duyarlılığıyla, paylaşma ve dayanışma ilkelerini Müslümanlara öğretmiştir. Hz. Ömer'in vakfı da, bu anlayışın pratiğe dökülmüş güçlü bir örneği olarak İslam tarihinde vakıf geleneğinin temelini oluşturmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, onun izinden giden halifeler de vakıf kurma konusunda aynı hassasiyeti göstermiştir. Özellikle Hz. Ömer ve Hz. Osman, vakıf sistemini yaygınlaştırarak birçok hayır kurumunun temellerini atmışlardır. Hz. Ömer, fetihler sonrasında elde edilen toprakları, vakıf olarak halkın kullanımına sunmuş ve bu şekilde birçok sosyal hizmetin yapılmasına vesile olmuştur. Hz. Osman ise, İslam toplumunun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak birçok vakıf kurmuş ve toplumun farklı kesimlerinin yararlanabileceği bu yapıları oluşturmuştur. Bu vakıflar, sadece İslam toplumunun maddi ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda eğitim, sağlık ve sosyal hizmet alanlarında da önemli katkılar sağlamıştır. Bu gelenek, sonraki dönemlerde de devam etmiş ve vakıf kurma anlayışı İslam dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur.⁴⁶

Vakıf kurma geleneği, zamanla İslam dünyasında daha geniş bir alanda uygulanmaya başlanmıştır. Emeviler dönemi, vakıf sisteminin yayılmasında önemli bir yer tutar. Emeviler, vakıfları denetlemek ve düzenli hale getirmek amacıyla Divanü'l Ahbas adında merkezi bir idari organ kurmuşlardır. Bu, vakıf kurumunun düzenli bir şekilde işlemesi için ilk adımlardan biri olmuştur. Emeviler döneminde vakıf kurumları daha kurumsallaşmış, eğitimden sağlığa kadar pek çok alanda vakıflar kurulmuştur. Abbasiler döneminde ise vakıf sistemi çok daha gelişmiş ve büyümüştür. Abbasiler, vakıf kurumlarını daha geniş bir şekilde yönetmiş, bütün vakıfları denetleyen bir teşkilat olan Divanü'l Bir'i kurmuşlardır. Bu dönem, vakıf uygulamalarının sadece dini alanla sınırlı kalmayıp, toplumsal refahı sağlamak amacıyla sağlık, eğitim ve altyapı gibi alanlarda da kullanıldığı bir dönemi işaret eder. Eyyübiler dönemi ise, Haçlı Seferleri sırasında, Selahaddin Eyyübi'nin vakıfları kullanarak Müslüman nüfusu güçlendirme çabalarının ön planda olduğu bir dönemdir. Bu dönemde vakıfların, sadece dini kurumlar için değil, aynı zamanda halkın günlük yaşamını iyileştirmek ve ekonomisini desteklemek için de önemli bir araç olarak kullanıldığı görülür.

⁴⁶ Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, s. 54.

Memlûkler dönemi, vakıf sisteminin zirveye ulaştığı bir diğer dönemdir. Memlûkler, vakıf sistemini çok daha sofistike bir şekilde yönetmiş ve bu sistemin çeşitli alanlarda kullanılmasına olanak sağlamışlardır. Vakıf sistemini, eğitim, sağlık, dini hizmetler gibi farklı alanlarda üç ana başlıkta sınıflandırmışlar ve her biri için farklı yönetim yapıları oluşturmuşlardır. Bu dönemde, vakıf kurma uygulaması, sadece hükümetin veya soyluların inisiyatifiyle değil, halkın çeşitli kesimlerinin de katkılarıyla daha geniş bir şekilde uygulanmıştır. Memlûkler, vakıf sistemini, sadece dini bir araç olarak değil, aynı zamanda toplumsal düzenin sağlanmasında ve halkın refah seviyesinin yükseltilmesinde de önemli bir mekanizma olarak kullanmışlardır. Bu bakımdan, vakıf sistemi, Memlûkler'in yönetiminde sadece dini bir bağış değil, aynı zamanda devletin ekonomik ve sosyal kalkınmasını teşvik eden bir araç olmuştur.⁴⁷

1.5. Selçuklularda Vakıf

Büyük Selçuklu Devleti, vakıf sisteminin en yaygın şekilde kullanıldığı bir başka devlettir. Selçuklular, özellikle Fatimi-Şii hareketine karşı izledikleri Sünni politikalarla, vakıf kurma geleneğini hem dini hem de sosyal alanda güçlendirmişlerdir. Bu dönemde, medreseler, camiler, zaviyeler ve tekkeler gibi dini yapılar yoğun bir şekilde vakıf yoluyla inşa edilmiştir.⁴⁸ Selçuklu hükümdarları ve ileri gelenleri, vakıf kurma konusunda birbirleriyle yarışmış ve halkın eğitim, sağlık ve dini ihtiyaçlarını karşılamak için büyük yatırımlar yapmışlardır. Vakıf kurma geleneği, Selçuklu İmparatorluğu'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na da miras kalmış ve Osmanlılar, vakıf sistemini daha da geliştirerek birçok medrese, cami, hastane ve diğer sosyal yapıyı vakıf yoluyla kurmuşlardır.

Selçuklular döneminde ve onları takip eden siyasi yapılar ile beyliklerde, sosyal yardımlar ve hayır faaliyetlerinin en önemli kurumsal zemini vakıflar olmuştur. Bu kurumlar aracılığıyla camiler ve mescitler, medreseler, kütüphaneler, tekkeler ve zaviyeler, hanlar, kervansaraylar, imarethaneler, misafirhaneler, hastaneler, hamamlar, çeşmeler, su yolları ve köprüler gibi toplumun ihtiyaç duyduğu çok sayıda yapı inşa edilip hizmete açılmıştır. Bu eserlerin günlük işleyişi, bakım ve onarımı, çalışanlarının

⁴⁷ Yediyıldız, "Vakıf", s. 479.

⁴⁸ Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açısından Vakıflar*, s. 55.

maaşları dahi vakıf gelirleriyle karşılanmıştır. Vakıf sistemi, yalnızca binaların yapılmasını değil; aynı zamanda ilim ehlinin, dervişlerin, yoksulların, hastaların, kimsesizlerin, yolcuların ve öksüz yetimlerin desteklenmesini sağlayarak toplumun tüm katmanlarına ulaşan güçlü bir sosyal güvence ağı oluşturmuştur.⁴⁹

Selçuklu vakıfları, işlev açısından oldukça geniş bir alanı kapsıyordu. Dini ve tasavvufi hizmetlerden eğitime, sosyal yardımlardan iktisadi, kültürel ve şehircilik faaliyetlerine; sağlık, temizlik ve içme suyu hizmetlerinden imar işlerine kadar toplum hayatının hemen her yönüne dokunuyordu. Özellikle camiler, mescitler, tekkeler ve zaviyeler bu dönemin dini ve manevi merkezleri olmuş; bu yapıların ihtiyaçları vakıf gelirleri sayesinde düzenli biçimde karşılanmıştır. Büyük Selçukluların başkent ve önemli şehirleri olan Nişapur, Rey, İsfahan ve Bağdat'ta çok sayıda cami inşa edilmiş, bu eserler için ayrı gelir kaynakları tahsis edilmiştir. Anadolu ve Suriye'de de XII. ve XIII. yüzyıllarda pek çok dini yapı vakıfların desteğiyle ortaya konmuştur.⁵⁰

Vakıf faaliyetleri yalnızca büyük şehirlerle sınırlı kalmamış, küçük yerleşimlerde ve yol güzergâhlarında da kendini göstermiştir. Kasabalarda, köylerde ve kutsal ziyaret merkezlerinde ibadethaneler ve ribatlar inşa edilmiştir. Maraş, Afşin, Konya, Kayseri ve Sivas gibi merkezlerde cami ve mescitlerin giderleri vakıf gelirlerinden sağlanmış, görevli imam, hatip ve müezzinlerin maaşları yine bu kaynaklardan ödenmiştir. Örneğin, Mengücekoğlu Ahmedşah'ın Divriği'de yaptırdığı Ulu Cami, köylerin gelirleriyle desteklenen bir vakıf sistemine bağlanmış, böylece görevlilerin maaşları düzenli biçimde ödenebilmiştir.⁵¹

Bu vakıf düzeni, hem mimari açıdan görkemli eserlerin yapılmasını hem de toplumsal yardımlaşma ruhunun canlı kalmasını mümkün kılmıştır. Sonuçta Selçuklu vakıfları, yalnız dini alanlarda değil; ekonomik, kültürel ve sosyal yaşamda da toplumun temel dayanak noktalarından biri hâline gelmiştir.

Türkiye Selçukluları, Anadolu'da kendilerine özgü bir sosyo-ekonomik yapı kurarken, İslam devletlerinden devraldıkları vakıf anlayışını geliştirerek, bu alanda

⁴⁹ Refik Turan, *Selçuklu Tarihi*, Grafiker, Ankara 2012, s. 569.

⁵⁰ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, s. 1.

⁵¹ Kenan Çetin, *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011, s. 148–149.

düzenli bir vakıf sistemi oluşturmuş ve bu sistemi Osmanlı vakıf anlayışına temel olarak aktarmışlardır.⁵² Genel anlamda vakıflar, kişisel servetlerin kamusal hizmete sunulması ve topluma ahlaki ve insani bir sorumlulukla katkı sağlanması aracı olarak görülüyordu. Bu anlayış, Türk-İslam toplumlarında sosyal adaletin ve eşitliğin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Vakıflar, bireyleri hayatın zorluklarına karşı koruma sağlarken, aynı zamanda toplumsal huzur ve istikrarı temin ederek toplumun uyum içinde olmasına katkı sağlamıştır. Bu sebeple Türk-İslam kültürü, asırlar boyunca vakıf kurmayı teşvik etmiş ve "İnsanın en fazla muhtaç olduğu şeyi vakf etmek, en hayırlı vakıftır" anlayışıyla vakıf kurma pratiğini yaygınlaştırmıştır. Bu anlayış, binlerce vakıf eserinin ortaya çıkmasına yol açmış ve vakıf hukukunun temelleri de dönemin şartlarına uygun olarak gelişmiştir.

Türkiye Selçukluları, ilk vakıf anlayışlarının ötesine geçerek, İslam medeniyetinin daha kapsamlı ve derinlemesine bir vakıf anlayışını benimsemişlerdir. Onlar, vakıfları sadece ekonomik ve hukuki bir araç olarak değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel boyutlarıyla ele alarak, vakıfların toplumsal bütünleşmeyi ve moral gelişimi sağlama işlevine de odaklanmışlardır. İslam medeniyetinin vakıf anlayışındaki bu derinlik, diğer medeniyetlerden daha ileri bir düzeye taşınmış ve vakıflara bağımsız bir kimlik kazandırmıştır. Özellikle hayır ve yardım amacı güden vakıfların gelişmesi ve geniş bir alanda uygulanması konusunda İslam'ın etkisi büyük olmuştur.⁵³

Bu bağlamda, İslam medeniyetinin vakıfların gelişimine olan etkisi büyük bir öneme sahiptir. Vakıfların kurulmasına yönelik yalnızca hukuki bir çerçeve sunmakla kalmamış, aynı zamanda onlara ahlaki bir temel kazandırmıştır. Vakıflar, yalnızca bireylerin değil, tüm toplumun refahına katkıda bulunma amacı güderek, toplumun sosyal yapısını şekillendiren önemli kurumlar haline gelmiştir. Bu vakıf anlayışı, eğitim, sağlık, sosyal hizmetler gibi alanlarda toplumsal sorumluluk ve dayanışma bilincinin gelişmesine olanak sağlamıştır. Türk-İslam dünyasında vakıfların kurulması teşvik edilmiş ve bu sayede vakıflar, sadece maddi bir değer olarak kalmamış, toplumsal

⁵² Esra Sar, "Selçuklular Ve Osmanlı'da Kadınların Kurduğu Vakıflar", *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, sy. 6, Ankara 2021, s. 3.

⁵³ Mustafa Demir, "Türkiye Selçuklu Vakıfları", *Türk Tarihi Ve Kültür Araştırmaları*, Ankara 2017, s. 1-2.

yapının bir parçası olarak kültürel ve sosyal gelişimi desteklemiştir. İslam'ın vakıf kurma anlayışının yaygınlaştırılması, Türk-İslam toplumlarının sosyal yapısını güçlendirmiş ve bu vakıf kültürünün geleceğe taşınmasında önemli bir rol oynamıştır.⁵⁴

Vakıf kurumu, İslam medeniyetinde Abbasiler dönemiyle birlikte hukuki bir yapı kazandı. Abbâsî bilginlerinden Ebû Yusuf, İslam hukukunu derlemeye çalışırken vakıf müessesesinin hukuki mahiyetini, dönemin sosyal ve hukuki eğilimlerine uygun bir şekilde belirledi. Onun çalışmaları, vakıfların kurulması ve yönetilmesi için net bir çerçeve sundu. Bu çabaların doğrudan bir sonucu olarak, vakıf kurumu sadece Abbâsî Halifeliği'nde değil, aynı zamanda Türk bölgelerinde de hızla gelişmeye başladı ve İslam kültürünün etkisi altındaki bu bölgelerde vakıf kurumu önemli bir yer edinmeye başladı.⁵⁵

1.5.1. Türkiye Selçuklu Vakıflarının Gelişimi

Türk toplumunda, İslam'dan önce de sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışı derinlemesine yerleşmişti. Bu, Türklerin kendi gelenekleri ve toplumsal yapıları doğrultusunda, İslam öncesi dönemde de vakıflara benzer uygulamalarda bulunduklarını kesin olarak gösteriyor. Örneğin, Uygurlara ait bir vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde saklanmaktadır. Ancak Türk vakıflarının bağımsız bir kurum olarak ortaya çıkışı, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşuyla mümkün olmuştur. Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulması, vakıf kurumunun daha sistematik ve hukuki açıdan tanınmış bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Bu, Türk-İslam kültüründe vakıfların rolünde önemli bir dönüm noktasıydı.

Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve Şark İslamı'nın Türk yönetimi altına girmesiyle birlikte vakıf kurumu daha da gelişti. Ayrıca, 11. ve 12. yüzyıllarda tasavvuf tarikatlarının kurumsallaşarak sosyal yapılar oluşturması, tekkelerin ve zaviyelerin hızla artmasına ve vakıfların daha geniş bir alanda yayılmasına neden oldu. Bu gelişmeler, vakıf kurumunun toplumda daha da derinleşmesine ve yayılmasına olanak sağladı.⁵⁶

⁵⁴ Yediyıldız, "Vakıf", s. 479.

⁵⁵ Demir, "Türkiye Selçuklu Vakıfları", s. 3.

⁵⁶ Köprülü, *Türk-İslam Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, s. 363–364.

Anadolu'nun fethinin ardından, burada kurulan Selçuklu ve Danişmendli gibi farklı Türk devletlerinde, dini temellere dayalı birçok vakıf kuruldu. Bu vakıflar, sadece İslam'ın yayılmasında değil, aynı zamanda eğitim, kültür ve sosyal hizmetler gibi alanlarda da önemli bir rol oynadılar. Örneğin, Danişmendlilerden Yağıbasan'a ait Sivas'taki medrese, Osmanlılar döneminde yeniden vakfedilen haliyle Anadolu'daki ilk vakıflardan biri olarak kabul edilebilir. Bu vakıf, Danişmendlilerin bölgedeki kültürel ve entelektüel gelişime katkı sağladığının bir örneğidir. Selçuklular, Danişmendli mirasını devralarak bunu geliştirerek, XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren farklı alanlarda vakıflar kurmaya başladılar. Bu vakıflar, sadece sosyal hizmetlerin gelişmesine değil, aynı zamanda bölgenin eğitimsel ve kültürel yapısının şekillenmesine de katkı sağladı. Selçuklu vakıf sistemi, zamanla daha da büyüyerek Anadolu'daki sosyal, kültürel ve ekonomik yapıyı önemli ölçüde şekillendirdi ve uzun vadeli etkiler bıraktı.⁵⁷

XIII. yüzyıldaki Moğol istilas, uzun bir süre boyunca işgal altında olan İslam topraklarında sosyal, siyasi ve ekonomik düzeni derinden sarstı. Bu kaos ortamında, Pervane Muineddin Süleyman'ın döneminden itibaren, Moğollar, Anadolu Selçuklu vakıflarını mütevellilerinden alıp farklı amaçlar için kullanmaya başladılar. Bu değişim, Selçuklu vakıf sisteminin büyük ölçüde yok olmasına neden oldu. Ancak 14. yüzyılın başında, tahrip olmuş olan Türkiye Selçuklu vakıfları, Müslüman Moğol hükümdarları tarafından yeniden korunmaya başlandı. Bu dönemde, eski vakıflar yeniden canlandırıldığı gibi, İlhanlı hükümdarları da Anadolu'da kendi vakıflarını kurmaya başladılar. Bu süreç, vakıf sisteminin bölgede yeni bir evreye girmesini sağladı.⁵⁸

Bu konuda, İslam'ı kabul eden İlhanlı Hükümdarı Ahmet Teküdar'ın, Şam'a gönderdiği elçi Bahaeddin Rudegerdi'ye yazdığı mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

“Biz İslam dinini seçtik. Beldelerin imarı ve Müslümanların korunması için çaba sarf ediyoruz. Bütün ülkede vakıf ürünlerinin (mahsulat-ı evkaf) vakfedilenlere

⁵⁷ Demir, “Türkiye Selçuklu Vakıfları”, s. 3.

⁵⁸ Demir, “Türkiye Selçuklu Vakıfları”, s. 4.

verilmesi ve vakıf gelirlerinin (müteveccihat-ı evkaf) vakfedenlerin şartlarına uygun olarak hak sahiplerine ulaştırılmasını buyurduk ki...”⁵⁹

Bu mektup, İlhanlı hükümdarlarının, Moğol istilasını sırasında bozulan vakıf sistemini yeniden koruma ve canlandırma yönündeki kararlılıklarını gösteriyor. Bu şekilde, Türkiye Selçuklularının vakıfları, İlhanlı himayesine girerek yok olmanın eşiğinden kurtulmuş oldu. 13. yüzyılın sonlarına doğru, İlhanlı hükümdarı Gazan Han, Selçuklu şehirlerinde vakıf belgelerini tespit ettirerek, imaret vakıflarının gelirlerinden damga ve divan vergilerini kaldırmıştır. Bu durum, Gazan Han döneminden itibaren Anadolu’daki vakıfların artmasına yol açmıştır.

Ancak, 13. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu’da Moğol hakimiyetinin yerleşmesi, vakıfların niteliğinde ve kurulum alanlarında bazı değişikliklere neden olmuştur. 1243 Köseadağ Savaşı’ndan sonra Türkiye Selçuklularında, gelir ve aileye dayalı vakıflarda artış görülürken, sosyo-kültürel amaçlara yönelik vakıflar, örneğin kervansaraylar, hanlar ve medreseler gibi vakıflarda ise azalmalar yaşanmıştır. Bu değişikliklerin temelinde, Moğolların Selçuklu şehirlerinden topladıkları ağır vergiler ve Anadolu’daki ticari güvenliğin azalması gibi faktörler bulunmaktadır. Bu koşullar, şehirleşmeye ve ekonomik hayata yönelik vakıfların sayısının düşmesine yol açmıştır.

İlginç bir şekilde, Moğol hakimiyetinde artan aile vakıfları, aynı zamanda emirlerin ve yerel yönetici sınıfının mal varlıklarını koruma stratejisi olarak da kullanılmıştır. Bu vakıflar, emirlere ve yerel yönetici sınıfa ait servetlerin Moğol akınlarından, yağmalardan ve ağır vergilerden korunmasına yardımcı olmuştur. Böylece, Moğol dönemindeki vakıf sistemi yapısal olarak bazı değişikliklere uğramış olsa da, bu dönemde vakıflar hala önemli bir sosyal ve ekonomik rol oynamış, bu kurumların evrimini sağlamıştır.⁶⁰

Uç beyliklerinin Bizans topraklarında gerçekleştirdiği fetihler, sınır bölgelerinde Türk vakıflarının artmasına büyük katkı sağlamıştır. Bu vakıflarda, Osmanlı dönemine geçiş olarak kabul edilebilecek bir şekilde, bazen bir arazi parçasının tamamı ya da

⁵⁹ Kerimüddin Mahmut Aksarayı, *Müsameretü’l-Ahbar*, Turk Tarih Kurumu Yayınlar, Ankara 2000, s. 107.

⁶⁰ Köprülü, *Türk-İslam Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, s. 363–365.

yarısı vakfedilmektedir. Aynı zamanda, bazen vakıf ve örfi vergilerin tımar şeklinde bir arada düzenlendiği görülmektedir. Bu dönemde yalnızca hayır vakıfları değil, aynı zamanda aile vakıfları da oldukça yaygındı. Aile vakıflarının çoğuna tam ya da kısmi vergi muafiyetleri verilmişti. Bu tür vakıflarda, vakıf kurucusu (vâkıf), vakfın yönetim organı olan mütevellî heyetini oluşturma hakkına sahipti ve bu sayede vakıf mülkiyetinin belirli ailelerin elinde toplanması mümkün oluyordu.⁶¹

Türkiye Selçuklu vakıfları, özel mülkiyete ait araziler, temlik edilmiş araziler ve ikta arazilerinde kurulabiliyordu. Ancak Moğol istilası, ikta sistemini bozarak Anadolu topraklarını genel olarak özel mülkiyete dönüştürdü. Özellikle şehirlerde evler, dükkanlar, köylerde ise sebze bahçeleri gibi özel mülkiyet alanları vakfedilebiliyordu. Bu mülkler vakıf olarak bağışlandığında, devletin kamu mülkiyetine dönüşüyordu. XIII. yüzyılda, Moğolların yönetimi altında vakıf sayısı arttı. Devletin ağır vergiler nedeniyle mali yapısı zayıfladı ve hayır kurumlarına yapılan ödemeler kesildi. Bu durum, vakıfların devlet kontrolünde yönetilmesi gerekliliğini doğurdu. Devlet bütçesindeki zorluklar ve vakıfların artan önemi, vakıf mülklerinin devlet yönetimine geçmesini zorunlu kıldı.⁶²

Claude Cahen, vakfa konu olan mülkiyet çeşitleri arasında, temlik ve özel mülkiyet üzerine yapılan vakıf uygulamalarının yanı sıra, devlet adına devlet toprağının vakfedilmesi hususunun da önemli bir üçüncü yöntem olduğunu vurgulamaktadır.⁶³ Bu duruma örnek olarak, Anadolu Selçuklu Komutanı Mübarizüddin Er-Tokuş'un Antalya'da inşa edilecek bir cami ve Uluborlu'da yapılacak diğer hayır kurumları için, 613/1216 (bazı görüşlere göre 1214) yılında, devletin valisi olarak devlet topraklarını kullanabilme yetkisine dayanarak vakıf kurmasını göstermektedir. Osman Turan, bu görüşe katılmayarak bu toprakların Er-Tokuş'a temlik edildiğini belirtmiş olsa da, bunu sadece kendi görüşü olarak sunmakta ve bu iddiasını kanıtlayacak somut deliller sunamamaktadır. Bu nedenle, devlet adına vakıf kurma yöntemini bir ihtimal olarak kabul etmek gerekmektedir.⁶⁴

⁶¹ Demir, "Türkiye Selçuklu Vakıfları", s. 5.

⁶² Köprülü, *Türk-İslam Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, s. 365.

⁶³ Claude Cahen, *İslamiyet*, Bilgi Yayınevi, C. 1, Ankara 2000, s. 128-129.

⁶⁴ Cahen, *İslamiyet*, s. 130.

Türkiye Selçuklularında vakıflar, şer'î usullere uygun olarak, kadılar tarafından vakfiye ile belgelenir ve özel mülkiyetten kamu mülkiyetine aktarıldı. Vakıflarda satılma, bağışlanma, rehin verilme veya miras olarak devredilme gibi işlemler yasaktı. Ancak, zürri vakıflarında elde edilen gelirlerin bir kısmı, vakıf giderlerinden sonra, şeyhin ailesine maaş olarak dağıtılıyordu. Bu düzenleme, zengin derviş ailelerine ekonomik güvence sağlamanın yanı sıra, Moğol istilasının getirdiği ekonomik zorluklar nedeniyle de önemli bir çıkış yolu sunuyordu. Vakıf yapıları, sadece dini hizmetler değil, aynı zamanda bir güvenlik ve sürdürülebilirlik aracı olarak da işlev görüyordu.⁶⁵

Moğol istilasının ardından, vakıflar Anadolu'da şehirlerdeki belediye hizmetlerini üstlenmeye başladı. Bu durum, vakıfların şehirleşmenin, imarın ve yerleşim düzeninin gelişmesinde önemli bir rol oynamasını sağladı. Vakıf mütevellî heyetlerinin güçlenmesi, sivil toplum kuruluşlarına benzer yeni yapılar ortaya çıkardı ve vakıflar yalnızca dini ve hayır amaçlı değil, toplumsal düzenin korunmasında da etkili oldular. Vakıfların şehirdeki sosyal hizmetler üzerindeki etkisi arttı ve bu hizmetler, vakıfların toplumda önemli bir yer edinmesine katkı sağladı.⁶⁶

Ancak XIII. yüzyılda, Moğol istilası ve sonrasındaki ekonomik buhranlarla birlikte vakıfların işlevleri bozulmaya başladı. Devletin bütçesindeki zorluklar, vakıf gelirlerinin kötü yönetilmesine ve vakıfların amacı dışında kullanılmasına yol açtı. Vakıfların gelirleri, siyasi ve ticari çıkarlar doğrultusunda kullanılmaya başlandı, bu da vakıfların toplumsal yapıyı düzenleme işlevini zayıflattı. Vakıf gelirleriyle ayakta duran camiler, medreseler ve hastaneler gibi kurumlar bakımsız hale geldi ve çoğu zaman kapanmak zorunda kaldı. Bu dönemde vakıfların eski işlevlerini yerine getirememesi, toplumsal yapının bozulduğunu ve vakıf sisteminin çöküşe geçtiğini gösteren önemli bir bulgu oldu.⁶⁷

⁶⁵ Demir, "Türkiye Selçuklu Vakıfları", s. 5.

⁶⁶ Köprülü, *Türk-İslam Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul, s. 365.

⁶⁷ Demir, "Türkiye Selçuklu Vakıfları", s. 6.

1.5.2. Kurucularına Göre Türkiye Selçuklu Vakıfları

1.5.2.1. Sultan Vakıfları

Selçuklu sultanları, Türkiye Selçuklu Devleti'nin erkinin tek temsilcileri olarak vakıf kurucuları arasında önemli bir yer tutmuşlardır. Gelirlerinin oldukça yüksek olması ve daha geniş araziler üzerinde vakıf kurma imkânları sebebiyle, kurdukları vakıflar oldukça büyük ve etkili olmuştur. Bu alandaki en dikkat çeken örneklerden biri, I. İzzeddin Keykavus'un 1218 yılında kurduğu Sivas Darüşşifası vakfıdır. Bu vakıf, özellikleri ve Türkiye Selçuklu dönemindeki etkisi açısından oldukça ünlüdür.⁶⁸

Sivas Darüşşifası vakfı, bir hastane ve tıp medresesinin vakfedilmesiyle oluşmuş ve Türkiye Selçuklu Devleti'nde tababetin ne kadar ilerlediğini gösteren önemli bir örnek olmuştur. Selçuklu sultanları, bu tür şifa evlerine sürekli gelir sağlayacak vakfiyeler yazdırarak ünlü hekimlerin burada çalışmasını sağlamışlardır. Ayrıca, bu vakıf, Türkiye Selçuklu dönemi hastanelerine ait tek örnek olma özelliği taşır. Vakfın vakfiyesinde dikkat çeken bir diğer önemli husus ise, Sultan I. İzzeddin Keykavus'un vakıf mallarının ve tüm Selçuklu vakıflarının yönetimini saray hazinedarı Üstadüddar Ferruh Bin Abdullah'a mutavelli olarak atamış olmasıdır. Ferruh, Darüşşifa vakfını yardımcılarıyla birlikte idare etmiş ve gerektiğinde kişileri görevden alma yetkisine sahip olmuştur.⁶⁹

Bu belge, I. İzzeddin Keykavus'un Türkiye Selçuklu vakıflarına ilk kez resmi bir statü kazandırmayı amaçladığını göstermektedir. Böylece vakıflar, bu düzen içinde üstaddar emrinde bir evkaf nezareti haline getirilmiştir. Selçuklu vakıf işletmelerinin denetimi, kadıyü'l-kudat (dini yargıç) yerine, saray hazinedarına verilerek vakıfların dini amaçlarından ziyade sosyo-ekonomik rollerinin ön plana çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu gelişme, Selçuklu toplumunda vakıfların sadece dini ve hayri amaçlar için değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal açıdan da büyük bir öneme sahip hale

⁶⁸ Demir, "Türkiye Selçuklu Vakıfları", s. 6.

⁶⁹ Ali Haydar Bayat, "Anadolu Selçuklu Sağlık Müesseselerinden Sivas Darüşşifası ve Vakfiyesi", I. Uluslararası Türk-İslamı Bilim ve Teknoloji Tarih Kongresi, C. 2, İstanbul 1981, s. 24.

gelmesinin başlangıcıdır. Vakıflar, bu şekilde devletin ve toplumun gelişimine katkı sağlayan, düzenli bir şekilde yönetilen kurumsal yapılar haline gelmiştir.⁷⁰

1.5.2.2. Evladlık Vakıflar (Aile Vakıflar)

Evladlık vakıflar (aile temelli vakıflar), Anadolu'ya Türklerin yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu vakıflar, Horasan'dan Anadolu'ya gelen dervişler ve şeyhler tarafından kurulmuştur. Bu dervişler, hem dini hem de sosyal liderler olarak, aileleri ve müridleriyle birlikte Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir. Geldikleri yerlerde yeni yerleşim alanları oluşturdukları için, dönemin sultanları tarafından kendilerine çeşitli ayrıcalıklar verilmiştir. Bu ayrıcalıklar arasında, arazi bağışları ve vergilerden muafiyet yer almaktadır.⁷¹

Bu şeyhlere verilen topraklar, sadece birer armağan değil, aynı zamanda yeni Türk yerleşimlerinin kurulması için bir araç olmuştur. Evladlık vakıflar özellikle Anadolu'nun uç bölgelerinde, yerleşim alanlarının oluşturulmasında ve Türkleşme sürecinde önemli bir yer tutmuştur. Bu vakıflar, şeyhlerin kontrolündeki zaviyeler (ibadet, eğitim ve meditasyon yerleri) çevresinde şekillenmiştir. Burada, şeyhlerin ailesi ve müridleri yerleşerek yeni bir Türk yerleşim merkezini oluşturmuşlardır. Vakıf gelirleri, bu yerleşimlerin ihtiyaçlarını karşılamak, zaviyenin bakımını yapmak ve oradaki ailelerin geçimini sağlamak için kullanılmıştır.

Şeyhler, bu vakıfların yönetimi ve gelirleri üzerinde hak sahibiydiler. Vakıfların gelirleri, hem zaviyenin işletme giderlerini karşılamak hem de şeyhin ailesinin ve müridlerinin ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu vakıfların yönetimi genellikle miras yoluyla aileye geçmiştir. Şeyh öldüğünde, vakfın yönetimi genellikle en büyük erkek çocuğuna veya en ehliyetli aile bireyine devredilirdi. Bu sistem, vakfın sürekliliğini ve şeyh ailesinin ekonomik gücünü korumasını sağlamak amacıyla uygulanmıştır.⁷²

Bazı vakıflarda tüm mütevellî üyelerinin vakfın gelirleri üzerinde eşit hakları bulunurken, genellikle vakfın yönetimi şeyh ailesinin elindeydi. Evladlık vakıflar,

⁷⁰ Bayat, “Anadolu Selçuklu Sağlık Müesseselerinden Sivas Darüşşifası ve Vakfiyesi”, s. 25.

⁷¹ Demir, “Anadolu’da İlk Türk Şehirleşmesinde Vakıfların Rolü”, *C. B. Ü., I. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi Bildirileri*, Manisa 1997, s. 63–67.

⁷² Demir, “Anadolu’da İlk Türk Şehirleşmesinde Vakıfların Rolü”, s. 64.

sadece dini bir yapı değil, aynı zamanda yerel halkın ekonomik ve sosyal yaşamını şekillendiren önemli bir sosyo-ekonomik yapıydı. Dervişlerin dini denetimlerinin yanı sıra, vakıfların yöneticileri ekonomik kontrol de sağlıyordu. Türkmen nüfusunun yerleştirildiği vakıflarda toplanan harac vergileri, şeyh ailesinin ekonomisini güçlendiriyordu. Bu süreç, Türk-İslam kültürünün Anadolu'ya yayılmasına katkı sağladı. XIII. yüzyılda Cengiz istilasından kaçan şeyh ailelerine verilen vakıf imtiyazları, vakıfların sadece dini değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik yapılanmalar için de önemli bir araç olduğunu göstermektedir. Elvan Çelebi Zaviyesi Vakfı da bu tür vakıflara örnek olarak, bölgedeki dini ve sosyo-ekonomik yapıyı güçlendiren önemli bir merkezdir.⁷³

Elvan Çelebi Zaviyesi'nin gelirleri, zaviyenin işletme giderlerine, şeyhin ailesine ve şeyhin ölümünden sonra onun yerine geçecek evlatlarının ailesine dağıtılmıştır. Bu yapı, zürri vakıflar olarak adlandırılmaktadır çünkü vakfın gelirleri, aile üyeleri arasında paylaştırılmaktadır. Ayrıca, İbn Rahat'ın kurduğu vakıfta da benzer bir yapı görülmektedir. İbn-i Rahat, vakfettiği iki köy, üç tuzla, bir ev, bir bostan ve bir mezraanın beşte birini oğulları Ömer ve torunu Dilşad'a ayırmıştır. Ömer, yıllık belirli bir elbise bedeli alırken, Dilşad da belli yaşlar arasında geçim masrafları için yıllık belirli bir miktar alacaktır. Vakfın diğer beşte biri ise fakir akrabalara, yetimlere, yaşlılara ve mahpuslara dağıtılmıştır.⁷⁴

Aile vakıflar, diğer irad vakıflardan farklıdır çünkü gelirleri sadece dini amaçlarla kullanılmaz; aynı zamanda şeyh ailesi arasında maaş olarak paylaştırılır ve aile tarafından vakıf üzerine özen gösterilir. İrad vakıfları ise genellikle sadece gelir elde etmek ve bu gelirleri dağıtmak amacıyla kurulur ve bunlar için fiziksel yapılar, örneğin bir imaret bulunmaz. Zürri vakıfları ise aynı zamanda fiziki yapıları sürdüren, ve bu yapılar üzerinden aile içi gelir dağılımını gerçekleştiren bir sistemdir.

⁷³ Ramazan Şeşen, "İmadeddin Al-Katip al-İsfahani'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihi İle İlgili Bahisler", *Selçuklu Araş. Dergisi, III, TTK Yay.*, Ankara 1971, s. 303–304.

⁷⁴ Şeşen, "İmadeddin Al-Katip al-İsfahani'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihi İle İlgili Bahisler", s. 305.

1.5.2.3. Emir Vakıfları

Anadolu Selçukluları döneminde, yönetici pozisyonundaki emirlerin birçok vakıf kurduğunu görmekteyiz. Başlangıçta bu vakıfların çoğu, daha çok imaret kurumları için kurulur iken, zamanla sadece gelir elde etme amacı güden vakıf uygulamaları ortaya çıkmıştır. Emirler, vakıflarını genellikle kahramanlıkları ve savaş başarıları karşılığında elde ettikleri temellük arazileri üzerinde kurmuşlardır. Örneğin, Anadolu’da Âmid’in fethi sırasında 579/1183 yılında Abbâsî Halifesi tarafından verilen vakıf hakları, emirlere büyük topraklar kazandırmış ve bu yöntem sayesinde daha büyük toprakların fethedilmesi mümkün olmuştur. Selçuklu emirleri, şehirlerdeki zengin gayrimenkul sahipleri olmaları nedeniyle imaret vakıflarını kurmakta oldukça kolay bir süreç izlemişlerdir.⁷⁵

Emirler, Selçuklu Devleti tarafından kendilerine tahsis edilen ikta arazilerini vakıf mallarına dönüştürerek bu arazileri vakıf gelir kaynağı olarak kullanmışlardır. Böylece, emirlere verilen arazilerde kurdukları vakıflar, toplumda ihtiyaç sahiplerine hizmet sunan önemli sosyal kurumlar haline gelmiştir. Mubarizeddin Ertokuş’un Batı Anadolu’daki miri arazileri vakfa dönüştürmesi gibi uygulamalar, devlet topraklarının kamu malı statüsünü koruyarak bu arazilerin vakıf amacıyla kullanılmasını sağlamıştır. Emirlerin kurduğu vakıfların bir diğer özelliği, vakıf yönetiminin genellikle kendi soylarına devredilmesidir. Örneğin, Torumtay Vakfiyesi gibi vakıflarda gelirlerin yönetimi, emirin ailesine verilmiş, bu da vakıf yönetiminin sürekliliğini sağlamış ve emirlere toplumsal ve siyasal alanda güç kazandırmıştır. Bu yapılar, aynı zamanda sosyal güvence sağlayan bir işlev de görmüştür.⁷⁶

Emir vakıflarının diğer bir önemli yanı ise vakıfların gelirlerinin nasıl dağıldığıdır. Bir emir öldüğünde, vakıf gelirleri genellikle müteveli heyeti aracılığıyla, en yaşlı ve ehliyetli olan erkek çocuğa ya da ailenin diğer üyelerine dağıtılırdı. Bu gelirler, sadece emir ailesine değil, aynı zamanda vakfın hizmet verdiği yoksul halka ve diğer ihtiyaç sahiplerine de sunulurdu. Vakıf gelirlerinin adil bir şekilde dağıtılması, toplumda adaletin sağlanmasına yardımcı olurken, aynı zamanda emirlerin ailelerini

⁷⁵ İsmet Kayaoğlu, “Torumtay Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 12, Ankara 1978, s. 101–102.

⁷⁶ Kayaoğlu, “Torumtay Vakfiyesi”, s. 103.

finansal olarak da güvence altına alıyordu. Bu tür vakıflar, özellikle devletin mülkiyetine el koyma gibi risklere karşı emirlerin ve ailelerinin zenginliğini ve nüfuzunu koruma aracı olarak işlev görüyordu.⁷⁷

Emirler tarafından kurulan vakıflar, yalnızca zenginlik ve aile güvenliği sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda dini ve toplumsal hizmetler açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bu vakıflar, camiler, medreseler, hastaneler gibi kamusal hizmetler sağlayarak, toplumun dini eğitim ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Emirnin vakfı üzerinden sağlanan bu hizmetler, hem o dönemdeki sosyal yardımlaşma sistemini güçlendirmiş hem de Türk-İslam kültürünün Anadolu'daki yayılmasına katkı sağlamıştır.

1.5.3. Kuruluş Amaçlarına Göre Türkiye Selçuklu Vakıfları

1.5.3.1. İmaret Vakıfları

Türkiye Selçuklu Devleti döneminde, vakıf binaları inşa eden kişiler, imaret adı verilen topluma hizmet veren hayır kurumları kurmuşlardır. Bu imaretler, gıda, barınma, sağlık ve eğitim gibi sosyal hizmetler sunan önemli kurumlardır. İmaretlerin sürdürülebilirliği için vakıf kurucuları, kendi servetlerinden veya mülklerinden bir kısmını bu kurumlara vakfederek finansman sağlamışlardır. Şehir dışında da benzer vakıf eserleri kurulmuş ve etrafında yeni yerleşim yerleri oluşmuştur. İmaretler, hayır kurumlarının yanı sıra yerleşimlerin temelini atan yapılar haline gelmiştir. İyi işletmecilikle çalışan bu vakıflar, taşınmaz ve taşınabilir mal varlıklarıyla finanse edilmiştir. Ayrıca, ticaretin geliştiği 13. yüzyılda, imaret vakıfları da gelir getirici alanlardan faydalanarak hizmet sunmuştur.⁷⁸

İmaret vakıflarının, toplumsal hizmetlerin kesintiye uğramadan devam edebilmesi için sağlanan gelirler her yıl düzenli olarak vakfa aktarılmıştır. Bu gelirler, imaretlerin işletilmesinin yanı sıra sosyal hizmetlerin de yerine getirilmesini sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında, imaret vakıflarının Selçuklu şehirlerinde yerel yönetim işlevlerini üstlendiği ve belediye hizmetlerinin büyük bir kısmını yürüttüğü görülmektedir. Ayrıca, imaret vakıfları genellikle yarı zürri statüsünde olup, sadece

⁷⁷ Demir, "Türkiye Selçuklu Vakıfları", s. 7.

⁷⁸ Demir, "Anadolu'da İlk Türk Şehirleşmesinde Vakıfların Rolü", s. 41-42.

belirli bir aileye ait olmamış, toplumun genel ihtiyaçlarına hizmet etmek amacıyla kurulmuştur. Ancak bazı vakıf kurucuları, örneğin Darurraha Vakfı'nda olduğu gibi, vakıf gelirlerinden ailelerine pay ayırmışlar ve aile üyeleri vakfın yönetiminde yer alarak gelirden maaş almışlardır. Buna karşın, Sahip Ata Vakfı gibi vakıflarda ise, yüksek gelirli emirler ailesine herhangi bir gelir sağlamamışlardır.⁷⁹

Birinci yüzyılın ikinci yarısında, Moğol istilasının ekonomik etkileriyle imaret vakıflarının gelirlerinde azalmalar yaşanmıştır. Ancak Gazan Han'ın yaptığı düzenlemeyle, şehir imaret vakıflarının gelirlerinden alınan vergi muafiyeti, vakıfların ayakta kalmasını sağlamıştır. Bu düzenleme, imaret vakıflarının ekonomik düşüş ve sosyal zorluklara rağmen devam etmesini mümkün kılmıştır. İlhanlılar döneminde, Selçuklu şehirlerinde imaret vakıflarının durumu düzeltilmiş ve İlhanlı yönetimi, bu vakıflara yenilerini ekleyerek imaret vakıflarını yeniden canlandırmıştır. Reşideddin, Sivas'ta kurduğu ve Darussiyade olarak bilinen vakıfla, bu vakfın barınma, yiyecek ve diğer masraflarını karşılamak için gelir sağlamıştır. Ayrıca, Darussiyade için dört su kanalı (kariz), bir hamam, dükkanlar, fırın ve değirmenler inşa ettirerek vakfın gelirlerini çeşitlendirmiştir.⁸⁰

1.5.3.2. İrad Vakıfları

Türkiye Selçukluları döneminde kurulan irad vakıfları, genellikle vakfın kurucusunun ailesine, yöneticilerine ve fakirlere gelir sağlardı, ancak imaretlerin bakım masrafları için kullanılmazdı. Bu vakıflar, aynı zamanda vakıf-ı avarız olarak da biliniyordu ve gelirleri ticari faaliyetlerden, özellikle şehirdeki dükkânlar, hanlar ve işyerlerinden elde edilirdi. İrad vakıflarının amacı, sadece gelir sağlamak olduğundan, sosyal hizmetlere yönelik bir kaynak sağlamazlardı. Ekonomik hayatta büyük rol oynayan bu vakıflar, ticaretle bağlantılı faaliyetlerle gelir elde edilmesine olanak tanımıştır.⁸¹

İrad vakıfları, vakf-ı avarız olarak da biliniyor ve gelirlerini ticaretle ilgili yatırımlardan elde ediyordu. Şehirdeki dükkânlar, hanlar, işyerleri ve mescidler gibi

⁷⁹ Demir, "Türkiye Selçuklu Vakıfları", s. 8.

⁸⁰ Demir, "Anadolu'da İlk Türk Şehirleşmesinde Vakıfların Rolü", s. 43.

⁸¹ Mikail Bayram, "Selçuklu Veziri Kadı İzzeddin Tarafından Düzenlenen Bir Vakıfname", *Ata Dergisi*, sy. 7, Konya 1997, s. 47–52.

yapılar, irad vakfı olarak kullanılıp kiraya verilerek gelir sağlanıyordu. 13. yüzyılda, bu vakıflar, şehirdeki ticaret hayatıyla doğrudan ilişkilendirilmişti ve gayrimenkul piyasası hızla gelişmişti. Ancak, 14. yüzyıldan itibaren, Selçuklu Devleti'nin yıkılması ve bölgedeki istikrarsızlıkla birlikte irad vakıflarının ağırlığı tarım sektörüne kaydı. Moğol hakimiyeti sırasında ise, İlhanlılar, sadece imaret vakıfları kurmakla kalmayıp, araziler üzerinde irad vakıfları da oluşturmuşlardı. Örneğin, Gazan Han yönetiminde Reşideddin, Kaz Ovası'nda geniş bir irad vakfı arazisi kurmuş ve bu arazilerin işletilmesi için Mevlana İmadeddin Ahmed Sivasi'yi görevlendirmiştir.⁸²

1.6. Osmanlı Vakıf Sistemi

1.6.1. Genel Olarak Osmanlı Vakıf Sistemi

Selçuklu döneminde, sosyal ve ekonomik yatırımlar İslam kültürüne uygun şekilde vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bugün hâlâ kullanılan camiler, medreseler, kervansaraylar, imarethaneler, kütüphaneler, köprüler ve su yolları, bu yatırımların en belirgin örnekleridir. Osmanlı İmparatorluğu, bu mirası Selçuklulardan devralmış ve sürdürmüştür. Doğu'nun Uygurlardan Selçuklulara kadar uzanan etkisiyle, Batı'nın ise Roma'dan Bizans'a kadar olan tesiriyle Osmanlı, vakıf kültürünü hem zenginleştirmiş hem de çeşitlendirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin ve toplumun yapısını, bu yapıyı oluşturan bireylerin sahip olduğu özellikleri anlamak, vakıfların doğru bir şekilde anlaşılmasına bağlıdır. Zira günümüzde devletin yerine getirmesi gereken pek çok kamu hizmeti, özellikle eğitim ve öğretim hizmetleri, vakıflar aracılığıyla sunulmaktadır.⁸³ Vakıf sistemi, sosyal ve hukuki bir kurum olarak Osmanlı Devleti'nin hemen her alanında kendini göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun temel unsurlarından biri haline gelen bu sistem, vakıf kültürünün zirveye ulaştığı dönemi oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, önceki İslam ve Türk İslam devletlerinden birçok kurum ve teşkilattan yararlanma fırsatına sahip olduğu gibi, vakıf sistemi de Osmanlı'nın siyasi ve ekonomik gelişimiyle paralel olarak İslam dünyasının dört bir

⁸² Bayram, “Selçuklu Veziri Kadı İzzeddin Tarafından Düzenlenen Bir Vakıfname”, s. 53.

⁸³ Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 825–850.

yanına yayılma imkânı bulmuştur. Bu nedenle, vakıf sistemini Maveraünnehir'den Atlantik kıyılarına kadar her yerde görmek mümkündür.⁸⁴

Vakıflar sayesinde, mescidler, türbeler, tekkeler, medreseler, okullar, su yolları, köprüler, kervansaraylar, hastaneler gibi dini ve hayri yapılar inşa edilip insanlığa sunulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tür yapıların ilk örneklerini Orhan Gazi döneminde görmek mümkündür. Orhan Gazi, İznik'te ilk Osmanlı medresesini inşa ederek önemli ilim ve devlet adamları yetiştirmiştir. Ayrıca, birçok bilim ve hayır kurumunun kurulmasına öncülük ederek Osmanlı toplumunun kültürel mirasına katkı sağlamıştır. Yapmış olduğu hayır kurumları arasında Adapazarı'nda 'Orhan Bey Camii', Kandıra'da 'Orhan Camii', Bursa'da cami, zâviye, misafırhane ve imaret yer almaktadır. Orhan Gazi'den başlayarak Osmanlı padişahları, sultanları, vezirleri ve zengin halk, birçok vakıf kurmuştur.⁸⁵

Yıldırım Bayezid döneminde ise daru'l-hayr, hastane, tekke, cami ve medreseler inşa edilmiştir ve bunların ihtiyaçları için vakıflar tahsis edilmiştir.⁸⁶ Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra, ümeraya, devlet adamlarına ve askerlere ganimetten paylarını verdikten sonra İstanbul'un imarına başlamıştır. Fatih'in yaptırdığı Sahn-ı Seman Medresesi, Osmanlı tarihindeki en eski üniversite kurumlarından biri olup, dünya tarihinin de bilinen ilk eğitim kurumları arasında yer almaktadır.

Osmanlı toplumunun kültürel yapısının oluşumunda ve halkın refah seviyesinin artmasında vakıf sisteminin katkısı son derece büyüktür. Vakıf müessesesi, hem sosyal hem de ekonomik anlamda önemli bir rol oynamış, toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak adına birçok hayır kurumunu hayata geçirmiştir. Osmanlı vakıf sistemi, özerk ve demokratik bir yapıya sahip olmasına rağmen⁸⁷, tamamen devletten bağımsız değildi. Devletin denetimi, vakıfların düzgün bir şekilde işleyişini sağlamak ve kaynakların doğru bir biçimde kullanılmasını denetlemek amacıyla var oluyordu. Bu denetim mekanizması ise Nezaret Kurumu aracılığıyla yürütülüyordu. Böylece vakıf

⁸⁴ Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, s. 56.

⁸⁵ Ömer Günan, *Orhan Gazi Döneminde Siyasi Olayları, Devlet Teşkilatı, İlim Ve Kültür Hayatı*, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2014, s. 5-6.

⁸⁶ Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, s. 60-61.

⁸⁷ Mehmet Genç, "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, C. 1, sy. 42, (2014), s. 3.

sistemi, hem sivil toplumun özgürlüğünü hem de devletin kontrolünü dengede tutarak toplumun refahını artırmaya devam etmiştir.

1.6.2. Osmanlı Toplumunda ve Devlet Yapısında Vakıfların Rolü

Vakıflar, Osmanlı toplumunda önemli bir rol oynamıştır. Bu kurum, farklı sosyal sınıflar arasında sevgi, saygı ve dayanışma duygularını güçlendirerek toplumsal huzur ve uyumun sağlanmasına yardımcı olmuştur. Aynı zamanda nesiller arası yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmiştir. Servet sahipleri, vakıf kurarak hem Allah'ın rızasını kazanmış hem de toplumda ekonomik ve sosyal dengeyi sağlamada büyük bir görev üstlenmişlerdir. Bu sistem sayesinde gelir ve servet dağılımı adil bir şekilde düzenlenmiş, toplumun farklı kesimleri arasında yaşam standartları iyileştirilmiş, zenginlerle fakirler arasındaki maddi uçurumlar mümkün olduğunca azaltılmıştır. Diğer bir deyişle, üst sınıfların elinde bulunan servetin bir kısmı, vakıf aracılığıyla topluma kazandırılmış ve bu kaynaklar, alt sınıflara gelir ve hizmet olarak aktarılmıştır.⁸⁸

Adnan Ertem, vakıfların Osmanlı toplumundaki yerini, Esat Arsebük'ün şu sözleriyle oldukça etkili bir şekilde açıklar: "Osmanlı İmparatorluğu döneminde büyük bir gelişim gösteren vakıflar sayesinde bir insan vakıfla doğar, vakıfla beşikte uyur, vakıf malından yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf medresesinde öğretmenlik yapar, vakıf gelirinden maaşını alır ve ölümünden sonra vakıf bir tabuta konur, vakıf bir mezarlığa gömülür." Bu ifadeyle, bir bireyin hayatının her aşamasının vakıf aracılığıyla şekillendiği anlatılmaktadır.⁸⁹ Yani, Osmanlı toplumunda bir kişi tüm ihtiyaçlarını vakıf mallarından karşılayabilirdi. Bu nedenle, Osmanlı toplumunun gelişimi ve kültürel yapısı üzerine yapılan değerlendirmelerde vakıf kurumunun rolünü göz ardı etmek mümkün değildir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kamu hizmetlerinin büyük bir kısmı vakıflar aracılığıyla sağlanmaktaydı; devlet ise genellikle iç ve dış güvenliği temin etmekle yükümlüydü ve elde ettiği gelirleri de bu öncelikli alana harcamaktaydı. Dini hizmetler, eğitim, sağlık ve altyapı gibi pek çok temel hizmet alanı vakıf sistemiyle yürütülüyor;

⁸⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi*, Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu, Ankara 2004, s. 26.

⁸⁹ Adnan Ertem, "Osmanlı'da ve Günümüzde Vakıf Müessesesi", *Disiplinlerarası Çalışmaları Dergisi*, sy. 6, (1999), s. 25-35.

köprüler, yollar, çeşmeler, sebiller, kervansaraylar, kemerler ve kanallar vakıflar eliyle inşa ediliyordu. Eğitim alanında vakıflar tarafından desteklenen medreseler faaliyet gösterirken, Darü'l-Hadis ve Darü'l-Kurra gibi kurumlar aracılığıyla ilmi çalışmalar sürdürülmüş; sağlık hizmetleri ise vakıflara bağlı darüşşifalar (hastaneler) tarafından sunulmuştur. Vakıf sistemi bu hizmetleri yerine getirirken din, dil, ırk veya sınıf ayrımı gözetmeksizin herkese eşit şekilde hizmet sunmakta, böylece vakıflar sadece sosyal ihtiyaçları karşılayan birer kurum değil, aynı zamanda toplumun sosyal yapısının şekillenmesinde etkili olan birer sosyal bağ kurucusu olarak da önemli bir rol üstlenmekteydi.⁹⁰

Vakıflar, sosyal bütünleşme üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, yerleşim yerlerinin merkezlerinde camiler, mescitler, hamamlar ve okullar gibi kamusal alanlar bulunurdu ve bu vakıf külliyesi, toplumda bireyler ve gruplar arasında sosyal uyumun sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, vakıflar, sosyal fonksiyonları sayesinde bireyler arasında yardımlaşma ve işbirliğini teşvik ederek, insanların maddi ve manevi olarak bir bütün halinde hareket etmelerine olanak sağlamıştır.⁹¹

1.6.3. Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyal ve Ekonomik Etkileri

Osmanlı toplumu tarafından büyük bir destek gören ve toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren vakıf müessesesinin, sosyal alandaki katkıları oldukça geniştir. Bu katkıları daha iyi anlayabilmek için, vakıfların sunduğu hizmetler farklı başlıklar altında detaylı bir şekilde incelenebilir. Hem bireylerin hem de toplumun refahını hedefleyen vakıf kurumları, eğitim, sağlık, altyapı ve sosyal yardım gibi pek çok alanda önemli hizmetler sunmuş ve bu hizmetlerin her biri, Osmanlı toplumunun gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Bu katkıları daha ayrıntılı bir şekilde açıklamak için, önümüzdeki başlıklarda vakıfların çeşitli alanlardaki etkilerini ele alacağız.

1.6.3.1. Dini Hizmetler

Osmanlı toplumunda, İslam kültürünün önemli bir parçası olan dini hizmetlerin temelini cami ve mescidlerin inşası oluşturmuştur. Camiler, hem ibadet yerleri hem de

⁹⁰ Tabakoğlu, *Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi*, s. 27.

⁹¹ Ertem, "Osmanlı'da ve Günümüzde Vakıf Müessesesi", s. 27.

eğitim-öğretim merkezi olarak büyük bir öneme sahiptir. Müslümanların namaz kılmaları için, İslam dünyasında dini, sosyal ve bazen de siyasi merkezler olarak sayısız cami ve mescid vakıf olarak inşa edilmiştir. Bu yapılar, sadece ibadet için değil, aynı zamanda bilgi alışverişi ve toplumsal etkileşim için de kullanılmıştır.⁹² Camilerde, halk arasında değerler öğretilir ve toplumun moral, ahlaki yönleri şekillendirilirdi. Ayrıca camilerdeki tüm görevlilere maaş verilerek, bu kurumların düzgün bir şekilde işlemesi sağlanmıştır.

Osmanlı şehirlerinde bulunan camiler, sadece ibadet yerleri olmanın ötesinde, aynı zamanda Müslümanların günlük işlerini gerçekleştirdiği ve devletin resmi kararlarının halkla paylaşıldığı önemli merkezlerdi. Her mahalledeki camiye gelen hükümet duyuruları burada halka iletilirdi. Osmanlı camileri, mimarideki zarafetleriyle de dikkat çeker ve birçok şehirde hükümdar, hükümdar ailesi, devlet erkanının yanı sıra hayırseverler tarafından yaptırılmıştır. İstanbul'daki padişahların yaptırdığı selâtin camileri, mimari açıdan başyapıtlar olarak öne çıkar. Camiler, sadece dini işlevleriyle değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim, kültür, kamu yönetimi, adalet ve askeri hizmetlerin de sunulduğu yerlerdi. Özellikle Osmanlı'nın ilk dönemlerinde, kadılar görevlerine başlamadan önce camiye götürülür, tayin belgeleri burada okunur ve resmi törenler yapılırdı. Bunun yanı sıra, davalar da camilerde görülürdü.⁹³

Cami ve mescid gibi dini kuruluşların vakıfları, bu kurumların büyüklüğüne göre gelir ve gider bakımından farklılıklar gösteren yapılar olmuştur. Örneğin, XVI. yüzyılın ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde devlet adamları tarafından inşa edilen camilerin vakıfları, diğer vakıflara oranla daha yüksek gelir seviyelerine sahipti.⁹⁴

1.6.3.2. Eğitim hizmetleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim kurumları, özellikle sıbyan mektepleri, medreseler, darülkürre ve darülhadisler, vakıf sistemine dayalı olarak kurulmuş ve tüm masrafları vakıflar tarafından finanse edilmiştir. Bu sayede, medreseler yalnızca eğitim

⁹² Yediylıdız, "Vakıf", s. 479.

⁹³ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *İÜ Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 10, sy. 150, İstanbul 2008, s. 166.

⁹⁴ Alpy Bizbirlik, "Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara 1999, s. 59.

vermekle kalmayıp, aynı zamanda idari ve mali anlamda bağımsızlık kazanmış, kendi iç işleyişini vakıf gelirleriyle sürdürebilen özerk kuruluşlar haline gelmiştir.⁹⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf sistemiyle, birçok medrese kurulmuş ve öğretim kadrolarının maaşlarından, diğer çalışanların giderlerine kadar tüm masraflar vakıflar tarafından karşılanmıştır. Bu sistem, medreselerin sadece eğitim vermekle kalmayıp, aynı zamanda toplumun ve devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünü yetiştirmesine olanak sağlamıştır.⁹⁶

Bu dönemde eğitim ücretsiz ve yatılıydı, örgün eğitim verilmekteydi. Öğrencilere, öğretmenlere ve diğer çalışanlara, imaretten çıkan yemekler ile birlikte günde iki öğün sıcak yemek sunuluyordu. Vakıf gelirleri, ücret ve bursların dışında, hocalara ve öğrencilere kıyafet temin edilmekte veya bunun bedeli kendilerine ödenmekteydi. Ayrıca, öğrencilerin ilkbaharda eğlenmek amacıyla yapacakları gezilerin masrafları da vakıf gelirleriyle karşılanıyordu.⁹⁷

Osmanlı eğitim sisteminde, mektep ve medreseler dışında, eğitimi destekleyen ve kaynakları koruyarak halkın kullanımına sunan önemli bir diğer kurum da kütüphanelerdi. Bu kütüphaneler, bilgi ağının gelişmesi ve yayılmasına büyük katkı sağlamış, ve tamamı vakıf sistemiyle kurulmuştur. Vakıf kütüphaneleri, halkın bilgiye erişimini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda medrese ve camiler gibi dini kurumların yanı sıra, Osmanlı toplumunun kültürel mirasını ve eğitim anlayışını da güçlendirmiştir.

Vakfedilen kitaplardan oluşan bu kütüphaneler, çeşitli yapılaş tarzlarına ve işlevsel özelliklere sahipti. Kütüphanelerin farklı yapılaş biçimleri, Osmanlı'daki eğitim, kültür ve bilimsel faaliyetlerin çeşitliliğini ve yaygınlığını göstermektedir. Osmanlı'da kurulan kütüphaneler şu başlıklar altında sınıflandırılabilir:⁹⁸

1.6.3.3. Kütüphane Hizmetleri

Bağımsız kütüphaneler, tek başına varlık gösteren ve özel olarak kitap ve bilgi hizmeti sunan kurumlardı. Bu kütüphaneler, genellikle şehrin merkezlerinde veya

⁹⁵ Aydın, "Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı", s. 329.

⁹⁶ Yediyıldız, "Vakıf", s. 479.

⁹⁷ Kurt, "Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları", s. 512.

⁹⁸ Alpy Bizbirlik, "Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara 1999, s. 58-59.

önemli yerleşim alanlarında yer alır, bireysel halkın bilgilenmesi için ücretsiz olarak hizmet sunardı. Kitaplar ve yazmalar, vakıf geliriyle temin edilip halkın kullanımına sunulurdu. Bu tür kütüphaneler, eğitim ve kültürel gelişim için çok önemli merkezlerdi.

Osmanlı'da kütüphanelerin birçoğu külliye içinde yer alıyordu. Külliye, cami, medrese, hastane gibi farklı yapıları içeren komplekslerdi ve bu kompleksler bir arada birçok hizmeti sunuyordu. Külliye içindeki kütüphaneler, eğitim ve dini faaliyetlere entegre olmuş ve burada hem dini metinler hem de ilmî kitaplar yer alıyordu. Bu kütüphaneler, özellikle medrese öğrencilerinin eğitimlerinde önemli bir kaynak sağlayarak bilimsel çalışmaların merkezleri haline gelmişti.

Camiler, medreseler, türbeler ve tekkeler gibi dini mekânlar da kütüphaneler barındıran diğer önemli yapılardı. Bu kütüphaneler, dini eğitim ve ilmi araştırmalar için kullanılan kitaplar ve yazmalardan oluşuyordu. Cami ve medrese gibi yerlerdeki kütüphaneler, öğretilen derslere destek sağlayarak eğitimdeki derinliği artırıyordu. Ayrıca, türbe ve tekkelerdeki kütüphaneler, halkın manevi gelişimine katkı sağlamak ve tasavvufi literatürü yaymak için önemli birer kaynak merkezleriydi.

Osmanlı saraylarında da oldukça kapsamlı kütüphaneler bulunmaktaydı. Bu kütüphaneler, padişahlar ve saray mensuplarının hizmetine sunulmuş, genellikle önemli bilimsel çalışmalar, felsefi eserler ve sanatla ilgili yazmalar barındırıyordu. Saray içindeki kütüphaneler, dönemin kültürel ve bilimsel gelişmelerinin merkezi olurken, aynı zamanda padişahların eğitime ve yönetsel kararlarının bilgi temeline dayanmasına katkı sağlıyordu. Sarayda bulunan bu kütüphaneler, Osmanlı hükümdarlarının eğitim seviyesini yükseltmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel birikimine büyük katkılar sağlamıştır.⁹⁹

Her bir kütüphane türü, Osmanlı'da bilgiye erişimi sağlamak, halkın eğitimini desteklemek ve kültürel gelişimi ilerletmek açısından önemli rol oynamıştır. Bu kütüphaneler, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim, kültür ve bilim alanındaki büyüklüğünü ve derinliğini de yansıtmaktadır.¹⁰⁰

⁹⁹ Bizbirlik, "Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler", s. 57.

¹⁰⁰ Öztürk, "Osmanlı Döneminde Vakıflar", s. 813.

1.6.3.4. Sosyal Hizmetler

Günümüzde belediyeler ve sosyal hizmet kuruluşları tarafından gerçekleştirilen birçok hizmet, Osmanlı döneminde vakıflar aracılığıyla yapılmaktaydı. Bu hizmetlerin başında, özellikle şehir ve köylerin su ihtiyacının karşılanması geliyordu. Vakıflar, su ihtiyacını karşılamak için su bendleri, su şebekeleri,¹⁰¹ su kuyuları ve çeşmeler inşa ettiriyordu. Şehre getirilen sular, mahallelere dağıtılıyor ve her mahalleye bir çeşme yapılması sağlanıyordu. Çeşmelerin bakımı ve onarımı için ayrıca personel görevlendiriliyordu.¹⁰² Vakıflar, su kaynaklarının ve su yollarının temizliğine ve düzenine büyük özen gösteriyor, bunların bakımlarının yapılmasını sağlıyordu. Ayrıca, özellikle sıcak yaz aylarında suyun serin tutulması amacıyla sebiller inşa ediliyordu. Bu tür sosyal hizmetler, halkın yaşam kalitesini artırmaya yönelik önemli katkılarda bulunuyordu.¹⁰³

Vakıfların sosyal hizmet alanındaki faaliyetleri sadece su teminiyle sınırlı değildi. Ayrıca yol ve köprü inşaatı, bahçelerin oluşturulması, sokakların temizlenmesi ve aydınlatılması gibi hizmetler de vakıflar tarafından yürütülüyordu. Bunun yanı sıra, sel, yangın, hastalık gibi zorluklarla karşılaşanlara yardım etmek amacıyla "Avarız Vakıfları" kurulmuştur. Bu vakıflar, toplumsal dayanışmanın önemli örneklerinden birini oluşturmuş ve Osmanlı toplumunda sosyal yardımlaşmayı pekiştirmiştir.¹⁰⁴

Vakıflar, Osmanlı toplumunda birçok sektörde yeni iş fırsatları yaratmış ve pek çok hizmeti ücretsiz olarak halkın erişimine sunmuştur. Bu sistem, şehir hayatının temellerini atmış ve vakıf anlayışıyla kurulan şehirler, zamanla kendi iç sürdürülebilirliklerini sağlamıştır. Osmanlı şehirlerinin kuruluşunda ve gelişiminde vakıfların katkısı büyük olmuştur; bu vakıflar sosyal yapıyı derinden etkilemiş ve şehirlerin hem sosyal hem de kültürel yapılarının şekillenmesine olanak tanımıştır. Vakıfların oluşturduğu bu altyapı, aynı zamanda şehirlere özgün bir mimari karakter kazandırmış, şehirlerin silüetini belirlemiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Yediyıldız, "Vakıf", s. 480.

¹⁰² Bizbirlik, "Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler", s. 58.

¹⁰³ Yediyıldız, "Vakıf", s. 480.

¹⁰⁴ Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", s. 168.

¹⁰⁵ Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", s. 157.

Vakıf eserleri ve imarethaneler sayesinde, birçok küçük köyün kasabaya veya şehre dönüşmesine örnekler verilebilir. Örneğin, Damad İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilen yapılarla, günümüz Nevşehir'i, geçmişte "Muşkara" adıyla bilinen bir köydü.¹⁰⁶

Vakıflar, şehirlerin birbirine bağlanmasında büyük bir rol oynamıştır. Şehirlerarası ulaşım için pek çok yol, köprü, deniz feneri ve kale inşa edilmiştir. Ayrıca, büyük ticaret yolları üzerindeki konaklama noktaları olan kervansaraylar da vakıflar aracılığıyla yapılmıştır. Bu kervansaraylar, şehirlerarası yollar ve stratejik bölgelerde inşa edilerek sürekli olarak işletilmiştir. Böylece yolcular ve tüccarlar için güvenli bir yolculuk ve konaklama imkanı sunulmuştur. Vakıf gelirleriyle finanse edilen bu ücretsiz hizmetler, yüzyıllar boyunca varlıklarını sürdürmüştür.¹⁰⁷

1.6.3.5. İktisadi Hizmetler

Vakıflar, bir ülkenin ticaret hayatına ve ekonomik büyümesine katkı sağlayan önemli kuruluşlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda, vakıflar ekonomik hayatın merkezi unsurlarından birini oluşturuyordu. Para vakıfları, kredi sistemleri, faiz uygulamaları, bankacılık, ticaret, sanayi ve bu alanlarla ilgili kurumlar, vakıfların ekonomiye yönelik işlevlerini gösteren başlıca kuruluşlardı.¹⁰⁸

Osmanlı ekonomisinde önemli bir rol oynayan ve sıkça tartışmalara yol açan para vakıflarının büyük etkisi olduğu kesindir. XVIII. yüzyılda, devlet yetkilileri, alimler, şeyhler, esnaf grupları ve hanım sultanlar tarafından pek çok para vakfı kurulmuş ve bu vakıfların yönetilmesine dair hükümet tarafından çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.¹⁰⁹

Vakıf sektörü, ekonomik faaliyetleri aracılığıyla gelir elde eden ve bu gelirleri toplumun ve devletin yararına çeşitli alanlarda hizmet sunmak için kullanan bir sistemdir. Bu alandaki temel amaç, hizmet sunmak olmakla birlikte, en önemli etken ise üretim yapmak ve gelir elde etmektir.

¹⁰⁶ Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", s. 157.

¹⁰⁷ Bizbirlik, "Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler", s. 58.

¹⁰⁸ Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara 1999 s.18.

¹⁰⁹ Güler, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları*, s. 17–18; Yediyıldız, "Vakıf", s. 481.

Vakıfların gelir kaynakları ise çeşitlilik gösteriyordu ve şunları içeriyordu:

- Tarım alanları (çiftlikler, bağlar, bahçeler, bostanlar, köyler)
- Binalar (evler, mahzenler, mağaralar)
- Nakit para
- İşletmeler (dükkanlar, hamamlar, çarşılar, boyahaneler vb.)
- Diğer kaynaklar (mukata'a, çeşmeler, arsalar)

Vakıfların denetimindeki kaynakların sürekliliğinin sağlanması, vakıflar tarafından temin edilerek bölgedeki ekonomik canlılığın devamına önemli bir katkı yapıyordu.¹¹⁰ Yapılan araştırmalar, Osmanlı ekonomisinin farklı yüzyıllarda vakıfların kontrolünde bulunan oranları ortaya koymaktadır. XVI. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin %15,97'si, XVIII. yüzyılda %26,80'i ve XIX. yüzyılda ise %15,77'si vakıfların elinde bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nde vakıf gelirlerinin toplamı, devlet gelirlerinin üçte birine ulaşmış ve ülke topraklarının üçte biri de vakıf mülküne dönüşmüştür.¹¹¹

Vakıflar, ekonomik faaliyetlerin devamlılığını sağlamak için ulaşım sisteminin güvenliğine büyük önem veriyordu. Yolcuların her koşulda huzur ve güven içinde bir yerden diğerine ulaşması, devletin de önemseddiği bir konu olmuştu. Bu nedenle Osmanlılar, yolcuların dinlenmesini ve güvenliğini sağlayacak etkili bir ulaşım altyapısı kurmaya özen göstermiştir. Bu amaçla hanlar ve kervansaraylar inşa edilmiş, nehirler üzerinde ise köprüler yaptırılmıştır.

Şehirlerarası yollar, stratejik açıdan önemli noktalara kervansaraylar inşa edilerek sürekli olarak işler durumda tutulmuştur. Yol güzergahları boyunca yer alan kervansarayların yanı sıra, diğer ülkelerden ve şehirlerden gelen malların satıldığı ticaret hanları da vakıfların denetimi altındaydı. Neredeyse tüm şehirlerde vakıf tarafından işletilen ticaret hanları bulunmaktaydı.¹¹²

¹¹⁰ Bizbirlik, "Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler", s. 59.

¹¹¹ Öztürk, "Osmanlı Döneminde Vakıflar", s. 59.

¹¹² Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi", s. 18; Yediyıldız, "Vakıf", s. 481.

1.6.3.6. Vakfın Siyasi Rolü

Vakfın sosyal ve kültürel etkilerinin yanı sıra siyasi etkileri de bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan önceki Selçuklular ve Eyyübiler gibi devletler de vakfın bu rolünü kullanmışlardır. Selçuklular, Rafiziliğe karşı Sünni düşünceyi güçlendirmek amacıyla vakıf destekli medreseler kurmuşlardır. Benzer şekilde, Haçlı Seferleri sırasında Salahaddin Eyyübi, savaş esirlerinin fidyelerini ödemiş ve Sünni düşünceyi pekiştirmek için birçok medrese inşa etmiştir. Bu medreselere gelir sağlamak amacıyla da beytülmalin topraklarının önemli bir kısmını vakfa dönüştürmüştür.¹¹³

Devlet yöneticileri, vakıfları siyasi güçlerini pekiştirmek amacıyla kullanmak istemişlerdir. Vakfiyelerine ekledikleri maddelerle, devletin devamı ve vakfın kötülüklerden korunması için dua edilmesini talep eden yöneticiler, halk üzerinde büyük etkisi olan ulemâ ve tarikat şeyhlerini vakıflar aracılığıyla kendilerine bağlı hale getirmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflar, fethedilen bölgelerin İslamlaştırılması ve iskân politikalarında önemli bir rol oynamıştır. Sınır bölgelerine zâviyeler kurarak buralarda ticaret ve tarım yapan, toprakları genişletmek amacıyla bölgelere yerleşen sufiler bu vakıflar tarafından desteklenmiştir. Ayrıca, diğer hayır kurumlarının vakıflar aracılığıyla bölgelere taşınması, yönetimin meşruiyetini artırmış ve gücünü pekiştirmiştir.¹¹⁴ Vakıflar, devletin yükseliş ve duraklama dönemleriyle paralel olarak, hizmet alanları genişleyip daralarak, toplum ve devlet hayatında sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi açılardan önemli bir potansiyele sahip bir sektör haline gelmiştir.¹¹⁵

Yapılan külliyeleer, yeni fethedilen bölgelerin İslam mimarisine uygun şekilde yeniden inşa edilmesinde, ıssız ve boş alanların yerleşime açılmasında, göçebe hayat süren insanların bir şehir medeniyetine kavuşmasında önemli rol oynamıştır. Medreseler aracılığıyla üretilen bilgilerin halka aktarılması, toplumda kültürel bir bütünlük sağlanmasında etkili olmuştur. Ayrıca, bu yapılar, devletin gücünü ve kudretini mimari

¹¹³ Yediyıldız, “Vakıf”, s. 482; Kurt, “Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları”, s. 509.

¹¹⁴ Yediyıldız, “Vakıf”, s. 482.

¹¹⁵ Öztürk, “Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, s. 38.

olarak sergilemede, dini, siyasi, sosyal ve kültürel işlevler üstlenerek pek çok alanda katkı sağlamıştır.¹¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda derbendciler, köylere yerleştirilerek dağlık alanlarda, önemli yol geçitlerinde, tehlikeli ve korkutucu bölgelerde, eşkıya yuvası olan ıssız köylerde, nehirlerin dar geçitlerinde güvenlik ve asayiş sağlamaya görevlendirilmişlerdir. Özellikle sefer dönemlerinde, yaz ve kış aylarında tüm yolların güvenliğini sağlamak ve gerektiğinde bağlantıları oluşturmak için köyler büyük bir rol oynamaktadır. Her yıl köyler, belirli bir miktarda posta hayvanı temin etmek, yolları, köprüleri, kervansarayları ve su yollarını onarmakla yükümlüdürler. Bu görevler, köylere, toprak gelirlerinin bir kısmının vakıf olarak tahsis edilmesi veya toprak vergilerinden muafiyet verilmesiyle yerine getirilmiştir.¹¹⁷

1.6.4. Osmanlı İmparatorluğu'nda Vakıf Kurmuş Zümreler

Bugün Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil eden ve tanıtan yapılar arasında camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, hastaneler, çeşmeler ve köprüler gibi eserler yer almaktadır. Bu yapılar, tamamen vakıfların desteğiyle inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti, sosyal hayata dair herhangi bir yatırımda bulunmamıştır çünkü devletin temel görevi, halkına adalet ve güven sağlamak, sınırları korumak ve devlet düzenini temin etmektir.¹¹⁸ Sosyal hizmetlerin yerine getirilmesi ise vakıflara, yani sivil toplum kuruluşlarına bırakılmıştır. Bu hizmetlerin finansmanı, devlet bütçesinden değil, kişisel servetlerle yapılmış olup, bu tür harcamalar padişahlar dâhil, bireysel olarak üstlenilmiştir.¹¹⁹

Osmanlı toplumunda, halkın sosyal, kültürel ve dini ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan vakıfların yanı sıra, farklı sebeplerle vakıf kuran kişiler de bulunmaktadır. Bu tür vakıfların başlıca sebepleri şunlardır:

¹¹⁶ Öztürk, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, s. 801.

¹¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, Sa. 2, (1942), s. 282.

¹¹⁸ Hasan Yüksel, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar) ”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 5, s. 49; Öztürk, “Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, s. 35; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Palet Yay., Isparta 2002, s. 242.

¹¹⁹ Yüksel, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar) ”, s. 49.

- Mal ve mülkü müsadereeden korumak
- Ailenin mal varlığını ve birliğini korumak
- Evlatlar arasında miras anlaşmazlıkları çıkmasını engellemek ve çocukların serveti kötü yerlere harcamalarını önlemek
- Vakfı kurarak, hem hayatta iken hem de ölümünden sonra toplumda iyi anılmak¹²⁰

Bunun dışında, vakıf kuranların başka motivasyonları ve sebepleri de olmuştur.

Vakıf kuranlarla toplumdaki gelir ve servet dağılımında en üst seviyedeki kişiler arasında belirgin bir paralellik vardır. Vakıf kuranların başında, hükümdar ve yakın çevresi, şehzadeler, valide sultanlar ve sultan hanımları yer almaktadır. Bunları, yüksek idareciler, vezirler, beylerbeyileri ve toprak sahipleri takip etmektedir.¹²¹ Ardından, toplumun diğer varlıklı kesimleri, orta sınıf, esnaf, zanaatkarlar, ilim adamları ve sanatçılar vakıf kuranlar arasında yer almaktadır.

Vakıf kuranlar arasında en önemli sorumluluğa sahip olan yönetici sınıf, vakıf kurarken ülkenin sosyal ve siyasi koşullarını göz önünde bulunduruyor, toplumun ihtiyaçlarına yanıt vermeye özen gösteriyor ve toplumsal katmanlar arasında hem yatay hem de dikey geçişler sağlayacak düzenlemeler yaparak eserler inşa ediyorlardı.

Hükümdarlar, büyük vakıflar kurarak egemenliklerini meşrulaştırıyorlardı. Özellikle birden fazla minaresi olan cami inşa ettirmek yalnızca hükümdarların hakkıydı. Bu durum, dini, estetik ve mali unsurların yanı sıra politik faktörlerin de önemli bir rol oynadığını gösteriyordu.¹²² Hükümdarlar, vakıf eserlerinin kurulmasında öncülük ediyor ve bu süreçte teşvik edici bir rol üstleniyorlardı.

Ayrıca Osmanlı döneminde vakıf kurucuları arasında sadece erkekler değil, birçok kadın da yer almıştır. Kadınlar tarafından inşa edilen cami, medrese, hamam ve çeşme gibi yüzlerce vakıf eseri bulunmaktadır.¹²³ Osmanlı toplumunda kadın vakıf kurucuları genellikle elit ve yönetici sınıfın eşleri, kızları veya annelerinden oluşuyordu.

¹²⁰ Yüksel, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, s. 50.

¹²¹ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 243.

¹²² Öztürk, “Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, s. 40.

¹²³ Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açısından Vakıflar*, s. 20.

Sıradan halkın kadınları, vakıf kurma yeteneğine sahip değildi. Erkeklerle kıyaslandığında, kadınların yalnızca %20'si vakıf kuracak kadar mal ve mülke sahipti.¹²⁴ Ayrıca, kadınlar ve erkeklerin ortaklaşa vakıf kurdukları durumlar da mevcuttu. Bu vakıflarda, evler, bahçeler, tarlalar ve ziynet eşyaları gibi hem menkul hem de gayrimenkul mal varlıkları bağışlanarak, ilmi ve dini kurumların giderleri karşılanmış ve vakıf eserlerinin gelirleriyle bu kurumlar sürdürülebilir hale getirilmiştir.¹²⁵

İlk Osmanlı tarihçilerinden Aşıkpaşazade'ye göre, Osmanlı Devleti'nin kurucuları ve yöneticileri, “yoksulları doyuran sofrası sahipleri” olarak tanımlanırdı. Onlara göre, bu yöneticiler “dünya halkına nimetler sunan” kişilerdir. Aşıkpaşazade, devlet yöneticisinin görevini, kazandığı birikimleri halkın hizmetine sunmak olarak tanımlamaktadır; böylece halkının karnını doyurmak, adaleti, güvenliği ve huzuru sağlamak esastır. Ayrıca, servetin gerçek anlamı ve değeri, “mal, hayra sarf edilen şeydir” şeklinde ifade edilmiştir.¹²⁶

Osmanlı tarihçileri Tursun Bey, Şükrullah ve Ahmedi gibi isimler, padişahların vakıf kurmalarını övgüyle anlatan pek çok hikaye bırakmışlardır. Osmanlı şehirlerinin gelişimi ve kültür merkezi haline gelmesinde padişahların vakıf eserlerinin büyük bir etkisi olmuştur. Örneğin, Osmanlı Beyliği'nin ilk başkentlerinden biri olan Bursa, Orhan Gazi tarafından 1330'lu yıllarda cami (Orhan Cami), imaret (aşevi), medrese, hamam ve kervansaray (Beyhanı, Emirhanı) gibi birçok hayır kurumu içeren bir kompleksle inşa edilmiştir. Bu vakıflar sayesinde Bursa, şehrin en hareketli merkezi haline gelmiş ve hızla gelişmiştir. O dönemde Bursa'yı ziyaret eden seyyahlar, şehrin güzelliği ve ticaret açısından önemini kaydetmişlerdir. Ayrıca, 1361'de Türk yönetimine geçen Edirne, vezirler ve halkın yaptığı vakıflarla büyüyüp gelişmiş, surlarının dışına taşarak büyük bir Müslüman Türk şehri kimliği kazanmıştır. Bu vakıflar sayesinde şehirde yaklaşık 200 imaret inşa edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra şehri imar etmeye ve ülkenin farklı bölgelerinden göçmenleri buraya yerleştirmeye başlamış, halkın ihtiyaçlarını karşılamak için altyapı

¹²⁴ Yüksel, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, s. 52.

¹²⁵ Kurt, “Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları”, s. 508.

¹²⁶ Yediyıldız, “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi”, s. 25.

projelerine hız vermiştir. Ayrıca, adını taşıyan Fatih Külliyesi'nin inşaatına da başlamıştır.¹²⁷ Osmanlı şehirleri, genellikle bu hayır işleri ve vakıf anlayışıyla kurulmuş ve büyütülmüştür.

Bu şekilde, gelir dağılımındaki dengesizlikler bir ölçüde engellenmiş oluyordu. Hükümdarlar, iletişim ve ulaşımın kesintisiz bir şekilde sağlanmasına, ticaretin güvenli bir biçimde ülkenin her köşesine yayılmasına ve fiyat istikrarının korunmasına büyük önem veriyorlardı. Bu unsurlar, halkın refahını artırmaya yönelikti ve ülke kaynaklarının herkesin kullanımına sunulmasına, tamamen olmasa da geniş bir kesimin faydalanmasına olanak tanıyordu. Vakıf sistemini kullanarak, sultanlar, toplumun güvenini ve saygısını kazanmış manevi liderlerin vakıflarını destekleyerek, onları devletin yanında tutmuşlar ve bu sayede halkla olan bağlarını güçlendirmişlerdir.¹²⁸

1.6.5. Osmanlı'dan Günümüze Vakıf

Vakfın temelleri, dini ve insani nedenlerle uzun yıllar boyunca karşılıksız yardımlaşma ve kimsesizlere koruma sağlama gibi önemli hizmetler sunmuştur.¹²⁹ Vakıf sistemi, dini, ahlaki, sosyal ve toplumsal fayda sağlamak, insanlara yardımcı olmak, hayır işlemek gibi çeşitli amaçlarla kurulmuş ve bu sayede pek çok alanda yardım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflar, toplumun her alanına, özellikle eğitim, sağlık ve kamu hizmetlerine büyük katkılar sağlamıştır. Vakıfların sağladığı bu yardımlar, o dönemdeki sosyal yapının önemli bir parçasıydı ve devletin toplumsal sorunları çözmedeki yükünü hafifletiyordu.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde vakıflar, yönetsel zorluklar ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle giderek bozulmaya başlamış ve birçoğu faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Cumhuriyetin ilanı ve Medeni Kanun'un kabul edilmesiyle birlikte vakıf kurma sistemi değişmiş ve daha sıkı düzenlemelere tabi olmuştur. Cumhuriyetin getirdiği yeni devlet anlayışı, kamu hizmetlerinin büyük ölçüde

¹²⁷ Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi", s. 25–26.

¹²⁸ Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", s. 41.

¹²⁹ Nazif Öztürk, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yardımlaşma Kurumları", *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Ankara 2003, s. 53.

devlete devredilmesine yol açmış ve vakıfların denetim ve yönetimi de devletin sorumluluğuna girmiştir.¹³⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında vakıf işleri, başlangıçta Şeriye ve Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak yürütülmüş, 1924'te ise bu yetki kaldırılarak vakıfların yönetimi Başbakanlığa bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir.¹³¹ Bu değişimle birlikte, vakıfların sayısında gözle görülür bir azalma yaşanmıştır. Azalmanın temel nedenlerinden biri, o dönemdeki toplumsal ve ekonomik koşulların vakıfların faaliyetlerini zorlaştırmasıydı. Toplumun sosyal yapısındaki değişiklikler ve devletin yeni yapılanması, vakıfların eski işlevlerini yerine getirmekte zorlanmasına neden olmuştur. Bu dönemde, vakıfların sağladığı yardımların yerini kamu hizmetlerinin alması, vakıf sisteminin eski gücünü kaybetmesine yol açmıştır.

Yeni yasayla birlikte, vakıf sisteminin işleyişinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Eski hukukta vakıflar daha çok dini hükümler ve hedefler doğrultusunda kurulurken, 1926 sonrasında vakıfların amacı daha çok sosyal ve ahlaki hedeflere yönelmiştir. Osmanlı döneminde vakıf kurma işlemi belirli bir şekle bağlı olmayıp, oldukça serbest bir şekilde yapılırken, 1926'dan sonra Medeni Kanun ile birlikte vakıf kurma süreci, resmi bir senet veya vasiyetname ile yapılır hale gelmiştir. Bu da vakıf kurmanın daha resmi ve denetlenen bir hale gelmesini sağlamıştır.

Eski hukukta, vakıflar tescil edilmekteydi ancak mütevellî tarafından yönetilen ve vergi muafiyeti bulunan bazı özel vakıflar, denetimden muaf tutuluyordu. Bu tür vakıflar, Tekke ve Zaviyeleri Kapatma Kanunu ile tasfiye edilmiştir. Söz konusu düzenleme, 30 Kasım 1925 tarihinde kabul edilip 13 Aralık 1925 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 677 sayılı kanun ile hayata geçirilmiştir.¹³² Bu kanunla birlikte, vakıf aracılığıyla kurulmuş olan bütün tekke ve zâviyeler kapatılmış ve böylece dini yapılanmaların kamu yönetiminden bağımsız olarak faaliyet göstermesi engellenmiştir. Bu değişiklik, vakıf sisteminin yapısını köklü bir şekilde dönüştürmüş ve vakıfların sosyal işlevlerinin ön plana çıkmasını sağlamıştır.

¹³⁰ İbrahim Ateş, Bayram Sadi, Özsoy Ülkül, *Son On Yılda Vakıflar "1980-1990"*, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1991, s. 14.

¹³¹ Ateş vd., *Son On Yılda Vakıflar "1980-1990"*, s. 14.

¹³² Hüseyin Altaş, "Türkiye'de 1926-1967 Dönemi Arasında Vakıf Sistemi", *Vakıf Sempozyumu Kitabı*, Ankara 2004, s. 88.

Günümüzde vakıflar, modern kurumların yanında önemli bir yer edinmiş ve kar amacı gütmeyen sektör olarak tanımlanan üçüncü sektörün bir parçası haline gelmiştir. Bu yapılar, toplumların gelişimiyle birlikte devletin rolünün artması ve kamu hizmetlerinin tümünü karşılamakta zorluk yaşamasıyla daha da önem kazanmıştır. Devletin yükünü hafifletmek ve toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla vakıflar, önemli bir alternatif sunmuştur. Özellikle sosyal devlet anlayışının yaygınlaşmasıyla birlikte, vakıf kurumu XXI. yüzyılda dünya ekonomisinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır.¹³³

Toplumlar her dönem farklı bir sosyal yapıya bürünür ve toplumsal hareketlilik, zaman içinde değişen ihtiyaçlara yol açar. Bu da, toplumsal düzene uyum sağlamak ve günün sorunlarına çözüm üretmek için çeşitli politika araçlarının kullanılmasını gerektirir. Kamu ve özel sektörün ardından üçüncü sektör olarak vakıflar, artık sadece dini ya da hayır işlerine yönelik değil, sağlık, eğitim, sosyal hizmetler, sanat, kültür, ulaşım gibi birçok alanda da faaliyet göstermektedir. Özellikle sağlık sektörü gibi hayati öneme sahip alanlarda vakıfların katkıları büyük bir rol oynamaktadır.¹³⁴

Vakfın topluma olan katkısı, geçmişten günümüze sosyal ihtiyaçlara cevap vermede önemli bir araç olmuştur. Modern dünyada, vakıflar, toplumsal gelişmeye yön verme, dezavantajlı gruplara yardım sağlama ve toplumsal refahı artırma gibi kritik işlevleri üstlenmiştir. Bu, vakıfların günümüzdeki önemli yerini ve işlevini pekiştiren bir faktördür.¹³⁵

Çağdaş toplumun temel dayanakları demokrasi ve piyasa ekonomisidir, ancak bu iki unsurun etkin bir şekilde işleyebilmesi, sosyal sermaye olarak adlandırılan insan sermayesine bağlıdır. Sosyal sermayenin güçlenebilmesi için, topluma karşılıksız hizmet sunan vakıf sistemine ihtiyaç vardır. Günümüzde vakıfların önemi, sadece fiziksel ihtiyaçların karşılanmasından ziyade, bireylerin topluma karşı sorumluluk bilinciyle hareket etme arzusuyla da artmaktadır. İnsanlar, yaşamlarının sadece maddi

¹³³ Yasin Yılmaz, “Türkiye’de Vakıfların, Kâr Amacı Gütmeyen Sosyal Politika İşlevleri: “Sosyal Millet” Anlayışı”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, C. 38, 2020, s. 8.

¹³⁴ Yılmaz, “Türkiye’de Vakıfların, Kâr Amacı Gütmeyen Sosyal Politika İşlevleri: “Sosyal Millet” Anlayışı”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, s. 9.

¹³⁵ Mehmet Merve Özaydın, “Vakıfların Sosyal Politika İşlevleri ve Günümüzde Artan Önemi”, *Amu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, C. 7, sy. 2, Ankara 2007, s. 14.

tarafıyla tatmin olmanın ötesine geçmekte, sosyal sorumluluklarını yerine getirme isteğiyle kar amacı gütmeyen kuruluşlar aracılığıyla toplumsal katkılar sağlamaktadırlar. Vakıflar, bu bağlamda bireysel gelişimi desteklerken aynı zamanda toplumsal dayanışmayı teşvik eden önemli yapılar olarak rol oynamaktadır. Bu sayede vakıflar, modern toplumların sosyal sermayesinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.¹³⁶

¹³⁶ Özaydın, “Vakıfların Sosyal Politika İşlevleri ve Günümüzde Artan Önemi”, s. 14.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE VAKIF KURUMLARI

Hız. Peygamber döneminde, İslam toplumu henüz oluşum aşamasındayken sosyal düzen ve adalet anlayışı, topluluklar arası ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Medine'ye hicret sonrasında kurulan Medine Sözleşmesi (Hilfû'l-Fudûl), farklı kabileler ve dini gruplar arasında güven, iş birliği ve adaletin sağlanmasına yönelik erken bir diplomatik metin olarak öne çıkar. Bu sözleşme, İslam toplumunun iç düzenini tesis etmenin yanı sıra farklı topluluklarla barışçıl ilişkiler kurma açısından da bir örnek teşkil etmektedir. Peygamberimizin teşvik ettiği sadaka, zekât ve hayır işleri, toplumsal dayanışma ve kaynakların kamu yararına yönlendirilmesi açısından vakıf geleneğinin erken bir biçimi olarak kabul edilebilir. Bu uygulamalar, yalnızca bireyler arası yardımlaşmayı güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda Medine ve çevresindeki topluluklar arasında istikrar ve güvenin tesis edilmesine de katkı sağlamıştır. Ayrıca Peygamberimizin diplomatik ilişkilerdeki yaklaşımı, farklı toplulukların haklarını gözetken adil ve kapsayıcı bir politika ile sosyal ve uluslararası ilişkilerin dengelenmesine önemli bir örnek oluşturmuştur. Peygamber Efendimiz'in vefatından sonra Hulefâ-i Râşidîn dönemi, onun izlediği yol ve uygulamaları sürdürmüştür. Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali, Peygamberimizin koyduğu adalet ve toplumsal dayanışma prensiplerini devam ettirerek, vakıf uygulamalarını ve kamu yararına yönelik düzenlemeleri aynı doğrultuda geliştirmişlerdir. Bu dönem, vakıf geleneğinin kurumsallaşma öncesi şekliyle toplumsal ve diplomatik ilişkilerin güçlenmesinde kritik bir köprü rolü oynamıştır. Böylece Peygamber Efendimiz'in yoluyla kurulan ilkeler, İslam toplumunda ist

Emevi halifeliği döneminde, İslam coğrafyası genişlemiş ve farklı halklarla etkileşimler yoğunlaşmıştır. Bu dönemde vakıf uygulamaları, kamu hizmetlerini desteklemek ve toplumsal düzeni sağlamak için sistematik bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle Şam, Kufe ve Basra gibi şehirlerde camiler, köprüler, kervansaraylar ve medreseler için kurulan vakıflar, hem ekonomik hem de sosyal

istikrarın sağlanmasında kritik bir rol oynamıştır. Emevi yöneticilerinden Velid bin Abdülmelik gibi liderler, büyük inşaat projeleri ve vakıf teşvikleri ile hem devletin prestijini artırmış hem de şehirlerarası ve bölgesel diplomatik ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu dönemde vakıflar, özellikle sınır bölgelerinde, fethedilen yerlerde yaşayan farklı toplulukların sosyal uyumunu sağlamak, halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak ve devlet otoritesini pekiştirmek amacıyla stratejik bir araç olarak kullanılmıştır. Böylece vakıf uygulamaları, yalnızca dini veya sosyal amaçlarla sınırlı kalmamış, devletler arası ilişkilerin ve kültürel etkileşimin de dolaylı bir destekleyicisi hâline gelmiştir.

Abbasi halifeliği döneminde vakıf geleneği daha sistematik ve kurumsallaşmış bir yapı kazanmıştır. Özellikle Harun Reşid ve Memun dönemlerinde Bağdat, Basra ve Kufe gibi büyük şehirlerde kurulan medreseler, kütüphaneler ve bimaristanlar (hastaneler) için vakıflar kurulmuştur. Bu kurumlar, yalnızca yerel toplumlara hizmet etmekle kalmamış, farklı şehirlerden gelen öğrenciler, bilim insanları ve tüccarlar aracılığıyla kültürel etkileşim ve diplomatik ilişkilerin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Örneğin, Bayt al-Hikma (Bilgelik Evi) ve Bağdat'taki diğer eğitim kurumları, İslam dünyası ile Bizans, Hindistan ve Çin gibi farklı medeniyetler arasındaki bilgi ve kültür akışını kolaylaştırmıştır. Abbasi dönemi vakıfları, şehirler arası ve uluslararası ilişkilerde sosyal istikrarı sağlamanın yanı sıra, İslam toplumları arasında güven, iş birliği ve kültürel uyumun tesis edilmesinde önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda vakıflar, hem iç toplumsal düzenin sağlanmasında hem de geniş İslam coğrafyasında diplomatik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde stratejik bir öneme sahiptir.

Bu bağlamda, Abbasi döneminde geliştirilen vakıf uygulamaları, sonraki yüzyıllarda İslam dünyasında ve günümüzde de sosyal, kültürel ve diplomatik ilişkilerin güçlenmesinde kritik bir rol oynamaya devam etmiştir. Vakıflar aracılığıyla kurulan kurumlar, topluluklar arasında güvenin tesis edilmesi, uluslararası bilgi alışverişi ve diplomatik etkileşimin sürdürülebilirliği için bir temel oluşturmuş, İslam geleneğinde vakıf kültürünün tarihsel olarak ilişkileri güçlendiren bir unsur olduğu net bir biçimde görülmektedir.

2.1. Uluslararası İlişkiler: Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Uluslararası ilişkiler terimi, tarihsel gelişim süreci boyunca farklı tanımlamalar almış ve günümüzde en geniş anlamıyla "uluslararası düzeyde devletler ile devlet dışı aktörler arasındaki tüm etkileşimleri" kapsayan bir anlam kazanmıştır. Bu çerçevede, siyasal ve toplumsal ilişkiler, çok sayıda aktörün yer aldığı ve birbirine bağlı karmaşık bir ağ içinde şekillenmektedir.¹³⁷

Uluslararası ilişkiler, iki ya da daha fazla aktörün uluslararası sistemde birbirleriyle etkileşimde bulunduğu bir alanı ifade etmektedir.¹³⁸ Bu etkileşimler, çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir: ekonomik, siyasal, kültürel, sosyal ve benzeri birçok alanda. Çoğu zaman bu aktörler, karmaşık ve anarşik bir ortamda faaliyet gösterdiklerinden, birbirlerinin davranışlarını gözlemleyerek uluslararası sistemdeki pozisyonlarını belirlemektedirler. Devletlerin aldıkları pozisyonlar ise çoğunlukla sahip oldukları ekonomik, siyasal ve askeri güçle şekillenmekte ve bu pozisyonlar zaman içinde değişkenlik göstermektedir.¹³⁹

1648'deki Vestfalya Antlaşması, modern uluslararası ilişkilerin temellerinin atıldığı bir dönüm noktası olarak kabul edilse de, bu antlaşmadan sonra geçen üç yüzyılda uluslararası ilişkiler, bir bilimsel disiplin olarak kendini tam anlamıyla tanımlamamıştır. Vestfalya'dan sonraki süreçte, uluslararası ilişkiler konuları daha çok hukuk, tarih ve siyaset bilimi gibi alanlarda ele alınmış ve farklı disiplinler arasındaki sınırdan kalmıştır. Ancak, bu üç yüzyıllık süreçte, uluslararası ilişkilerin akademik bir alan olarak gelişmesi ve kendi özerkliğini kazanması süreci yaşanmış, sonunda ayrı bir disiplin olarak belirginleşmiştir.¹⁴⁰

Modern döneme kadar uluslararası ilişkiler genellikle yalnızca krallar ve prensler arasında yürütülen diplomatik faaliyetler olarak görülmüştür. Bu ilişkiler, çoğunlukla hükümdarların çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, uluslararası ilişkiler yalnızca hükümetler arasında değil, aynı

¹³⁷ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Aktüel 16 Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti., (2013), s. 11–13.

¹³⁸ Erdi Kutlu, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Evrimine Genel Bir Bakış", *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, sy. 2, İzmir 2023, s. 1.

¹³⁹ Metin Aksoy, *Uluslararası İlişkilerin Tarihi Ve Teorik Tartışmalar*, Orient Yayınları, İstanbul 2023, s. 7–8.

¹⁴⁰ Kutlu, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Evrimine Genel Bir Bakış", s. 4.

zamanda farklı aktörler arasında da geçerli olan teorik bir alan hâline gelmiştir. Savaşın yıkıcı etkileri, küresel ölçekte yeni aktörlerin ortaya çıkışını hızlandırmış; Milletler Cemiyeti gibi örgütlerin kurulması ve Batı'nın liberal ekonomik düzeninin yayılması, uluslararası ilişkiler sisteminin dinamiklerini köklü biçimde dönüştürmüştür.¹⁴¹

Sanayi devrimi ve teknoloji alanındaki ilerlemeler, devletler arasındaki ekonomik, siyasal ve diplomatik ilişkilerin artmasına, dolayısıyla karşılıklı bağımlılıkların derinleşmesine yol açmıştır. Bu dönemde, iletişim ve ulaşımın hızlanması, küreselleşmenin ilk adımlarının atılmasına zemin hazırlamıştır. Küresel ticaretin yayılması ve uluslararası ilişkilerin daha iç içe geçmesi, karşılıklı bağımlılığın arttığı bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir.¹⁴²

Birinci Dünya Savaşı gibi küresel çapta büyük felaketlere tanık olunan dönemde, devletler arası ilişkilerde daha disiplinli ve sistematik bir yaklaşımın gerektiği anlaşılmıştır. Birçok farklı disiplini kapsayan uluslararası ilişkiler alanı, savaş sonrası yaşanan yıkımın tekrarlanmaması için gerekli önlemleri almak amacıyla hızla gelişmiştir. Bu gelişim, aynı zamanda uluslararası ilişkiler disiplininin özerk bir akademik alan olarak doğmasına yol açmıştır.¹⁴³

2.2. İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler

İslam alimleri, uluslararası ilişkilerle ilgili hukuki düzenlemeleri Batı'dan çok daha önce ele almış ve sistematik hale getirmiştir. Erken dönem İslam hukukunun bu alandaki katkıları, sadece İslam dünyasında değil, Batı hukuk sistemlerinde de derin etkiler yaratmıştır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan evrensel toplum anlayışı ve Peygamber Efendimizin (s.a.v.) uygulamaları, topluluklar arası ilişkilerin hukuki bir çerçeveye oturtulmasına öncülük etmiştir. Bu bağlamda İslam, yalnızca dini bir sistem değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler alanında etkili bir hukuk ve ahlak düzeni sunmaktadır.¹⁴⁴

İslam hukukunda “siyer” kavramı, Müslümanların gayrimüslim topluluklarla olan ilişkilerini düzenleyen önemli bir alt disiplindir. Bu çerçevede, vakıflar da sosyal

¹⁴¹ Erdi Kutlu, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Evrimine Genel Bir Bakış”, *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, sy. 2, (2023), s. 6.

¹⁴² Kutlu, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Evrimine Genel Bir Bakış”, s. 5.

¹⁴³ Aksoy, *Uluslararası İlişkilerin Tarihi Ve Teorik Tartışmalar*, s. 35.

¹⁴⁴ Ahmet Özel, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., (2014), s. 52.

hizmet, insani yardım ve kültürel etkileşim alanlarında yalnızca yerel değil, küresel düzeyde de önemli roller üstlenmiştir. Ancak İslam hukukçuları arasında, İslam Uluslararası Hukuku'nun sınırları ve doğası hakkında farklı görüşler bulunmakta olup, bu durum ortak bir yaklaşımın oluşmasını zorlaştırmaktadır. Yine de dönemin koşullarını dikkate alarak yapılan değerlendirmeler, vakıfların uluslararası ilişkilerdeki etkisini ve İslam hukukunun bu alandaki katkılarını daha iyi anlamamıza imkân tanımaktadır.¹⁴⁵

İslam dini, evrensel bir bakış açısına sahiptir ve tüm insanlık için birlik, adalet ve barışı önceleyen bir anlayışı savunur. Bu bağlamda, vakıflar İslam'ın evrensel sorumluluk anlayışını somutlaştıran önemli kurumlardır. Dini, kültürel veya etnik fark gözetmeksizin tüm insanlığa hizmet etmeyi amaçlayan vakıflar, küresel düzeyde barış ve sosyal adaletin gelişmesine katkı sağlamaktadır. İslam hukukunda yer alan kurallar, yalnızca ibadet ve bireysel yaşamı düzenlemekle kalmayıp, uluslararası ilişkilerde de işlevsel bir rol üstlenmiştir. Bu düzenlemeler, İslam Uluslararası Hukuku olarak tanımlanan kapsamlı bir çerçevede ele alınabilir.¹⁴⁶

İslam'ın uluslararası ilişkiler anlayışı, barış, adalet, eşitlik ve ahde vefa gibi evrensel değerlere dayanmaktadır. Bu ilkeler, siyasal müdahalelerden bağımsız olarak işlemesi gereken bir hukuk sisteminin temel taşlarıdır.¹⁴⁷ İslam Uluslararası Hukuku, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkilerde adaletin tesisi, sözleşmelere bağlılık ve barışçıl çözümlerin önceliği gibi ilkeleri ön plana çıkarır. Bu sistemde hukuki normlar önceden belirlenmiş olup, yöneticilerin keyfi kararlar almasının önüne geçilmiştir.¹⁴⁸

Ayrıca, ahlaki ilkeler İslam hukuk sisteminin temelini oluşturur. Dürüstlük, yardımlaşma ve zulme karşı durma gibi değerler hem savaş hem barış zamanlarında geçerlidir. İslam, savaşın dahi adalet temelinde yapılması gerektiğini savunur ve savaşın yalnızca meşru müdafaa amacıyla gerçekleştirilmesine izin verir. Bu yönüyle İslam,

¹⁴⁵ Abdülhamit Ahmed Ebu Süleyman, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, Çev. Fehmi Kuru, İnsan Yay., (1985), s. 22–25.

¹⁴⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm'ın Hukuk İlmine Katkıları*, İstanbul: Beyan Yay., (2015), s.139–153.

¹⁴⁷ Abdulvahhab el-Efendi, *Nasıl Bir Devlet?* Çev. Hasan T. Kösebalaban - Mohammed Çiftkaya, İstanbul: İlke Yayıncılık, (2009), s. 113–114.

¹⁴⁸ Özel, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, s. 12–13; Ahmed Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara: Fecr Yayınevi, (1998), s. 45.

uluslararası hukuk alanında barışçıl bir dünya düzeninin kurulmasına yönelik önemli bir katkı sunmaktadır.¹⁴⁹

Eşitlik ilkesi, İslam hukukunun en temel unsurlarından biridir. Tüm insanlar yaratılış itibarıyla eşit kabul edilmekte ve bu anlayış, uluslararası ilişkilerde de yansımaları bulmaktadır. Din, dil, ırk fark etmeksizin tüm bireyler eşit haklara sahiptir. Bu anlayış, modern uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olan “eşit temsil” fikrinin çok öncesinde İslam’da uygulanmış ve geliştirilmiştir.

Bir diğer temel ilke olan “ahde vefa”, İslam Uluslararası Hukuku’nda merkezi bir yer tutar. Yapılan sözleşmelere sadakat, ilişkilerin sağlıklı ve sürdürülebilir olması açısından zorunlu kabul edilir. Bu ilke, Kur’an ayetleriyle desteklenmiş ve Hz. Muhammed’in uygulamalarıyla pekiştirilmiştir. Hudeybiye Antlaşması örneğinde olduğu gibi, Müslümanlar, karşı taraf ahde sadık kaldığı sürece antlaşmalara bağlı kalmışlardır. Bu da İslam’da sözleşmelerin sadece hukuki değil, ahlaki ve dini bir yükümlülük olarak da kabul edildiğini göstermektedir.

İslam’ın evrensel mesajını dünyaya duyurmak anlamına gelen “tebliğ” ilkesi ise, İslam Uluslararası Hukuku’nun ahlaki boyutunu tamamlayıcı niteliktedir. Tebliğ, zorlama içermeyen, gönüllü kabulü esas alan bir iletişim biçimidir. İslami yönetimler bu çerçevede yalnızca dini değil, aynı zamanda barış ve adaleti yaymayı hedeflemiştir. Bu yaklaşım, İslam’ın uluslararası ilişkilerde sadece siyasi değil, insani bir misyon da taşıdığını göstermektedir.¹⁵⁰

Bunun ışığında, İslam Uluslararası Hukuku; hukukilik, ahlakilik, adalet, eşitlik, ahde vefa ve tebliğ gibi ilkeler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu ilkeler, vakıflar gibi kurumlar aracılığıyla hem tarihsel süreçte hem de günümüzde uluslararası ilişkilerde etkisini sürdürmektedir. İslam, sadece dini bir inanç sistemi değil, aynı zamanda küresel ölçekte sosyal adalet ve barışın inşasında önemli katkılar sunan bir medeniyet projesi olarak da değerlendirilebilir. Vakıflar, bu projenin aktif aktörleri olarak, İslam’ın uluslararası misyonunu sürdüren önemli yapılar arasında yer almaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁹ Yusuf el-Karadavi, *İslam’da Devlet Mefhumu*, Dartış Şuruk, (2020=, s. 76; Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 47–48.

¹⁵⁰ el-Karadavi, *İslam’da Devlet Mefhumu*, s. 76; Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 48–50.

¹⁵¹ el-Karadavi, *İslam’da Devlet Mefhumu*, s. 86.

2.3. Vakıf Geleneğinin Türk-İslam Coğrafyasındaki Yeri ve Uluslararası Etkileşimlere Katkısı

Vakıf sistemi, Türk-İslam medeniyetinde büyük önem taşımış, yalnızca dini ve hayırseverlik amacıyla değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak toplumun gelişimine katkı sağlamıştır. Vakıflar, bireylerin servetlerini yalnızca kendileri ve aileleri için değil, geniş toplumsal kesimlerin faydalanabileceği kalıcı hizmetlere dönüştürmelerini teşvik eden bir mekanizma olarak işlev görmüştür.¹⁵² Eğitim, sağlık, altyapı, ticaret ve dini hizmetler gibi birçok alanda etkili olan vakıflar, zaman içinde şehirlerin mimari yapısını şekillendirmiş, ekonomik istikrarı desteklemiş ve toplumsal refahın artmasına yardımcı olmuştur. Vakıfların sağladığı sosyal yardımlar, özellikle yoksullar, yetimler, kimsesizler, yolcular ve ihtiyaç sahipleri için büyük bir güvence oluşturmuş, toplumda sosyal dayanışmayı ve yardımlaşma ruhunu güçlendirmiştir. Böylece vakıflar, bireyler arasında güçlü bir birlik ve dayanışma kültürünün oluşmasına katkı sağlayarak, toplumsal düzenin korunmasına ve sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanmasına zemin hazırlamıştır.

İslam tarihinde ilk vakıf uygulamasının, Hazreti Ömer (r.a.) tarafından gerçekleştirildiği kabul edilmektedir. Hayber'in fethinden sonra ganimet olarak kendisine düşen kıymetli bir araziye; satılmamak, miras bırakılmamak ve hibe edilmemek şartıyla fakirler, köleler, misafirler ve Allah yolunda hizmet edenlerin yararına tahsis etmiştir. Bu adım, yalnızca bireysel bir hayırseverlik örneği değil, aynı zamanda İslam dünyasında vakıf sisteminin kurumsallaşmasının da ilk adımı olmuştur. Vakıf anlayışı ise köklerini doğrudan Kur'an ve Sünnet'ten almaktadır.¹⁵³

İslam tarihi boyunca, devletin siyasetteki kararsızlıkları ve geçici doğası nedeniyle, İslam toplumları, gerekli sosyal hizmetleri sürekli bir dini görev ve hayır işi olarak vakıf kurumuna devretmişlerdir. İslam dünyasında vakıfların dini bir özelliğe sahip olması, bu kurumun sürekliliğini sağlamıştır.¹⁵⁴ İslam'ın kabulünden sonra, Türk toplumlarında vakıf müessesesi etkin bir şekilde uygulanmıştır. Konuyu daha detaylı

¹⁵² Ahmet Turan Yüksel, 'Türk-İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi', *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/13, (2002), s. 1.

¹⁵³ [Tarihte Vakıflar - T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü](#) (Erişim Tarihi 09.09.2025)

¹⁵⁴ Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, s. 10.

incelemek amacıyla, Türk-İslam tarihinin farklı dönemlerinden çeşitli örnekler ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

Halkla ilişkiler, vakıflar ile halkla ilişkiler arasındaki bağlantıyı anlamak için önce halkla ilişkilerin ne olduğunu açıklamak önemlidir. Halkla ilişkiler, toplumla iyi bir iletişim kurmak, onların desteğini ve onayını almak amacıyla yapılan çalışmalardır. Bu alandaki çalışmalar, halkın güvenini kazanmayı ve toplumun farklı kesimleriyle etkili bir iletişim kurmayı hedefler. Konu, tarihsel gelişmelerle birlikte daha ayrıntılı şekilde ele alındığında, halkla ilişkilerin nasıl şekillendiği ve toplumda nasıl bir yer edindiği daha net bir şekilde görülür.

Halkla ilişkilerin kökeni, insan topluluklarının yönetici ve yönetilen olarak ikiye ayrılmasından çok daha eskiye dayanır.¹⁵⁵ Tarih boyunca, yöneticilerin halkla yakın ilişkiler kurma isteği ve halkın da yöneticilerden sevgi, ilgi ve destek beklemesi, halkla ilişkiler örnekleri olarak düşünülebilir. Eski çağlarda bile, hükümetler toplumdan destek almak ve halkın güvenini kazanmak için çeşitli yöntemler kullanmıştır.¹⁵⁶ Bu noktada, halkın rızasını kazanmanın büyük bir önemi vardır. Toplumun onayını almak, bir yönetimin ya da yapılan bir çalışmanın meşruiyet kazanması anlamına gelir ve bu da sosyolojik olarak önemli bir kavramdır.¹⁵⁷

Türk toplum hayatında vakıf kurumu, İslam dininin kabulüyle birlikte hızla benimsenmiş ve kısa sürede kurumsal bir yapıya kavuşarak sosyal yapıda önemli bir rol oynamıştır. Kazancı'nın belirttiği gibi, halkla ilişkilerin farklı dönemlerde farklı isimlerle anılması oldukça doğaldır.¹⁵⁸ Örneğin, vakıflar ve ahilik teşkilatları, Türk toplumu için sosyal sorumluluğun temellerini atmış ve halkla ilişkiler işlevi görmüştür. Bu yapılar, toplumun ihtiyaçlarına göre yardım sağlamak ve halkla etkili bir iletişim kurmak amacıyla faaliyet göstermiştir. Bu şekilde, halkla ilişkiler tarih boyunca farklı şekillerde varlık göstermiş ve toplumların gelişimine katkıda bulunmuştur.

¹⁵⁵ Ahmed Bülen Göksel, *Temel Halkla İlişkiler Bilgileri*, İzmir: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yay., (1994), s. 6.

¹⁵⁶ Cavit Yavuz, *Halkla İlişkiler*, Ankara: Detay Yay., (2006), s. 3.

¹⁵⁷ Ayhan Biber, *Halkla İlişkilerde Teorik Bir Çerçeve*, Ankara: Vadi Yay., (2004), s. 13.

¹⁵⁸ Metin Kazancı, "Türklerde Devletle İlişkiler Üzerine Bazı Notlar", *İletişim Araştırmaları Dergisi*, C. 3, sy. 1-2, (2005), s. 37.

Halkla ilişkiler, güçlü bir ideolojik araç olarak kullanılmaktadır.¹⁵⁹ Türk-İslam kültürünü yaşatan devletlerde vakıflar gibi kurumlar, devletin ideolojisini sürdürme ve toplumla güçlü bir bağ kurma konusunda önemli roller üstlenmiştir. Kazancı,¹⁶⁰ halkla ilişkilerin, bir sistemin siyasi meşruiyetini sağlamak için kullanılan önemli bir yöntem olduğunu belirtmektedir. Örgütlerin toplumsal kabul ve güven kazanması, halkla ilişkiler faaliyetlerini zorunlu hale getirmektedir.¹⁶¹ Türk devletlerinde, yöneticiler ve onların yakın çevreleri tarafından en çok kullanılan ve önem verilen kurumlardan biri vakıf müessesesidir.

Topluma karşı sorumluluk, geniş bir alanda etkili olan bir sorumluluk türüdür. Türk devletlerindeki vakıflar, sadece dini hizmetler değil, aynı zamanda sağlık, eğitim, barınma gibi birçok alanda da önemli hizmetler sunmuştur. Kazan¹⁶², vakıfları halkla ilişkiler açısından değerlendirdiğinde, bu kurumların günümüzde belediyelerin üstlendiği bazı görevleri yerine getirdiğini ifade etmektedir. Vakıflar, devletin üst düzey yöneticileri ve yakın çevreleri tarafından, toplumun refahını ve kamu yararını gözeterek, siyasi meşruiyeti sağlamak için önemli bir rol oynamıştır. Biber¹⁶³ halkla ilişkiler çalışmalarının temel amacının, toplumun yararını gözetmek olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Türk devletlerinde vakıflar, sosyal sorumluluğu yerine getiren en önemli yapılar olarak öne çıkmaktadır. Vakıf müessesesi, aynı zamanda devletin itibarını artırmaya yardımcı olduğu için halkla ilişkiler bağlamında da önemli bir uygulama alanı oluşturmuştur.

Vakıflar, halka hizmet sunmak amacıyla kurulmuş ve halkın ihtiyaçları doğrultusunda faaliyet gösteren önemli kurumlardır.¹⁶⁴ Bu yönüyle vakıflar, Türk devlet yöneticilerinin sosyal sorumluluk anlayışının bir yansıması olarak görülebilir. Sosyal sorumluluk bilinciyle hareket eden Türk liderleri ve aile üyeleri, vakıflar aracılığıyla halkın ihtiyaçlarına katkı sağlamış ve toplum nezdindeki imajlarını güçlendirmişlerdir.

¹⁵⁹ Nuran Yıldız, "Halkla İlişkilerde Kavramlar, Sınırlar, Sorunlar", *Selçuk İletişim Dergisi*, C. 2, sy. 2, (2010), s. 25.

¹⁶⁰ Kazancı, *Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler*, Ankara: Turhan Kitabevi, (2009), s. 25.

¹⁶¹ Biber, *Halkla İlişkilerde Teorik Bir Çerçeve*, s. 38.

¹⁶² Emine Kazan, *Eski Türkler Ve Osmanlı'da Halkla İlişkiler*, İstanbul: Yakamoz Yay., (2007), s. 95.

¹⁶³ Biber, *Halkla İlişkilerde Temel Kavramlar*, Ankara: Nobel Yay., (2003), s. 56.

¹⁶⁴ Kazan, *Eski Türkler Ve Osmanlı'da Halkla İlişkiler*, s. 95.

Vakıflar, sadece yardımlaşma ve dayanışma değil, aynı zamanda yöneticilerin toplumla olan ilişkilerini pekiştiren önemli bir araç olmuştur.

Türk tarihinde vakıf müessesesi, İslam'ın Türkler tarafından kabulünden sonra hızla yayılmaya başlamıştır.¹⁶⁵ Vakıflar, özellikle halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak için sağlık, eğitim, barınma gibi alanlarda önemli işler üstlenmiştir. Çalışmada vakıfların tüm tarihsel gelişimi derinlemesine incelenmemektedir. Ancak, bu çalışmanın savını daha güçlü bir şekilde ortaya koyabilmek için tarihsel örneklerden faydalanılmaktadır. Bu bağlamda, vakıf müessesesinin gelişimi kronolojik bir sıraya göre ele alınmıştır. Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti örnekleriyle, vakıfların zaman içinde nasıl şekillendiği ve toplumda nasıl bir rol oynadığı gösterilmektedir. Bu örnekler, vakıfların Türk tarihinde nasıl önemli bir yer tuttuğunu ve halkla ilişkiler açısından nasıl bir işlev gördüğünü anlamamıza yardımcı olmaktadır.¹⁶⁶

Vakıflar, temel olarak halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve toplumun genel refahını sağlamak amacıyla kurulmuş olan ve bu doğrultuda hizmet veren kurumlardır. Bu tür kurumlar, halkın talepleri doğrultusunda faaliyet gösterir ve onların yaşam kalitesini artırmaya yönelik çeşitli hizmetler sunar.¹⁶⁷ Bu anlamda, vakıfların sadece bir hayır kurumu olmanın ötesinde, aynı zamanda devlet büyüklerinin sosyal sorumluluk anlayışının birer örneği olarak da kabul edilebileceği söylenebilir. Türk devlet yöneticileri ve onların yakın çevreleri, toplumun farklı kesimlerine yönelik sosyal sorumluluk projelerine katkı sağlayarak halk nezdinde olumlu bir imaj oluşturmuşlardır. Bu tür uygulamalar, liderlerin halkla ilişkilerini güçlendirmekte ve onların toplum içindeki prestijini artırmakta önemli bir rol oynamıştır.

Türk tarihinde vakıf kurumu, İslam dininin Türkler tarafından kabul edilmesinin ardından hızlı bir şekilde yerleşmiş ve kurumsal bir yapı kazanmıştır. Türk toplumunda vakıfların yaygınlaşması, aynı zamanda devletin sosyal yapısını şekillendiren önemli bir faktör olmuştur. Ancak bu çalışmada, vakıf kurumunun tarihsel gelişimi tüm yönleriyle

¹⁶⁵ Yüksel, Yüksel, "Türk-İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/13, (2002), s. 2.

¹⁶⁶ Yüksel, "Türk-İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi", s. 3.

¹⁶⁷ Kazan, *Eski Türkler Ve Osmanlı'da Halkla İlişkiler*, s. 95.

derinlemesine bir şekilde ele alınmamaktadır. Bunun yerine, ana savunulan görüşü desteklemek amacıyla, geçmişteki bazı örneklerden faydalanılmaktadır. Bu bağlamda, vakıf kurumunun evrimini göstermek için kronolojik bir sıralama izlenmiş ve bu sıralama doğrultusunda Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye örnekleri ele alınmıştır. Bu örnekler, vakıfların zaman içinde nasıl şekillendiği, devletin ve toplumun bu kurumlardan nasıl faydalandığı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Karahanlılar, kendi topraklarında birçok cami, medrese, kervansaray, hastane gibi dini ve sosyal amaçlara hizmet eden pek çok önemli kurum inşa etmişlerdir.¹⁶⁸ Bu geniş kapsamlı medeniyet unsurlarının oluşturulmasında vakıf müessesesi büyük bir rol oynamıştır. Merçil, Karahanlıların, İslam'ın temel unsurlarını kendi yerel gelenekleriyle harmanlayarak bir Türk-İslam kültür ve medeniyetinin temsilcisi olduklarını vurgulamaktadır.¹⁶⁹ Bu bakımdan, Karahanlılar'ın vakıf sistemini ve sosyal sorumluluk anlayışını ne denli önemli bir araç olarak kullandıkları açık bir şekilde görülmektedir.

Bunun somut bir örneği, Batı Karahanlılar'ın hükümdarlarından Tamgaç Buğra Karahan İbrahim'in Semerkand'da kurduğu medresedir. Bu medresenin düzenli bir şekilde faaliyet gösterebilmesi için gerekli tüm maddi kaynaklar sağlanmış, ayrıca bu kaynakların nasıl kullanılacağına ve kurumun işleyişine dair belirli esaslar, vakıf senedinde detaylı bir biçimde belirtilmiştir.¹⁷⁰ Bir eğitim kurumunun vakıf desteğiyle işletilmesi, hükümdarın topluma karşı olan sorumluluklarını yerine getirdiği bir halkla ilişkiler stratejisi olarak düşünülebilir. Bu, aynı zamanda hükümdarın toplum içindeki imajını güçlendiren ve ona olan saygıyı artıran bir yöntem olarak da değerlendirilebilir. Vakıf kurumu, bu tür uygulamalarla sadece dini ve sosyal hizmet sunmakla kalmamış, aynı zamanda devlet yöneticilerinin sosyal sorumluluk anlayışını topluma benimsetmeye yönelik etkili bir araç olmuştur.

Örnekler, Gazneliler döneminden de mevcuttur. Gazneli Mahmud, saraylar ve halkın faydası için çeşitli yapılar inşa ettirmiştir; bunlar arasında çarşılar, köprüler ve su yolları için kemerler yer almaktadır. Bunlar arasında, Bend-i Mahmudi, günümüze

¹⁶⁸ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 149.

¹⁶⁹ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 32.

¹⁷⁰ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 168.

kadar varlığını sürdürmeyi başarmıştır.¹⁷¹ Sultan Mahmud, Gazne Camii'nin yanına büyük bir medrese inşa ettirmiştir. Bu medresede eğitim veren hocalar ve ders gören öğrenciler için, medresenin vakfı aracılığıyla yüksek maaşlar belirlenerek onların yaşamlarını sürdürebilmeleri sağlanmıştır. Vakıf geleneği, toplum yararını gözetten bir anlayışla Türk hükümdarlarının toplumsal imajlarını pekiştiren önemli bir faktördür.

Vakıf müessesesi, Türk hükümdarlarının toplumsal sorumluluk anlayışını, sosyal yaşamın her alanına yayarak, halkın refahını artırmak için büyük çabalar sarf ettiğini göstermektedir. Bu anlayış, sadece maddi yardımlar sağlamakla kalmamış, aynı zamanda eğitimin, sağlığın ve kültürel gelişimin desteklenmesi gibi daha geniş toplumsal faydalar sağlamıştır. Türk devletleri, vakıf kurumu sayesinde halkın yaşam kalitesini yükseltmiş ve toplumsal dayanışma kültürünü güçlendirmiştir.

Orta Çağ'ın ileri ulaşım ve ticaret ağı sistemlerinden biri olarak öne çıkan konukevleri ve ticaret hanları, dönemin ileri görüşlü yönetimleri tarafından yalnızca tüccarların değil, yolculuk eden herkesin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla inşa edilmiştir. Bu yapılar, sadece barınma sunmakla kalmaz; yolculara ve yanlarındaki yük hayvanlarına üç gün boyunca ücretsiz yemek sağlanır, sağlık sorunları olanlar için tedavi imkânı sunulurdu. İnanç, köken veya statü ayrımı yapılmaksızın herkes eşit şekilde karşılanır ve ağırlanırdı. Bu anlayış, sadece mimari değil, toplumsal adalet ve misafirperverlik açısından da dönemin önemli bir uygarlık göstergesi olarak değerlendirilmektedir.¹⁷² Bu hizmetler, devletin halkla olan ilişkilerinin meşruiyetini pekiştiren önemli bir halkla ilişkiler işlevi görmekteydi. Selçuklu yönetimi, halkına yönelik bu tür hizmetlerle, hem devletin güç ve otoritesini pekiştirmiş hem de toplumun farklı kesimlerine adaletli bir şekilde yardım etmiştir.

Orta Çağ Anadolu'sunda kurulan büyük yol konaklama merkezleri, yalnızca ticaretin güvenliğini sağlamakla kalmayıp, sosyal dayanışma ve kültürel etkileşimin de merkezleri hâline gelmişti. Bu yapılar, yoldan geçen herkese barınma ve yemek sunmanın ötesinde; içinde ibadethaneler, yıkanma alanları, kitaplıklar, hekimler,

¹⁷¹ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 41.

¹⁷² Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 186.

veterinerler ve çeşitli zanaatkârların hizmet verdiği bölümler barındırıyordu.¹⁷³ Hem bireysel ihtiyaçların karşılandığı hem de farklı toplumsal grupların bir araya gelip etkileşim kurduğu bu merkezler, sadece fiziksel yapılar değil; bir uygarlığın insan merkezli anlayışının somut temsiliydi.

Osmanlı Devleti döneminde, halkla ilişkiler anlayışına dair yapılan çalışmalar arasında vakıf uygulamaları önemli bir yer tutmaktadır ve bu uygulamalar, klasik halkla ilişkiler uygulamaları örnekleri arasında gösterilmektedir.¹⁷⁴ Vakıf, Osmanlı İmparatorluğu'nun en temel ve en önemli kurumu olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁵ Bu nedenle, Osmanlı Devleti sıkça "Osmanlı Vakıf Medeniyeti" olarak tanımlanır. Turgut, Osmanlı şehirlerinin diğer İslam şehirlerinden üstün olmasını sağlayan faktörün, dinsel ve sosyal yapılar topluluğu olarak tanımlanan imaretlerin kurulması ve bu yapılar aracılığıyla şehirlerin gelişmesidir, şeklinde ifade etmektedir.¹⁷⁶

Osmanlı Devleti'nde vakıf, tamamen İslam hukukuna dayanarak kurulmuş ve işletilmiştir. Vakıf, başlangıçta özel hukuk kapsamında bir kuruluşken, zamanla kamu hizmetlerine de dahil olmuş ve yönetsel bir nitelik kazanarak devletin organizasyon yapısına entegre olmuştur. Cami, medrese, mektep, imaret, kütüphane, kervansaray, misafirhane, yoksul evleri, köprüler, çeşmeler, hastaneler gibi birçok sosyal ve genel amaçlı vakıf, halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve kamu hizmetlerini sağlamak adına önemli bir işlev üstlenmiştir. Osmanlı döneminde iç ve dış güvenlik ile adliye hizmetleri dışında, günümüzün çağdaş toplumlarında devletin sunduğu tüm kamu hizmetleri, vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür.¹⁷⁷

Vakfın bir sosyal sorumluluk kurumu olarak işlevi, devlet yöneticileri, onların eşleri ve diğer yüksek devlet görevlileri tarafından yerine getirilmiştir. Bu sistem, Türk tarihinde, özellikle Osmanlı Devleti döneminde, büyük bir gelişim göstermiştir. Vakıf

¹⁷³ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 343.

¹⁷⁴ Mehmet Akdağa, Ahmet Erdem, *Halkla İlişkiler Tarihi Üzerine*, ed. Metin Işık, Mustafa Akdağa, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları, (2009), s. 19; Kazan, *Eski Türkler Ve Osmanlı'da Halkla İlişkiler*, s. 100.

¹⁷⁵ Adnan Ertem, "Açılış Konuşması", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul 2012, s. 6.

¹⁷⁶ Vedat Turgut, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme (16. Yy. - Bilecik ve Çevresi)*, Bilecik: Bilecik Şey Edebali Üniversitesi Yay., (2015), s. 1.

¹⁷⁷ Ertem, "Açılış Konuşması", s. 6.

kurumu, sadece maddi yardım sağlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumun çeşitli kesimlerine eğitim, sağlık, barınma ve diğer sosyal hizmetlerin sunulmasında önemli bir araç olmuştur. Bu yönüyle vakıf, Osmanlı toplumunun sosyal yapısının önemli bir parçası olmuş ve devletin halkla ilişkilerinde büyük bir rol oynamıştır.

Yukarıdaki bilgileri destekleyecek şekilde, bir başka kaynağa göre Osmanlı Devleti'nde vakıflar, İslam fikhı hükümlerine uygun olarak yönetilmiştir. Vakıfların denetimi ise Evkaf-ı Hümayun nezareti tarafından yapılmıştır.¹⁷⁸ Osmanlı devlet yapısının İslam medeniyetine dayanması, vakıfların hukuki yönlerine büyük bir önem verilmesini sağlamıştır. Bu durum, yönetsel bağlamda sosyal sorumluluk bilincinin ne denli güçlü olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Osmanlı yönetimi, vakıfları sadece dini bir araç olarak değil, aynı zamanda toplumsal sorumlulukları yerine getiren, halkın ihtiyaçlarına cevap veren bir kamu kurumu olarak görmüştür. Bu yönüyle vakıflar, Osmanlı Devleti'nin hem toplumsal yapısını güçlendiren hem de halkla ilişkilerde önemli bir işlev gören bir mekanizma olmuştur.

Vakıflar, Türk devletleri tarihinin her döneminde önemli bir rol oynamış ve günümüzde Türkiye Cumhuriyeti döneminde de varlıklarını sürdürmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal sorumluluk anlayışının temellerini atan vakıflar, günümüzde de bu misyonla faaliyetlerini sürdürmektedir. Son yıllarda Türkiye'deki tarihi eserlerin korunması ve restorasyonu konusunda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar, Türk kültürünün ve mirasının gelecek nesillere aktarılmasında büyük bir öneme sahiptir. 2025 yılı itibarıyla, 5800'ün üzerinde vakıf eseri restore edilmiştir.¹⁷⁹ Restorasyon faaliyetleri, camiler, medreseler, köprüler ve kervansaraylar gibi önemli Türk-İslam yapılarının yeniden hayata kazandırılmasını sağlamaktadır.

Vakıflar, Türk-İslam kültürünün taşınmasında ve yaşatılmasında kilit bir rol üstlenmiştir. Türk devletlerinin, halkına sağladığı hizmetlerin yanı sıra, kültürel miraslarını koruma ve gelecek kuşaklara aktarma sorumluluğunu da vakıflar aracılığıyla yerine getirdiği söylenebilir. Vakıflar, toplumların sosyal yapılarının gelişmesinde,

¹⁷⁸ Nazif Öztürk, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti", *DİA TDV Yay.*, C. 11, İstanbul 1995, s. 521.

¹⁷⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kurumsal", 2020.

halkın eğitim, sağlık, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamada ve kamu hizmetlerinin sunulmasında önemli bir işlev görmüştür. Bu açıdan bakıldığında, vakıflar sadece maddi yardımlar sağlayan kurumlar değil, aynı zamanda sosyal sorumluluğu ve halkla ilişkileri en iyi şekilde temsil eden araçlar olmuştur.

Türk devletlerinin yöneticileri, vakıf kurumlarını halkla ilişkiler stratejilerinin bir parçası olarak kullanmış ve halkla olan bağlarını güçlendirmiştir. Bu kurumlar aracılığıyla, devlet yöneticileri sadece halkına hizmet sunmakla kalmamış, aynı zamanda toplumdaki farklı kesimlerin yaşam standartlarını iyileştirme konusunda da önemli bir sorumluluk üstlenmişlerdir. Vakıflar, Türk devlet geleneğinde toplumsal dayanışmayı teşvik eden, halkın birbirine yardımcı olduğu ve toplumsal adaletin sağlandığı yapılar olarak işlev görmüştür. Bugün, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yürüttüğü restorasyon projeleri ve kültürel mirasın korunması çalışmaları, bu vakıf eserlerinin yaşatılmasını sağlamaktadır. Bu, vakıfların halkla ilişkiler açısından güçlü bir kamu imajı oluşturmaya ve Türk devletlerinin kültürel mirasını güçlü bir şekilde sürdürmesine katkı sağlamaktadır.

2.4. Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Dış Politika, Diplomasi ve Uluslararası İlişkilerdeki Yeri

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf sistemi, sosyal ve ekonomik hayatın temel taşlarından biri olmuş, sadece yerel düzeyde değil, uluslararası ilişkilerde de önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Osmanlı vakıfları, İslam medeniyetinin en köklü geleneklerinden biri olan hayırseverlik ve toplumsal dayanışma anlayışıyla kurulmuş, yalnızca Osmanlı topraklarında değil, farklı coğrafyalarda da etkili olmuştur. Bu sistem, hem Müslüman toplumlar arasındaki ilişkileri güçlendirmek hem de Osmanlı'nın siyasi, kültürel ve dini nüfuzunu artırmak için kullanılmıştır.¹⁸⁰

Vakıflar, Osmanlı yönetim anlayışında yalnızca hayır kurumu olarak değil, aynı zamanda devletin diplomatik ve stratejik bir aracı olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı sultanları, özellikle İslam dünyasındaki önemli şehirlerde kurdukları vakıflarla, bölgesel istikrarı sağlamış ve yerel halkın Osmanlı yönetimine olan bağlılığını artırmıştır. Kudüs,

¹⁸⁰ Turğut, *Turğut V (2015) Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme (16. Yy. - Bilecik ve Çevresi)*, s. 1.

Mekke, Medine, Şam, Kahire, Saraybosna, Delhi ve Haydarabad gibi şehirlerde kurulan Osmanlı vakıfları, İslam dünyasında sosyal ve ekonomik kalkınmanın yanı sıra, Müslüman toplumlar arasında güçlü bir bağ kurulmasına katkı sağlamıştır.¹⁸¹

Özellikle Osmanlı vakıfları, Hac¹⁸² yollarının güvenliği ve bakımı, eğitim ve dini hizmetlerin sürdürülmesi, fakir ve kimsesizlerin korunması, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi birçok alanda faaliyet göstermiştir. Örneğin, Haseki Sultan İmaretı (Kudüs), Mescid-i Aksa Vakfı, Medine-i Münevvere Vakfı ve Süleymaniye Vakfı (Şam) gibi hayır kurumları, Osmanlı'nın sadece siyasi ve askeri gücüne değil, aynı zamanda sosyal ve dini liderlik rolüne de işaret etmektedir.¹⁸³

Osmanlı vakıfları, uluslararası yardımlaşma ve kültürel etkileşim açısından da büyük önem taşımıştır. Afrika, Orta Doğu, Balkanlar ve Hint alt kıtasında kurulan Osmanlı vakıfları, Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasının lideri olarak konumunu pekiştirmiştir. Hindistan'da Babürlülerle olan ilişkiler çerçevesinde Osmanlı'nın kurduğu Haydarabad ve Bengal'deki vakıflar, Osmanlı'nın Hint Müslümanları ile dini ve kültürel bağlarını güçlendirmiştir.¹⁸⁴

Genel olarak, Osmanlı vakıf sistemi sadece bir yardım mekanizması değil, aynı zamanda uluslararası diplomasi, sosyal kalkınma ve Müslüman topluluklar arasındaki dayanışmayı artıran bir model olarak değerlendirilmelidir. Osmanlı'nın vakıf politikaları, bugünün hayırseverlik anlayışına da ışık tutmakta ve İslam dünyasındaki yardım faaliyetlerinin stratejik ve uzun vadeli planlanmasının önemini ortaya koymaktadır. İlerleyen satırlarda, Osmanlı döneminde uluslararası ilişkilerde önemli rol oynayan bazı vakıflar ele alınacaktır.

2.4.1. Kudüs Vakıfları

Kudüs, tüm İbrahimi dinler için derin manevi bir öneme sahip bir şehirdir. Dünyanın en kutsal yerlerinden biri olmasının yanı sıra, aynı zamanda en çok tartışılan ve rekabet edilen şehirlerden birisidir. Macid Bey, Kudüs'ün son Osmanlı

¹⁸¹ Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", s. 1-2.

¹⁸² Hasan Yavuz, "Osmanlı Devleti Zamanında Hac Yollarında Urban Saldırıları ve Alınan Önlemler", *Dergi Park*, C. 5, sy. 1, (2023), s. 2.

¹⁸³ Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", s. 10.

¹⁸⁴ Öztürk, "Osmanlı Döneminde Vakıflar", s. 3.

yöneticilerinden biri olarak, burayı “Musa'nın kutsal toprakları, Mehdi'nin geleceği ve Peygamber Efendimiz'in Miraç'a yükseldiği yer” olarak tanımlamıştır.¹⁸⁵ Bu tanımlama, Kudüs'ün tarihinde biriken manevi katmanları ve şehrin etrafında yaşanan yoğun rekabeti vurgulamaktadır. Birçok kişi, Kudüs'ün belki de göklerden insanlığa emanet edilen bir şehir olduğu üzerinde durmuştur. Bu inanç, Kudüs'ün yalnızca bir şehir olmanın ötesinde, insanlık tarihini şekillendiren bir yer olduğunu pekiştiriyor. Kudüs, coğrafi olarak önemli bir stratejik avantaja sahip olmasa da, bu kadar küresel bir öneme nasıl sahip olabilirdi, diye sorulabilir.¹⁸⁶

Kutsallığı ve içindeki kutsal alanların ötesinde, şehir aynı zamanda tarihin en görkemli edebi, sanatsal ve manevi ifadelerinin doğduğu bir merkez olmuştur. Bu nedenle Kudüs, yalnızca dini metinlerde yer almakla kalmamış, aynı zamanda sanatsal ve entelektüel çabaların zirveye ulaştığı bir şehir olarak sürekli olarak insanlık kültürüne ilham vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kudüs'e olan sevgisi, imparatorluğun erken dönemlerine kadar uzanır. Kudüs her ne kadar Osmanlı yönetimi altına doğrudan girmemiş olsa da Osmanlı padişahları bu şehri sadece coğrafi olarak değil, manevi olarak da özel bir yere koymuşlardır. Osmanlılar için Kudüs, sadece bir eyalet değil, aynı zamanda kutsal ve tarihi bir öneme sahip bir şehirdi.

Osmanlılar Kudüs'ü tamamen idaresi altına almadan önce, İsfahan Şah Hatun gibi şahsiyetler Kudüs'e bağışta bulunmuşlardır. Bu, Kudüs'te hayır kurumları ve kamu hizmetleri geleneklerinin başlamasına yol açtı ve Osmanlı hükümdarları bu geleneği genişleterek devam ettirdiler. Örneğin Sultan II. Murad, Kudüs'ü vasiyetine dahil ederek bu şehrin Osmanlı devleti için önemini ortaya koymuştur. Sultan Mehmed Fatih İstanbul'u fethettiğinde Kudüs de onun gündemindeydi ve Kudüs'ün Ortodoks Hristiyan halkına yönelik bir ferman çıkararak şehrin çok dinli yapısını güvence altına almıştır.¹⁸⁷

¹⁸⁵ İbrahim Özen, “Eski Kudüs Mutasarrıfı Ahmet Macit Bey'in Gözünden Kudüs ve Havalisi”, *Kültür Atlası*, (2023), s. 1.

¹⁸⁶ Özen, “Eski Kudüs Mutasarrıfı Ahmet Macit Bey'in Gözünden Kudüs ve Havalisi”, s. 1.

¹⁸⁷ Zekeriya Kurşun, “Gökten Emanet Bir Şehir: Kudüs ve Osmanlı Vakıfları”, *Yeditepe Fatih*, (2024), s. 1.

Bu gelenek, Yavuz Sultan Selim tarafından da sürdürülmüş, Kudüs'e büyük bir saygı ile giren Selim, tıpkı Halife Ömer bin Hattab ve Selahaddin Eyyubi gibi Kudüs halkına huzur garantisi vererek şehri manevi anlamda kutlamış ve Al-Aksa Camii'sinde dua etmiştir. Yavuz Sultan Selim, Kudüs'te uzun süre kalamasalar da, oğlu Süleyman, babasının başlattığı mirası daha da ileriye götürmüştür. Süleyman, Kudüs'ün Osmanlı için taşıdığı önemin farkında olarak şehri yeniden inşa etmeye, sağlamlaştırmaya ve iyileştirmeye yönelik çalışmalar yapmıştır.¹⁸⁸

Sultan I. Süleyman (Kanuni Sultan Süleyman) döneminde Kudüs büyük bir değişim yaşamıştır. Bir zamanlar harabe halindeki şehir, Osmanlı yönetimi altında yeniden hayat bulmuş, duvarlar güçlendirilmiş ve altyapı güçlendirilmiştir. Süleyman'ın çabaları Kudüs'ü, Müslümanlar ve diğer inançlara sahip olan insanlar için güvenli ve refah içinde bir şehir haline getirmiştir. Bu dönemde yapılan inşaat projeleri, şehre su getirecek olan su kemerlerinin inşası gibi projeleri içeriyordu. Al-Aksa Camii, bir zamanlar ihmal edilen bu kutsal alan, restorasyonla güzelleştirilmişti. Osmanlılar altında Kudüs, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler için huzur içinde bir arada yaşamanın örneği haline gelmiştir.¹⁸⁹

Kudüs'te Osmanlı'nın bıraktığı iz, sadece taşlarda değil; kentin hafızasında, dokusunda ve hikâyelerinde yaşamaya devam etmektedir. Kudüs, Osmanlı yönetiminin en uzun süreli ve istikrarlı olduğu yerlerden biri olarak, imparatorluğun mirasını günümüze taşımaktadır. Osmanlılar sadece askeri ya da idari yönetimle değil, aynı zamanda şehirdeki dini ve kültürel alanları güçlendiren bağışlarla da Kudüs'e katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı padişahlarının Kudüs'e olan bağlılıkları, şehrin hem manevi hem de fiziksel yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'e yaptığı ziyareti, şehrin tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Selim'in ziyaretinde Kudüs'teki birçok kilise restore edilmiş ve Hristiyanlar için güvence altına alınan haklar, şehirdeki çok dinli yapıyı pekiştirmiştir. Oğlu Süleyman ise bu katkıyı daha da ileriye taşıyarak Kudüs'ü imparatorluğun manevi

¹⁸⁸ Kurşun, 'Gökten Emanet Bir Şehir: Kudüs ve Osmanlı Vakıfları', s. 2.

¹⁸⁹ Kurşun, "Gökten Emanet Bir Şehir: Kudüs ve Osmanlı Vakıfları", s. 2.

merkezlerinden biri haline getirmiştir. Süleyman'ın hükümetinde Kudüs, geniş inşaat projeleri ve hayır kurumları ile yeniden şekillendirilmiştir.¹⁹⁰

Süleyman'ın Kudüs'e yaptığı katkılar yalnızca askeri veya idari alanlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda şehre su taşımak, hayır kurumları kurmak ve dini alanları restore etmek gibi büyük hayır projeleriyle de Kudüs halkına hizmet etmiştir. Bu dönemde inşa edilen su kemerleri ve çeşmeler, şehrin altyapısına büyük katkı sağlamış, aynı zamanda şehre gelen hacıların ve halkın ihtiyaçlarını karşılamıştır. Süleyman, Al-Aksa Camii'nin bakımını üstlenmiş ve şehri inşa ederken her üç inanç grubunun huzur içinde yaşayabileceği bir model ortaya koymuştur.¹⁹¹

Vakıf kurma, Osmanlı yönetiminin Kudüs'teki en önemli uygulamalarından biriydi. Bu vakıflar, sadece dini kurumlar değil, aynı zamanda sosyal hizmetlerin yürütülmesinde de önemli bir rol oynamışlardır. Osmanlı sultanları, Kudüs'ü kutsal bir emanet olarak görüp, bu emaneti en iyi şekilde koruyarak şehri iyileştirmeye ve kalkındırmaya yönelik vakıflar kurmuşlardır. Bu vakıflar, Kudüs'ün hem manevi hem de sosyal yapısının güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Örneğin Haseki Hürrem Sultan, Süleyman'ın eşi, 1557'de Kudüs'te büyük bir kompleks inşa ettirmiştir.¹⁹² Bu kompleks, hastane, okul ve diğer hayır kurumlarını içermekteydi ve Kudüs halkına uzun yıllar hizmet etmiştir. Hürrem Sultan'ın bu katkısı, Osmanlı'nın Kudüs'e verdiği değeri gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Osmanlı tarihinde en etkili kadınlardan biri olan Haseki Hürrem Sultan, sadece Osmanlı sarayında değil, tüm Osmanlı coğrafyasında sosyal yardımlaşma ve hayır işlerinde büyük bir iz bırakmıştır. Onun en önemli hayır eserlerinden biri, Kudüs'te kurduğu Haseki Sultan Vakfı'dır. Bu vakıf, sadece Osmanlı döneminde değil, günümüzde bile Kudüs halkına hizmet etmeye devam eden eşsiz bir hayır kurumu olmuştur.¹⁹³

¹⁹⁰ Şukran Yaşar, "Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Giri Ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tand Mtiyazlar", *Dergi Park*, C. 1, sy. 2, (2003), s. 5.

¹⁹¹ Yaşar, "Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Giri Ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tand Mtiyazlar", s. 6.

¹⁹² Kurşun, "Gökten Emanet Bir Şehir: Kudüs ve Osmanlı Vakıfları", s. 4.

¹⁹³ <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/hurrem-sultanin-kudus-imareti-bir-somun-ekmek-bir-tas-corba-3835626> (Erişim Tarihi: 09.24. 2025)

Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Haseki Hürrem Sultan, Kudüs'ün Osmanlı yönetimi altına girmesinden sonra, bu kutsal şehirde fakirler, yetimler ve yolcular için bir hayır kurumu kurmak istemiştir. O dönemde Kudüs, her milletten insanın ziyaret ettiği bir hac merkezi olduğu için, yoksulların ve misafirlerin ihtiyaçlarını karşılamak büyük bir önem taşıyordu. İşte bu nedenle Haseki Sultan Vakfı, şehirde yaşayan ve dışarıdan gelen ihtiyaç sahiplerine düzenli yardım sağlayan büyük bir sosyal hizmet merkezi olarak kurulmuştur.¹⁹⁴

Haseki Sultan Vakfı, sadece dini bir kurum değil, tam teşekküllü bir sosyal yardım merkeziydi. Bu vakfın en önemli bölümlerinden biri imaret (aşevi) idi. Bu aşevi, günlük olarak fakirlere, yolculara, öğrencilere ve din adamlarına ücretsiz yemek dağıtıyordu. Günlük yemek listesi, Osmanlı'nın vakıflara verdiği büyük önemi gösteren bir detaydır. Aşevinde genellikle ekmek, çorba, pilav ve et yemekleri sunuluyordu. Fakirler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar ayırım yapılmadan bu hizmetten faydalanabiliyordu.¹⁹⁵

Vakıf sadece gıda yardımı ile sınırlı değildi; barınma, sağlık hizmetleri ve eğitim desteği de sağlanıyordu. Ayrıca, vakfın önemli bir diğer unsuru, Kudüs'teki su sistemlerini desteklemesi ve halkın temiz suya erişimini kolaylaştırmasıydı.¹⁹⁶ Osmanlı döneminde su, kutsal bir emanet olarak kabul edildiği için vakıflar, genellikle çeşmeler ve su yolları inşa ederek şehirlerin altyapısını güçlendirirdi. Haseki Sultan Vakfı'nın finansmanı büyük ölçüde Osmanlı topraklarındaki tarım arazileri, hanlar, hamamlar ve dükkanlardan sağlanıyordu. Haseki Hürrem Sultan, bu vakfa gelir getirecek büyük mülkler tahsis etmişti. Özellikle Filistin, Şam ve Mısır'daki gelir kaynaklarından elde edilen paralar, Kudüs'teki bu vakfın devamlılığını sağlıyordu. Vakıf, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar aktif bir şekilde hizmet verdi ve bugün bile Kudüs'te

¹⁹⁴ <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/hurrem-sultanin-kudus-imareti-bir-somun-ekmek-bir-tas-corba-3835626> (Erişim Tarihi: 09.24. 2025)

¹⁹⁵ <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/hurrem-sultanin-kudus-imareti-bir-somun-ekmek-bir-tas-corba-3835626> (Erişim Tarihi: 09.24. 2025)

¹⁹⁶ Kürşad Emrah Yıldırım, 'Social And Political Reflections Of The Waqf Seystem İn Jerusalem Under Ottoman Rule', *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26/2, (2025), s. 8.

bu vakfın izleri görülebilir. Haseki Sultan İmareti'nin binası hala ayakta ve bu vakfın sağladığı sosyal yardımların etkileri Kudüs halkı tarafından hâlâ hatırlanmaktadır.¹⁹⁷

Haseki Sultan Vakfı, Osmanlı'nın sosyal adalet anlayışının önemli bir örneğidir. Osmanlı'da vakıflar, sadece zenginlerin sevap kazanmak için bağış yaptığı kurumlar değil, aynı zamanda toplumun sosyal dengesini sağlayan önemli yapılar olarak işlev görüyordu. Kudüs gibi çok dinli bir şehirde, Haseki Sultan Vakfı sayesinde insanlar arasında eşit hizmet sunuluyor, hiçbir ayırım yapılmıyordu. Haseki Hürrem Sultan, Kudüs halkının gönlünde bir hayırsever olarak yer edinmiş, vakfı sayesinde Osmanlı sadece askeri değil, insani hizmetlerle de iz bırakmıştır.¹⁹⁸

Osmanlı elitlerinden birçok kişi de Kudüs'te vakıflar kurarak şehrin dini ve kültürel yapısını desteklemiş, Valide Sultanlar ve diğer prensesler de eğitim, sağlık ve dini alanlarda vakıflar kurmuşlardır. Kudüs, Osmanlılar'ın mirasına çok şey borçludur. Süleyman'ın inşa ettirdiği surlar ve diğer dini yapılar, Osmanlı mirasının kalıcı izlerini taşır. Vakıflar, Kudüs'ün kutsal alanlarının korunmasında büyük rol oynamıştır. Osmanlı dönemi, Kudüs'ün çok dinli yapısının güvence altına alınmasını sağlamış ve bu miras, şehrin barış içinde varlığını sürdürmesinde önemli bir temel oluşturmuştur. Osmanlıların Kudüs'e olan bağlılıkları, şehri sadece bir yönetim merkezi değil, tüm inançlar için kutsal bir alan haline getirmiştir. Bu miras, Kudüs'ün geleceği için de kritik öneme sahiptir.¹⁹⁹

2.4.2. Haremeyn Vakıfları

Osmanlı Devleti'nin Haremeyn'e yönelik hizmetleri, Yıldırım Bayezid döneminde başlamış ve giderek daha kurumsal bir hale gelerek kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Özellikle 1517 yılında Osmanlı sultanlarının hilafeti devralması ve Hicaz bölgesinin Osmanlı topraklarına katılmasıyla birlikte, bu hizmetler çok daha sistematik bir yapıya bürünmüş ve kutsal topraklara yönelik Osmanlı ilgisi katlanarak artmıştır. Osmanlı yönetimi, Haremeyn'i yalnızca bir siyasi hâkimiyet sahası olarak

¹⁹⁷ <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/hurrem-sultanin-kudus-imareti-bir-somun-ekmek-bir-tas-corba-3835626> (Erişim Tarihi: 09.24. 2025)

¹⁹⁸ Kürşad Emrah Yıldırım, 'Social And Political Reflections Of The Waqf Seystem İn Jerusalem Under Ottoman Rule', *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 26/2 (2025), s. 8.

¹⁹⁹ Kurşun, "Gökten Emanet Bir Şehir: Kudüs ve Osmanlı Vakıfları", *Yeditepe Fatih*, 2024, s. 5.

görmemiş, aksine bu bölgeyi İslam dünyasının merkezi olarak kabul ederek buraya hizmet etmeyi en büyük vazifelerinden biri saymıştır.²⁰⁰

Osmanlı Devleti, Mekke ve Medine'ye yönelik hizmetlerini yalnızca ibadet mekânlarının bakım ve onarımıyla sınırlamamış, aynı zamanda bölge halkının refahını artırmak için de çeşitli projeler hayata geçirmiştir. Hac yollarının güvenliği büyük bir hassasiyetle sağlanmış, yol güzergâhlarında hanlar, kervansaraylar, su kuyuları ve konaklama merkezleri inşa edilerek hacıların güvenli bir şekilde yolculuk yapmalarına imkân tanınmıştır. Bu çerçevede, bedevi kabilelerle anlaşmalar yapılarak hac yollarının emniyeti sağlanmış, zaman zaman askeri birlikler gönderilerek yol üzerindeki güvenlik tehditleri bertaraf edilmiştir. Osmanlı padişahları, hac yolunun kesintisiz ve güvenli bir şekilde işleyebilmesi için büyük çaba göstermiş, bu amaçla vakıflar aracılığıyla bölgedeki alt yapı hizmetlerini sürekli olarak desteklemiştir.²⁰¹

Osmanlı Devleti, vakıf sistemini etkin bir şekilde kullanarak Haremeyn'de yaşayan halkın sosyal ve ekonomik refahını sağlamayı amaçlamıştır. Kurulan vakıflar sayesinde bölgedeki fakirlere maaş bağlanmış, camilerde eğitim gören öğrenciler ve âlimler için özel burslar tahsis edilmiş ve kutsal şehirlerin temel ihtiyaçları karşılanmıştır. Osmanlı vakıfları, yalnızca maddi yardımlarla sınırlı kalmamış; Mekke ve Medine'deki yolların yapımı, su kuyularının açılması, çeşmelerin inşası ve mevcut yapıların bakımı gibi birçok alanda da faaliyet göstermiştir. Özellikle suyun kısıtlı olduğu Mekke ve Medine'de Osmanlı padişahları tarafından yaptırılan su yolları, sarnıçlar ve kuyular, bölge halkı için büyük bir nimetti.²⁰²

Osmanlı vakıflarının Haremeyn'de farklı alanlara hizmet eden çeşitli türleri bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Arazi Vakıfları: Haremeyn'de yaşayan halkın geçim kaynaklarını artırmak için tarım arazileri ve diğer mülkler vakfedilerek bu gelirler bölge halkının ihtiyaçları için kullanılmıştır.

²⁰⁰ Midhet Sertoğlu, "II. Murâd'ın Vasiyetnâmesi", *VD.*, C. 8, Ankara 1961, s. 67–69.

²⁰¹ Güler, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları*, s. 19–24.

²⁰² Güler, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları*, s. 25.

- Hac Yolu Vakıfları: Hacıların güvenli bir yolculuk yapabilmesi için güzergâh boyunca hanlar, kervansaraylar, köprüler ve su kuyuları inşa edilerek bu yapıların bakımı için gelir getiren vakıflar kurulmuştur.
- Su Vakıfları: Su kaynaklarının kıt olduğu Mekke ve Medine’de halkın içme suyu ihtiyacını karşılamak için Osmanlı sultanları tarafından büyük su projeleri hayata geçirilmiş ve bu hizmetlerin devamlılığı vakıflar aracılığıyla sağlanmıştır.
- İtim Vakıfları: Yetim ve kimsesiz çocuklar için özel vakıflar kurulmuş, bu çocukların eğitim ve bakım giderleri vakıf gelirleriyle karşılanmıştır.
- Değiş Vakıfları: Hacılara ve bölge halkına un, tahıl ve diğer temel gıda maddelerinin temin edilmesini amaçlayan vakıflardır.
- Emaret ve Darüşşifa Vakıfları: Hastaneler (darüşşifalar) ve konaklama merkezleri kurularak, kutsal topraklarda yaşayanların sağlık hizmetlerinden yararlanması sağlanmıştır.
- Zürrî Vakıflar: Osmanlı ailesi mensupları ve devlet adamları tarafından kurulan bu vakıflar, gelirlerini doğrudan Haremeyn’e yönlendirmiştir.²⁰³

Osmanlı sultanları, Haremeyn’e yönelik yardımları yalnızca barış dönemlerinde değil, imparatorluğun zayıflamaya başladığı yıllarda da kesintisiz bir şekilde sürdürmüştür. Devletin ekonomik ve siyasi krizler yaşadığı dönemlerde bile, Mekke ve Medine’ye yönelik yardımlar asla ihmal edilmemiştir. Osmanlı Devleti, teknolojik gelişmeleri de kutsal topraklara taşımış ve burada uygulamıştır.

- Elektrik Tesisatı: Osmanlı topraklarında ilk elektrik tesisatı, Mekke ve Medine’de kurulmuş ve kutsal mekânların aydınlatılması daha modern ve güvenli hale getirilmiştir.²⁰⁴
- Hicaz Demiryolu: Osmanlı Devleti’nin en büyük projelerinden biri olan Hicaz Demiryolu, hac yolculuğunu büyük ölçüde kolaylaştırmış, hem Osmanlı topraklarından gelen hacılar hem de yerel halk için önemli bir ulaşım imkânı sağlamıştır.²⁰⁵

²⁰³ Yediyıldız, “Vakıf”, s. 480.

²⁰⁴ Güler, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları*, s. 26.

²⁰⁵ Ufuk Gülsöy, “Hicaz Demiryolu”, *DİA TDV Yay.*, C. 17, İstanbul 1998, s. 442.

Osmanlı Devleti, siyasi ve askeri açıdan zorlu süreçlerden geçmesine rağmen, Haremeyn'e duyduğu bağlılığı hiçbir zaman azaltmamıştır. Balkan Savaşları ve Trablusgarp Savaşı gibi büyük kayıpların yaşandığı dönemlerde bile, Osmanlı yönetimi Haremeyn için geleneksel Surre Alayı'nı düzenlemeye devam etmiştir.²⁰⁶ Surre alayları, Osmanlı padişahlarının Mekke ve Medine halkına yönelik maddi yardımlarını taşıyan büyük kervanlardan oluşmaktaydı. 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ağır savaş şartlarına rağmen Haremeyn'e Surre alayı göndermesi, Osmanlı sultanlarının bu kutsal beldelere duyduğu bağlılığın ve sorumluluk bilincinin en açık örneklerinden biridir.²⁰⁷ Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaş koşullarının ağırlaşması nedeniyle, bu yardım kervanı yol güvenliği sağlanamadığı için Şam'dan geri dönmek zorunda kalmıştır.²⁰⁸

Tüm bu hizmetler, Osmanlı Devleti'nin Haremeyn'e yönelik ilgisinin ve bağlılığının yalnızca belirli bir dönemle sınırlı olmadığını, devletin var olduğu sürece bu kutsal topraklara hizmet etmeye devam ettiğini göstermektedir. Osmanlı sultanları, Haremeyn'e yönelik hizmetleri yalnızca bir devlet politikası olarak değil, aynı zamanda dini ve manevi bir görev olarak görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin Haremeyn'e olan ilgisi, yalnızca maddi yardımlarla sınırlı kalmamış, bölgenin güvenliği, altyapısı, sosyal ve kültürel yapısını geliştirmeye yönelik kapsamlı projeleri de içermiştir.

Osmanlı Devleti, Haremeyn'i yalnızca koruma altına almakla kalmamış, bölgeyi her yönüyle kalkındırmış, burada yaşayan insanların refahını artırmış ve İslam dünyasının merkezi olan bu kutsal topraklara tarih boyunca büyük hizmetler sunmuştur.

2.4.3. Balkanlarda Osmanlı Vakıfları

Saraybosna'nın bir şehir olarak gelişiminde vakıflar hayati bir rol oynamıştır. Osmanlı döneminde vakıflar, sadece farklı kurumların kurulmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bu kurumların işlerliğini de sürdürebilecek bir yapı sunmuştur. Vakıflar, kentin fiziksel dokusunu şekillendiren, sosyal yapıyı güçlendiren ve ekonomik

²⁰⁶ Ş. Tufan Buzpınar, "Surre", *DİA TDV Yay.*, C. 37, İstanbul 2009, s. 568.

²⁰⁷ Hasan Yavuz, "Osmanlı Devleti Zamanında Hac Yollarında Urban Saldırıları ve Alınan Önlemler", *Dergi Park*, C. 5, sy. 1, (2023), s. 2.

²⁰⁸ Ahmed Durak, "Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun Geleneği "18 Ekim 1656 Tarihli Mekke'ye Gönderilen Defter Örneği"", *Dergi Park*, sy. 4, (2018), s. 4.

gelişime katkı sağlayan en önemli kurumlardan biri olmuştur. Osmanlı şehircilik anlayışında, şehirlerin merkezinde cami ve etrafında gelişen külliyeler bulunurken, vakıflar aracılığıyla bu alanlar genişletilmiş ve halkın sosyal, ekonomik ve dini ihtiyaçları karşılanmıştır.

Büyük binalar genellikle mahallelerin merkezinde konumlandırılırken, şehrin geri kalan kısımları daha küçük vakıf yapıları ve özel evlerle doldurulmaktaydı. Bu yapılanma, Osmanlı şehir modelinin bir yansıması olup, Saraybosna'nın mahalle düzenine göre gelişmesine zemin hazırlamıştır.²⁰⁹ Her mahalle, kendi camisinin etrafında şekillenmiş, medreseler, hamamlar, çarşılar ve diğer sosyal yapılar, vakıflar aracılığıyla mahalle sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla inşa edilmiştir. Böylece vakıflar, kentsel planlamada bir düzen sağlamakla kalmamış, aynı zamanda halkın refah seviyesini artıran bir sistem oluşturmuştur.

Zenginler, devlet adamları, tüccarlar ve esnaf, mal varlıklarının bir kısmını vakıflara tahsis ederek, bu yapıların devamını sağlamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf kurmak, hayırseverliğin en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilirdi. Bu nedenle, şehirdeki camiler, medreseler, hanlar, kervansaraylar, hamamlar, köprüler gibi pek çok mimari eser vakıflar sayesinde inşa edilmiş ve böylelikle Saraybosna'nın gelişimi süreklilik kazanarak bir Osmanlı şehri olarak inşa edilmiştir.²¹⁰

Osmanlı öncesinde de Saraybosna'da yerleşim bulunmaktaydı, ancak asıl şehirleşme süreci Gazi İsa Bey İshakoviç'in vakıflarıyla başlamıştır.²¹¹ Gazi İsa Bey, Osmanlı'nın bölgedeki ilk sancak beylerinden biri olarak, şehrin temelini atmış ve çeşitli vakıf eserleri ile Saraybosna'nın gelişimine yön vermiştir. Onun vakıflarıyla inşa edilen hanlar, köprüler, camiler ve hamamlar, bölgeye ticari ve sosyal bir canlılık kazandırmıştır.²¹² Daha sonra Bosna sancak beyleri ve diğer beylerin yanı sıra tüccar ve zanaatkarların katkılarıyla Saraybosna, XVI. yüzyılda Bosna'nın en güzel ve en önemli şehri haline gelerek sancak ve daha sonra da eyalet merkezi olmuştur. Osmanlı

²⁰⁹ Behija Zlatar, "Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., (2012), s. 67.

²¹⁰ Zlatar, "Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu", s. 68.

²¹¹ Zlatar, "Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu", s. 68.

²¹² Enes Pelidija, "İsâ Bey", *DİA TDV Yay.*, C. 22, İstanbul 2000, s.475.

arşivlerinde bulunan Bosna sancak defterleri ve vakfiyeler, bölgede büyük yatırımlar içeren çok sayıda vakıf bulunduğunu göstermektedir.²¹³

Gazi İsa Bey, vakfını oluşturmadan önce, Fatih Sultan Mehmed'e hediye edeceği bir cami inşa ettirmiş ve ardından bir saray yaparak, şehre "Sarayova" adını kazandırmıştır.²¹⁴ 1462 yılından önce İsa Bey, şehrin farklı bölgelerinde zaviye, misafirhane, hamam, han ve köprüler inşa ettirerek ticaret ve sosyal hayatın gelişmesini sağlamıştır. Vakfiyesinde belirttiği gibi, vakfın ihtiyaç duyduğu yeni yapılar, müteveli heyeti tarafından inşa edilmeliydi. XVI. yüzyıl sonlarına ait vakfiyeler, şehrin çevresinde köprüler ve kervansarayların vakıf gelirleriyle yapıldığını göstermektedir.²¹⁵

XV. yüzyılda Gazi İsa Bey'in yanı sıra, Mehmet Bey Minnetoviç, Bali Bey Malkoçeviç, Ayas Paşa ve Yakup Paşa gibi Bosna valileri de vakıflar kurmuştur. Bu vakıflar sayesinde Saraybosna, sadece bir idari merkez olmanın ötesine geçmiş, aynı zamanda ilim, ticaret ve kültür merkezi haline gelmiştir.²¹⁶ Saraybosna tarihindeki en önemli dönemlerden biri Osmanlıların XVI. yüzyıldaki varlığı olup, bu süreç şehrin "altın çağı" olarak adlandırılmaktadır.²¹⁷

Bu dönemde, Bosna Sancakbeyi olan İskender Paşa, vakıflarını şehrin gelişimi için planlı bir şekilde kurmuştur. Vratnik ve Kovaçi semtlerinde yerleşim alanları oluşturmak için su yolları düzenlenmiş, mescitler ve hanlar inşa edilmiştir. Aynı zamanda Moşçanitsa Nehri üzerine değirmenler inşa ettirilerek ekonomik faaliyetler desteklenmiştir. İskender Paşa'nın vakıfları zaman içerisinde doğal felaketler nedeniyle yok olmuş olsa da şehrin şehirleşme sürecine büyük katkıda bulunmuştur.²¹⁸

Saraybosna'nın en büyük vakfı ise Gazi Husrev Bey tarafından kurulmuştur. Gazi Husrev Bey, Saraybosna'yı kasabadan şehir statüsüne yükselten vakıfların mimarıdır. 1531 yılında inşa edilen Gazi Husrev Bey Camii ve yanındaki imaret,

²¹³ Hatice Oruç, "1468/9 Tarihine Göre Bosna Sancağı Tımarları", *Sarajevo Üniversitesi Örgütü İncelemesi*, Ankara, (2019), s. 4.

²¹⁴ Muhammed Aruci, "Saraybosna", *DİA TDV Yay.*, C. 37, İstanbul 2009, s. 128.

²¹⁵ Aruci, "Saraybosna", s. 129.

²¹⁶ Zlatar, "Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu", s. 70.

²¹⁷ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/saraybosnaya-insa-eden-osmanli-gazi-husrev-bey/1695923> (Erişim Tarihi: 24. 09. 2025)

²¹⁸ Kadir Arslanboğa, "İskender Paşa'nın Saraybosna'daki Zaviye Vakfı'nın Finansal Durum Tablosu (1807-1821)", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, C. 16, sy. 56, (2021), s. 5.

misafirhane, medrese, hanikah, bedesten, saat kulesi, hamam ve şehrin farklı bölgelerinde inşa edilen çeşme ve su tedarik sistemleri, vakıf gelirleriyle sürdürülmüştür. Gazi Husrev Bey'in vakfı sadece Saraybosna'da değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde de faaliyet göstermiş, sosyal ve ekonomik hayatın şehrin merkezinde şekillenmesine büyük katkı sağlamıştır.²¹⁹

Bu vakıfların devamlılığı, vakıf gelirleri ile sağlanmış ve vakıflar ekonomik sistemin bir parçası haline gelmiştir. Çarşılar, bedestenler ve dükkânlar gibi ticari yapılar, vakıf mülkleri olarak değerlendirilmiş ve elde edilen gelirler camiler, medreseler ve diğer sosyal hizmetlerin sürdürülebilirliğine yönlendirilmiştir. Bu model, Osmanlı şehirlerinin ekonomik ve sosyal istikrarını sağlayan en önemli unsurlardan biri olmuştur.²²⁰

Böylece, vakıflar, Osmanlı şehircilik anlayışında sadece dini ve sosyal hizmetleri finanse etmekle kalmamış, aynı zamanda şehrin fiziksel ve ekonomik yapılanmasını da şekillendirmiştir. Saraybosna'nın şehirleşme sürecinde vakıflar, bir Osmanlı kentinin temel yapı taşlarını oluşturan camiler, medreseler, hanlar, kervansaraylar, köprüler ve hamamlar gibi yapıların inşasını sağlamış, böylece şehir sadece bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda kültürel, ticari ve ilmi bir merkez haline gelmiştir. Osmanlı döneminde vakıfların sağladığı sistematik yapı, Saraybosna'nın gelişimini ve sürdürülebilirliğini sağlayarak, şehrin bugünkü tarihi ve kültürel kimliğini oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti döneminde köklü bir kurum haline gelen vakıflar, yalnızca iç dinamikleriyle değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde üstlendikleri rollerle de kalıcı bir miras bırakmışlardır. Bu miras, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ve oradan da günümüz Türkiye'sine uzanan bir süreklilik içinde kendini göstermektedir. Osmanlı vakıf geleneği, toplumsal dayanışma, sosyal adalet ve uluslararası insani yardımlaşma anlayışını modern Türk vakıflarına taşımış; böylece vakıfların işlevi sadece tarihî bir kurum olarak kalmamış, çağdaş dünyada da etkinliğini sürdürmüştür. Bu tarihî sürekliliğin en önemli temsilcilerinden biri, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde

²¹⁹ Hatice Oruç, "Gazi Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki Vakıfları", *Dergi Park*, İstanbul 2007, s. 6–12.

²²⁰ Zlatar, "Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu", s. 71.

faaliyet gösteren Türkiye Diyanet Vakfı'dır. Diyanet Vakfı, Osmanlı vakıf geleneğinin temel ilkelerini modern dünyada yaşatmakta, bu anlayışı farklı coğrafyalarda hayata geçirmekte ve uluslararası insani ilişkilerde etkin bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, bir sonraki bölümde modern dünyada Türk vakıflarının, özellikle Türkiye Diyanet Vakfı'nın uluslararası ilişkilerdeki yeri, önemi ve sunduğu hizmetler ele alınacaktır.

2.5. Modern Dünyada Türk Vakıfların Uluslararası İlişkilerdeki Yeri ve Önemi

Tarih boyunca vakıflar, toplumların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yapılarının şekillenmesinde merkezi bir rol oynamış, devletlerin yönetim anlayışına, toplumların refahına ve kültürel mirasın korunmasına doğrudan katkıda bulunmuştur. Vakıf geleneği, özellikle İslam medeniyetinde köklü bir geçmişe sahip olup, kamu hizmetlerinin finansmanı, eğitimin desteklenmesi, sosyal yardımlaşma ve kültürel etkileşim gibi birçok alanda kalıcı ve etkili bir sistem olarak varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda vakıflar yalnızca hayırseverlik faaliyetleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda devletlerin toplumsal politikalarının bir parçası olmuş ve uluslararası ilişkilerde de belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde vakıflar sadece Osmanlı topraklarında değil, geniş bir coğrafyada hizmet vermiş, bu sayede Osmanlı Devleti'nin uluslararası alandaki gücünü pekiştiren bir unsur olarak öne çıkmıştır. Osmanlı vakıf sistemi, sosyal devlet anlayışını güçlendirmiş, eğitim, sağlık, kültürel mirasın korunması ve dini hizmetlerin sürdürülebilirliği sağlanmış ve bu model, Osmanlı'nın hüküm sürdüğü Balkanlar, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Kafkasya gibi geniş bir coğrafyada Osmanlı nüfuzunun devamlılığını sağlamıştır.²²¹ Osmanlı'nın vakıf modeli, sosyal yardımlaşma ve dayanışma kültürünü pekiştirerek, farklı milletler ve topluluklar arasında güçlü ilişkiler kurulmasına yardımcı olmuştur.²²²

Günümüzde de vakıfların uluslararası ilişkilerdeki rolü artarak devam etmektedir. Küreselleşmenin getirdiği değişimler, insani yardımların ve sivil toplum faaliyetlerinin sınırları aşan bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Türkiye, tarihsel vakıf geleneğini modern dünyaya uyarlayarak uluslararası alanda önemli bir aktör haline

²²¹ Köprülü, "Vakf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, C.10, sy. 2, (1942), s. 30-35.

²²² Alptakin Cihangir, "Afrika'da Faaliyet Gösteren Türk STK'ların Barış İnşa Edici Kapasitesi", *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, C. 1, sy. 1, (2021), s. 4.

gelmiş, insani diplomasi, kalkınma yardımları ve kültürel diplomasi alanlarında vakıfları aracılığıyla küresel çapta yumuşak güç stratejilerine katkı sağlamıştır. Türkiye merkezli vakıflar, Afrika'dan Asya'ya, Avrupa'dan Latin Amerika'ya kadar geniş bir bölgede etkili projeler yürütmektedir.²²³ Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Maarif Vakfı, İHH İnsani Yardım Vakfı ve diğer sivil toplum kuruluşları, geniş bir coğrafyada insani yardım, eğitim, sağlık ve kültürel mirasın korunması gibi alanlarda aktif olarak faaliyet göstermektedir. Bu vakıfların gerçekleştirdiği çalışmalar, Türkiye'nin dünya genelindeki görünürlüğü ve diplomatik etkinliğini artırarak, birçok ülkeyle daha sağlam ilişkiler kurmasına yardımcı olmaktadır.

Türkiye'nin vakıfları, Afrika kıtasında geniş çaplı insani yardım faaliyetleri yürütmekte, su kuyuları açmakta, gıda yardımları yapmakta, hastaneler ve sağlık merkezleri kurmakta ve eğitim projeleri gerçekleştirmektedir. Somali, Sudan, Nijer, Çad, Burkina Faso ve Mali gibi ülkelerde yürütülen projeler, bölge halkının yaşam koşullarını iyileştirirken Türkiye ile bu ülkeler arasındaki diplomatik bağların da güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Türkiye'nin Afrika'daki vakıf faaliyetleri, sadece insani yardımlarla sınırlı kalmayıp, eğitim ve kültürel etkileşim yoluyla uzun vadeli ilişkilerin kurulmasını da sağlamaktadır.²²⁴

Balkanlar'da ise, Türkiye'nin tarihî mirasına sahip çıkan projeler, Osmanlı döneminden kalan eserlerin restorasyonu, eğitim kurumlarının desteklenmesi ve dini hizmetlerin sürdürülmesi gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı'nın Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Kuzey Makedonya ve Sırbistan'daki faaliyetleri, Balkanlar'da Türkiye ile yerel halk arasındaki bağları yeniden güçlendirmiş, bölgesel iş birliklerinin gelişmesine olanak tanımıştır. Özellikle cami ve külliyelerin restorasyonu, Türkiye'nin bölgedeki kültürel nüfuzunu artırarak, halk nezdinde olumlu bir Türkiye algısının oluşmasına katkı sağlamaktadır.²²⁵

Orta Doğu ve Körfez bölgesinde ise Türkiye'nin vakıf faaliyetleri, özellikle savaş ve insani krizlerden etkilenen Filistin, Suriye ve Yemen gibi ülkelerde

²²³ Emrin Çebi, "The Role of Turkish NgOs in Social Cohesion of Syrians", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, (2017), s. 3.

²²⁴ Cihançir, "Afrika'da Faaliyet Gösteren Türk STK'ların Barış İnşa Edici Kapasitesi", s. 4.

²²⁵ Türkiye Diyanet Vakfı, "Kurumsal", (2025).

yoğunlaşmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı'nın Gazze'ye yaptığı yardımlar, Suriye'deki mültecilere yönelik projeleri ve Yemen'de açılan sağlık merkezleri, Türkiye'nin bölgedeki insani diplomasi çabalarının bir parçasıdır. Aynı zamanda Türkiye, Katar, Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi ülkelerle ortak vakıf projeleri geliştirerek, ekonomik ve siyasi ilişkilerini de güçlendirmiştir.²²⁶ Türkiye'nin Güney ve Orta Asya'daki vakıf faaliyetleri de dikkat çekicidir. Maarif Vakfı'nın Afganistan'da açtığı okullar ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın medrese ve cami projeleri, Türkiye'nin bu bölgedeki dini ve kültürel bağlarını pekiştirmesine yardımcı olmaktadır. Pakistan, Bangladeş ve Hindistan'da yürütülen projeler, özellikle eğitim alanında Türkiye'nin etkinliğini artırmaktadır.

Türkiye'nin yumuşak güç politikalarının merkezinde vakıfların küresel barışa olan katkısı yer almaktadır. İnsani yardım, eğitim ve kültürel diplomasi alanında gerçekleştirilen projeler, ülkeler arasındaki çatışmaların azalmasına, toplumsal uyumun sağlanmasına ve halklar arasında dostane ilişkilerin kurulmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle İslam dünyasında yaşanan iç savaşlar, çatışmalar ve krizler göz önüne alındığında, vakıfların yürüttüğü faaliyetlerin yalnızca insani yardımla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda barışı tesis eden ve uzun vadede güven inşa eden bir role sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'nin vakıf temelli insani yardımları, birçok savaş ve kriz bölgesinde barışın inşasına doğrudan katkı sunmaktadır.

Örneğin, Suriye ve Yemen'de uzun süredir devam eden çatışmalarda Türkiye merkezli vakıflar, mültecilerin barınma, eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanmalarını sağlamış, insani diplomasinin bir aracı olarak ülkeler arasındaki diyalog kanallarının açık kalmasına yardımcı olmuştur.²²⁷ Türkiye'nin insani yardım politikaları sayesinde, bu ülkelerdeki halklar Türkiye'ye karşı güçlü bir yakınlık hissetmekte ve Türkiye'yi bir dost ve koruyucu güç olarak görmektedir. Afrika'da yürütülen kalkınma projeleri, kıtanın ekonomik ve sosyal yapısını güçlendirmeye yönelik uzun vadeli çözümler sunarak, bölgesel barışın sürdürülebilirliğine katkı

²²⁶ Talha Köse, "Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü", *Dergi Park*, C. 11, sy. 41, (2014), s. 43-44.

²²⁷ AFAD, "Kurumsal", Resmi, *Afet ve Acil Durumu Yönetimi Başkanlığı*, 2025; İHH, "Kurumsal", *İnsan Hak ve Hürriyetleri*, 2025.

sağlamaktadır. Eğitim alanında Maarif Vakfı'nın açtığı okullar, nesiller boyunca farklı kültürler arasında köprüler kurarak, dünya genelinde barışçıl bir diplomasi anlayışını yaygınlaştırmaktadır.

Böylece, modern dünyada vakıfların uluslararası ilişkilerdeki rolü giderek artmakta ve Türkiye'nin küresel düzeydeki diplomatik stratejilerinin önemli bir unsuru haline gelmektedir. Türkiye'nin insani diplomasi ve yumuşak güç anlayışı doğrultusunda vakıfları aracılığıyla gerçekleştirdiği faaliyetler, küresel barışın tesisine doğrudan katkıda bulunmakta, uluslararası ilişkilerin güçlenmesini sağlamakta ve dünya genelinde Türkiye'nin etkisini artırmaktadır.

Türkiye'nin çok boyutlu ve etkili bir dış politika arayışını incelemenin yollarından biri, kalkınma yardımları ve insani krizlere verdiği yanıtları odak noktası yapmaktır. Küresel siyaseti etkileyen yoksulluk, eşitsizlik, insan kaynakları eksiklikleri, ekonomik kırılganlık ve insani krizler devam ederken, Türkiye, küresel bir aktör olma arayışında bu tür politikalara derinlemesine dâhil olmuş ve kalkınma işbirliği ve insani yardımlara siyasi bir öncelik vermiştir. Bu konularda aktif bir şekilde yer alma iradesi, olumlu yanıtlar bulmuş ve bir on yıl bile geçmeden Türkiye'nin çabaları büyük övgülerle karşılanmış, özellikle hızı ve etkinliği açısından birçok takdir almıştır.

Türk uluslararası ilişkilerinin önemini ele alırsak, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde vakıflar ve STK'lar aracılığıyla hareket ettiğini görebiliriz. Bunun en iyi örneklerinden biri Somali olduğu gibi Afganistan da bu yaklaşımın önemli bir örneğidir.

Somali Mogadişu Belediye Başkanı Mohamed Nour, Eylül 2013'te Türk yardımları hakkında kendisine sorulan bir soruya şu şekilde cevap vermiştir:

*"Birleşmiş Milletler'den bilgisayar talep ettiğimde, aylarca süren değerlendirmeler yapılır ve 50.000 dolar harcanarak 7.000 dolarlık ekipman sağlanır. Türkiye'den bilgisayar istediğimde ise, bir hafta içinde teslim edilir."*²²⁸

2013 yılının ocak ayında Somali Cumhurbaşkanı Hassan Sheik Mahmoud, Türkiye'nin Somali'deki modelini şu şekilde açıklamıştır:

²²⁸ Cemalettin Haşimi, "Turkey's Humanitarian Diplomacy and Development Cooperation", *John Hopkins University*, (2014), s. 1.

*"Türkiye'nin Somali'deki modeli çok, çok açık... Ne yapmak istediklerini söylüyorlar ve yapıyorlar. Oradalar. Ülkenin en üst düzey liderliğinden, başbakan ve ailesiyle, diğer bakanlarla birlikte gelmişler. Her iki ayda bir, projeleri denetlemek ve nasıl ilerlediğini görmek için Somali'ye gelen bir başbakan yardımcısı var. Gerçekten somut olan projeler yapıyorlar... Orada çalışıyorlar. Kendi arabalarını kullanıyorlar. Şehri hareketlendiriyorlar. İnşaat yapıyorlar. Eğitim veriyorlar. Ve Mogadişu'daki insanlara ücretsiz hizmet sunan klinikler var. Aynı şekilde, Puntland ve Somaliland'da da aynı şeyleri yapmaya başladılar... Bugün Mogadişu, Türk desteği sayesinde daha temiz. Çöp toplama kamyonlarını ve her şeyi sağladılar ve şehir bugün daha temiz."*²²⁹

Başkan ve Belediye Başkanı yalnız değiller. 2011'den itibaren, neredeyse tüm siyasi aktörler, mülteciler, BM temsilcileri ve Türkiye içinden ve dışından STK'lar benzer yorumlar yapmıştır. Bugün iki yıl sonra, Türkiye'nin Somali'ye yaptığı insani yardım, Afrika ve diğer bölgelerdeki insanların kalbini kazanmış en bilinen eylemlerden biri haline gelmiştir.

Somalililer, 20 yıldan uzun bir süredir Somali'ye yapılan acil insani yardımların, "güvenlik kaygıları" nedeniyle fiziksel bir mesafeden koordine edildiği için, uluslararası insani yardımlarda "orada olmak" unsuruna özellikle dikkat etmektedirler. Güvenlik önemli bir mesele olsa da, Türkiye bu endişelerden muaf değildir. Birçok saldırı ve tehditle karşı karşıya kalmasına rağmen, Türkiye'nin büyükelçiliği geçtiğimiz günlerde ölümcül bir saldırıya uğramıştır. Güvenlik durumuna rağmen, Türkiye, özellikle Ağustos 2011'deki Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın²³⁰ tarihi ziyaretinden sonra, Somali'nin yeniden inşasında aktif olmuştur. Acil insani yardımlar, Somali'yi yeniden inşa etmeyi hedefleyen kapsamlı bir programa dönüşmüştür ve Türkiye, "Somali'nin istikrarına yatırım yapan tek ülke" olarak tanımlanmıştır.

Uluslararası yardımların etkinliği siyasi güvensizlikten etkilense de, bu durum tek başına yeterli bir açıklama değildir; burada asıl önemli olan yalnızca fiziksel değil, "duygusal mesafedir." Türkiye, uluslararası yardımı bu tüm mesafeleri aşacak şekilde anlamlandırmış ve yardım alanı, yalnızca yabancı biri olarak değil, küresel

²²⁹ Haşimi, "Turkey's Humanitarian Diplomacy and Development Cooperation", s. 2.

²³⁰ Haşimi, "Turkey's Humanitarian Diplomacy and Development Cooperation", s. 3.

adaletsizliğin mağduru bir birey olarak görmüştür. Böylece yardım, stratejik çıkarların değil, Türkiye'nin doğal bir uzantısı olarak ele alınmış ve bu anlayış, devlet yetkililerinden STK'lara kadar tüm söylemlere yansımıştır.

Aynı şekilde, Türkiye'nin Afganistan'a verdiği destek, sadece hükümet düzeyindeki yardımlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda çeşitli sivil toplum kuruluşları ve vakıflar tarafından da büyük katkılar sağlanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin kalkınma yardımları ve insani yardım çabalarında önemli roller üstlenen kurumlar arasında Maarif Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) ve İHH (İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı) yer almaktadır. Türkiye, bu kuruluşlar aracılığıyla Afgan halkına eğitim, sağlık, insani yardım ve altyapı hizmetleri sunarak, sadece geçici yardım sağlamakla kalmamış, uzun vadeli kalkınma hedefleri doğrultusunda da ciddi yatırımlar yapmıştır.

Maarif Vakfı, Türkiye'nin yurtdışında eğitim alanındaki en önemli aktörlerinden biridir ve Afganistan'da da önemli projelere imza atmıştır. Vakıf, Afganistan'da okullar açarak, hem eğitim kalitesini artırmış hem de genç nesillerin eğitimini sağlamak amacıyla uzun vadeli bir kalkınma perspektifi sunmuştur.²³¹ Maarif Vakfı, Afganistan'daki eğitim sistemini destekleyerek, hem genel eğitim hem de mesleki eğitim alanlarında yeni fırsatlar yaratmış, Türk dilini ve kültürünü Afgan halkıyla tanıştırmıştır. Eğitimde verdiği bu destek, Afganistan'ın sosyal yapısının güçlenmesine yardımcı olmakta ve Türk-Afgan ilişkilerini daha sağlam temellere oturtmaktadır.²³²

(TDV), Türkiye'nin yurtdışındaki insani yardım çalışmalarının öncülerindendir. Afganistan'da da önemli insani yardım projelerine imza atmış olan vakıf, özellikle eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve dini hizmetler alanlarında katkılar sunmaktadır. TDV, Afganistan'daki camilerde ve eğitim kurumlarında eğitim faaliyetlerini desteklemiş, aynı zamanda sağlık alanında da çeşitli yardımlar sağlamıştır. Eğitim alanında, özellikle din eğitimi ve dini hizmetler konusunda yapılan katkılar, Afgan halkının dini ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak açısından büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca, TDV, Afganistan'da açtığı cami ve sağlık klinikleriyle halkın temel ihtiyaçlarını

²³¹ Maarif Vakfı, "Kurumsal", *Türkiye Maarif Vakfı* (2025).

²³² Maarif Vakfı, "Kurumsal", *Türkiye Maarif Vakfı*, (2025).

karşılama için önemli adımlar atmıştır. Sağlık alanında yapılan çalışmalar, başta kırsal bölgelerde olmak üzere, birçok Afgan'a ücretsiz sağlık hizmeti sunmuş ve bu hizmetlerin erişilebilirliğini artırmıştır. Türkiye Diyanet Vakfı, yalnızca Afganistan'ın dini ve kültürel altyapısına katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal dayanışmanın güçlenmesine de yardımcı olmuştur.²³³

İHH, Türkiye'nin en etkin insani yardım organizasyonlarından biri olarak, Afganistan'daki acil insani krizlere hızlı bir şekilde müdahale etmiştir. İHH, 1990'lardan itibaren Afganistan'a yönelik yardım faaliyetlerine başlamış ve özellikle savaştan zarar gören bölgelerde önemli çalışmalar yürütmüştür. Vakıf, bölgelerdeki mülteciler için gıda, su, barınma ve sağlık hizmetleri sağlamış, eğitimle ilgili projelerle de Afgan halkının uzun vadeli kalkınmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, İHH, Afganistan'da kadınlara yönelik sosyal hizmetler ve eğitim programları düzenleyerek, kadınların toplumda daha güçlü bir yer edinmesine olanak sağlamıştır. İHH'nın çalışmaları, sadece kriz zamanlarında değil, aynı zamanda uzun vadeli kalkınma projeleriyle de Afganistan'daki toplumsal yapıyı desteklemektedir. Yardımlarını sadece maddi olarak değil, aynı zamanda eğitim ve sosyal destekle de pekiştiren İHH, Afgan halkının yaşam standartlarını iyileştirmek adına ciddi adımlar atmıştır.²³⁴

Türkiye'nin Afganistan'daki yardımları, sadece maddi destekle sınırlı kalmayıp “orada olmak” anlayışıyla şekillenmiş; Maarif Vakfı, TDV ve İHH gibi kurumlar aracılığıyla yerinde hizmet sunularak yerel halkla güçlü bağlar kurulmuştur. Bu yaklaşım, Türkiye'nin insan odaklı dış politikasını ve küresel bir aktör olma kararlılığını yansıtırken, Afgan halkıyla kurulan dostane ilişkiler iki ülke arasındaki bağları da pekiştirmiştir.

2.5.1. Türkiye Diyanet Vakfı'nın Suriye'deki Faaliyetleri

Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaş, ülkede derin bir insani krizin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu süreçte milyonlarca insan yerinden edilmiş, yüzbinlerce insan hayatını kaybetmiş ve ülke genelinde temel ihtiyaçlara erişim ciddi şekilde kısıtlanmıştır. Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), bu ağır insani tablonun ortaya çıkardığı

²³³ Türkiye Diyanet Vakfı, “Kurumsal”, *Türkiye Diyanet Vakfı*, (2025).

²³⁴ İHH, “Kurumsal”, *İnsan Hak ve Hürriyetleri*, (2025).

ihtiyaçlara karşı ilk günden itibaren sahada aktif rol üstlenmiştir. Vakıf, Suriye’de yalnızca acil insani yardım sunmakla kalmamış, aynı zamanda eğitim, sağlık, barınma ve dini-manevi destek alanlarında da kalıcı çözümler üretmeye çalışmıştır. Bu bağlamda TDV’nin Suriye’de yürüttüğü faaliyetler hem insani yardım hem de uzun vadeli kalkınma perspektifini birlikte ele alması bakımından önem arz etmektedir.²³⁵

2.5.2. İnsani Yardım Çalışmaları

TDV’nin Suriye’deki en yoğun faaliyet alanlarından biri insani yardımlardır. Savaşın ilk yıllarından itibaren ihtiyaç sahiplerine gıda, giysi, ilaç ve barınma desteği ulaştırılmıştır. Özellikle Ramazan ve Kurban dönemlerinde yürütülen geniş çaplı organizasyonlarla yüz binlerce kişiye düzenli yardım sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, TDV bölge halkının günlük gıda ihtiyacını karşılamak amacıyla aşevleri ve mobil mutfaklar kurmuş, sıcak yemek dağıtımını gerçekleştirmiştir. Ayrıca günlük olarak 8.000 ekmek üretimi ve dağıtımını ile binlerce insanın temel ihtiyacına cevap verilmiştir.²³⁶ Yakın dönemde ise Süveyda bölgesinde çatışmalardan dolayı yerinden edilen 2.850 aileye gıda yardımı yapılmış; bu kapsamda 1.800 aileye konserve et, 1.050 aileye gıda kolisi ulaştırılmıştır. Bu örnek, TDV’nin yardımlarının güncel ve dinamik yapısını göstermektedir.²³⁷

2.5.3. Eğitim Hizmetleri

Eğitim, TDV’nin Suriye’de üzerinde hassasiyetle durduğu bir diğer alandır. Savaş nedeniyle eğitim hakkından mahrum kalan çocukların kayıp nesil olmalarının önlenmesi amacıyla çeşitli eğitim projeleri hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede, Suriye’nin kuzeyindeki okullarda yaklaşık 9.000 öğrenciye düzenli eğitim desteği sağlanmıştır. TDV, sadece temel eğitim desteğiyle sınırlı kalmayıp, dini eğitim, Kur’an kursları ve öğrencilere yönelik burs programlarıyla da katkı sunmuştur. Bu çalışmalar,

²³⁵ TDV Faaliyet Raporu, Ankara 2021, s. 78

²³⁶ https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tdvnin-bir-iyilik-sicak-bir-yuva-projesi-kapsaminda-yapilan-1753-konut-suriyeli-ailelere-teslim-edildi-/2086035?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi 15. 09. 2025)

²³⁷ https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/hayirseverlerin-destegiyle-idlibde-yapilan-600-konut-ailelere-teslim-edildi/2003370?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi 15. 09. 2025)

savaş ortamında çocukların ve gençlerin geleceğe umutla bakabilmelerine zemin hazırlamaktadır.²³⁸

2.5.4. Sağlık Hizmetleri

TDV'nin faaliyetleri arasında sağlık alanı da önemli bir yer tutmaktadır. İç savaşın yol açtığı yıkımlar nedeniyle sağlık altyapısı ciddi şekilde zarar gören Suriye'de, vakıf sahra hastaneleri ve sağlık merkezleri kurarak hizmet sunmuştur. Ayrıca ilaç ve sağlık ekipmanlarının bölgeye ulaştırılması noktasında düzenli yardımlar yapılmıştır. Sağlık hizmetlerinin sağlanması, sadece insani bir gereklilik değil, aynı zamanda bölgedeki toplumsal istikrar ve barışın desteklenmesi açısından da stratejik bir önem taşımaktadır.²³⁹

2.5.5. Barınma ve Konut Projeleri

Suriye'deki en temel sorunlardan biri güvenli barınma ihtiyacıdır. TDV bu alanda kalıcı çözümler geliştirmek amacıyla “Bir İyilik Sıcak Bir Yuva” projesini hayata geçirmiştir. Bu kapsamda İdlib ve Azez'de toplam 1.753 konut inşa edilerek Suriyeli ailelere teslim edilmiştir.²⁴⁰ Bunun yanı sıra, “İyilik Konutları” projesi çerçevesinde 6.214 konuttan oluşan geniş kapsamlı bir barınma projesi yürütülmektedir. Betonarme yapılar olarak inşa edilen bu konutlarda mutfak, banyo ve tuvalet gibi temel yaşam alanları da bulunmaktadır. Bu projeler sayesinde on binlerce savaş mağduru aile, çadır yaşamından çıkarılarak daha güvenli ve sağlıklı koşullara kavuşturulmuştur.²⁴¹

2.5.6. Dini ve Manevi Destek

TDV'nin Suriye'deki hizmetleri arasında dini ve manevi destek faaliyetleri de yer almaktadır. Vakıf, savaşta zarar gören cami ve mescitlerin onarım ve yeniden inşasını üstlenmiş, böylelikle toplumun dini hayatının devamına katkı sağlamıştır. Ayrıca Kurban ve Ramazan organizasyonları aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine düzenli olarak ulaşılarak toplumsal dayanışma pekiştirilmiştir. Bu hizmetler, sadece insani

²³⁸ https://tdv.org/tr-TR/turkiye-diyaniyet-vakfinin-suriyedeki-okullarinda-9-bine-yakin-ogrenci-egitim-goruyor/?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi 15. 09. 2025)

²³⁹ https://tdv.org/tr-TR/faaliyetlerimiz/saglik/?utm_source=chatgpt.com Erişim Tarihi 15. 09. 2025)

²⁴⁰ TDV Faaliyet Raporu, 2021, Ankara, s. 78

²⁴¹ https://tdv.org/tr-TR/turkiye-diyaniyet-vakfindan-suriyeli-savas-magdurlarina-iyilik-konutu/?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi 15. 09. 2025)

ihtiyaçların giderilmesine değil, aynı zamanda manevi ve kültürel bağların güçlendirilmesine de hizmet etmektedir.²⁴²

TDV, Suriye’de yürüttüğü kapsamlı faaliyetlerle yalnızca insani yardım ulaştırmakla yetinmemekte, aynı zamanda uzun vadeli kalkınmaya da katkı sunmaktadır. Eğitimden sağlığa, barınmadan dini hizmetlere kadar geniş bir yelpazeye yayılan bu faaliyetler, hem savaş mağduru halkın günlük yaşamını kolaylaştırmakta hem de geleceğe yönelik toplumsal istikrarın tesisine önemli katkılar sağlamaktadır.

2.6. Türkiye Diyanet Vakfı’nın Filistin’deki Çalışmaları

Filistin, özellikle Gazze bölgesi, uzun yıllardır süren çatışmalar ve abluka nedeniyle ciddi insani krizlerle karşı karşıyadır. Bölgede temel ihtiyaçlara erişim sınırlı olup, sağlık, gıda, barınma ve eğitim gibi hizmetler büyük ölçüde yetersiz kalmaktadır. Bu zorlu koşullar, milyonlarca kişinin yaşamını doğrudan etkilemektedir. Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), böylesi kriz dönemlerinde Filistin’de sahada aktif rol üstlenmiş ve sadece acil insani yardım sağlamakla kalmayıp, eğitim, sağlık, barınma ve manevi destek alanlarında da çalışmalar yürütmüştür. Vakfın bu faaliyetleri, hem kısa vadeli insani ihtiyaçların karşılanmasını hem de uzun vadeli toplumsal istikrarın desteklenmesini amaçlamaktadır.

2.6.1. İnsani Yardım Çalışmaları

TDV, Filistin’e yönelik yardım operasyonlarında geniş çaplı lojistik ve saha çalışmaları yürütmektedir. Gazze’ye gönderilen insani yardımlar arasında gıda paketleri, temiz içme suyu, hijyen malzemeleri, çadır ve battaniye gibi temel malzemeler yer almaktadır. Özellikle Ramazan ve Kurban dönemlerinde yapılan organizasyonlarla on binlerce kişi düzenli olarak desteklenmiştir. Vakıf ayrıca sahada sıcak yemek ve günlük ekmek dağıtımı sağlayarak ihtiyaç sahiplerinin temel beslenme gereksinimlerini karşılamaktadır. Örneğin, yakın dönem raporlarına göre, Gazze’deki ailelere düzenli gıda ve hijyen kolileri ulaştırılmış, tıbbi malzeme ve ilaç destekleri sağlanmıştır.²⁴³

²⁴² https://www.trthaber.com/haber/yasam/turkiye-diyanet-vakfi-suriyedeki-camilere-sahip-cikti-376940.html?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi 15. 09. 2025)

²⁴³ İhsan Yılmaz, ‘Pro-Violence Sermons of a Secular State: Turkey’s Diyanet on Islamist Militarism, Jihadism and Glorification of Martyrdom’, *MDPI*, (2021), s. 4.

2.6.2. Eğitim Destekleri

Filistin'deki çocukların ve gençlerin eğitim hakkını sürdürebilmeleri TDV'nin öncelikleri arasında yer almaktadır. Vakıf, Kuran kursları ve dini eğitim programlarıyla destek sağlamakta, gençlerin sosyal ve akademik gelişimine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca burs programlarıyla maddi açıdan dezavantajlı öğrencilerin eğitimlerini sürdürebilmeleri amaçlanmaktadır (TDV). Bu çalışmalar, çatışma ortamındaki gençlerin geleceğe umutla bakmalarına olanak sağlamaktadır.²⁴⁴

2.6.3. Sağlık Hizmetleri

Bölgedeki sağlık altyapısının yetersizliği, TDV'nin sağlık alanındaki faaliyetlerini kritik hâle getirmiştir. Vakıf, tıbbi malzeme ve ilaç desteği, hastanelere yakıt sağlama ve acil sağlık hizmetlerinin sürdürülmesine katkı sunmaktadır. Bu müdahaleler, hem insani açıdan yaşam kurtarıcıdır hem de bölgedeki toplumsal istikrarın korunmasına hizmet etmektedir.²⁴⁵

2.6.4. Barınma ve Temel İhtiyaçlar

Gazze'de güvenli barınma ihtiyacı ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir. TDV, çadır, battaniye ve temel ev eşyaları teminiyle acil barınma ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ayrıca kış aylarında yakacak ve soba desteği sunarak ailelerin temel yaşam koşullarını güvence altına almaktadır. Bu müdahaleler, mağdur ailelerin yaşam standardını artırmakta ve temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır.²⁴⁶

2.6.5. Dini ve Manevi Destek

TDV, Filistin'deki faaliyetlerinde manevi destek hizmetlerine de önem vermektedir. Camilerin ve mescitlerin bakım ve onarımını üstlenen vakıf, dini yaşamın devamını sağlamayı amaçlamaktadır. Ramazan ve Kurban organizasyonları aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine ulaşarak toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir. Bu çalışmalar,

²⁴⁴ Ahmet Erdi Öztürk, 'Diyanet As A Turkish Foreign Policy Tool: Evidence From The Netherlands And Bulgaria', *Combridge University Press*, (2018), s. 3.

²⁴⁵ Svante Cornell, 'The Rise of Diyanet: The Politicization of Turkey's Directorate of Religious Affairs', *The Türkiye Analyst*, (2015), s. 2.

²⁴⁶ <https://www.diyanehaber.com.tr/tdv-2024-yilinda-3-milyondan-fazla-filistinliye-yardim-ulasitirdi%E8%88%81> (Erişim Tarihi 16. 09. 2025)

insani yardımın ötesinde, toplumun manevi ve kültürel bağlarını desteklemektedir.²⁴⁷ TDV'nin Filistin'de yürüttüğü faaliyetler, insani yardım, sağlık, eğitim, barınma ve manevi destek alanlarını kapsayan kapsamlı bir müdahale çerçevesi sunmaktadır. Bu faaliyetler, kriz mağduru halkın günlük yaşamını iyileştirmenin yanı sıra toplumsal istikrarın ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır. TDV'nin saha operasyonları, Türkiye'nin insani diplomasi ve STK tabanlı destek kapasitesinin Filistin özelinde görünür bir örneğini teşkil etmektedir.

²⁴⁷ https://tdv.org/tr-TR/tdvnin-filistinlilere-dagitacagi-kurban-etleri-10-gunde-paketlenecek/?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi 16. 09. 2025)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGÂNİSTAN'DA TÜRKİYE DİYANET VAKFI (TDV)

3.1. Türkiye Diyanet Vakfı'nın Tarihçesi

Türkiye’de din hizmetleri tarih boyunca büyük ölçüde devletin kontrolü altında yürütülmüş ve kamu tarafından sağlanmıştır. Bu durum, Osmanlı döneminden başlayarak günümüze kadar devam eden bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda din hizmetleri hem devletin yönetim anlayışı hem de vakıf sistemi ile yakından bağlantılıydı. Bu bağlamda, 1826 yılında Osmanlı Devleti’nde oluşturulan ilk bakanlar kurulunda Evkaf Nazırlığı adıyla bir bakanlık bulunmaktaydı.²⁴⁸ Bu bakanlık, sadece din hizmetlerinin yürütülmesiyle değil, aynı zamanda vakıfların yönetimi ve denetimi ile de ilgilenmekteydi. Vakıflar, Osmanlı toplumunda sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilmekteydi ve bu nedenle devlet tarafından yakından takip edilmekteydi.²⁴⁹

Evkaf Nazırlığı, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar faaliyetlerini sürdürmüş ve 1922 yılına kadar varlığını korumuştur. Ancak, 1 Kasım 1922’de Saltanat’ın kaldırılmasıyla birlikte, Osmanlı yönetiminde din hizmetleri ve vakıflarla ilgili bu önemli bakanlık da sona erdirilmiştir. Cumhuriyet’in ilan edilmesinden hemen önce kurulan İcra Vekilleri Heyeti içerisinde ise Şeriye ve Evkaf Vekâleti adıyla bir başka yönetim birimi oluşturulmuştur. Bu vekâlet, hem dini işlerden hem de vakıfların yönetiminden sorumlu olarak görev yapmıştır.²⁵⁰

Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle birlikte, devletin yönetim yapısı tamamen değişmiş ve yeni kurumlar oluşturulmuştur. Yeni Türk Devleti’nin ilk hükümeti sırasında Şeriye Vekâleti adıyla bir bakanlık kurulmuştur. Bu bakanlık, Osmanlı’daki Şeyhülislamlık makamı ile yeni kurulan Cumhuriyet yönetimi arasında bir geçiş

²⁴⁸ Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., (2016), s. 264.

²⁴⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kurumsal”, 2020.

²⁵⁰ Ahmed Uzunoğlu, “Diyanet Vakfı (Türkiye Diyanet Vakfı) ”, *DİA TDV Yay.*, C. 9, İstanbul 1994, s. 460

kurumu olarak önemli bir işlev görmüştür. Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık, dini konuların yanı sıra hukuki meselelerde de yetkili bir kurumdu ve bu nedenle Şeriye Vekâleti, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde dini yapıların kontrol altında tutulmasını sağlamıştır. Ancak, Türkiye'de laiklik anlayışının güçlenmeye başlamasıyla birlikte, din hizmetlerinin devlet içerisindeki konumu yeniden şekillendirilmiştir.

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 429 sayılı yasa ile Şeriye Vekâleti tamamen kaldırılmış ve din hizmetleri alanında köklü bir değişiklik yapılmıştır. Bu yasal düzenleme sonucunda, din hizmetlerinin yürütülmesi için Diyanet İşleri Reisliği (bugünkü adıyla Diyanet İşleri Başkanlığı) kurulmuştur. Bu yeni kurum, Türkiye'de din hizmetlerini düzenlemek ve yönetmekle görevlendirilmiş, aynı zamanda dini konuların devlet denetimi altında yürütülmesini sağlamıştır. Vakıfların yönetimi ise tamamen ayrı bir kurum olarak organize edilmiş ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Böylece, Osmanlı'dan miras kalan vakıf sistemi modern bir yapıya kavuşturulmuş ve dini hizmetlerin yürütülmesi ile vakıfların idaresi birbirinden ayrılmıştır.²⁵¹

Bu gelişmeler, Türkiye'de din ve devlet işlerinin nasıl yapılandırıldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, din hizmetlerinin ve vakıfların yönetimi farklı kurumsal yapılar içinde ele alınmış, bu alanlarda reformlar gerçekleştirilerek devletin laikleşme sürecine uygun hale getirilmiştir. Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması, Türkiye'de din hizmetlerinin devletin kontrolünde ancak bağımsız bir yapı içinde düzenlenmesine zemin hazırlamış ve günümüzde de bu sistem büyük ölçüde devam etmektedir.²⁵²

1924 yılında kurulan Diyanet İşleri Reisliği, Türkiye'de din hizmetlerinin düzenlenmesi ve yürütülmesi amacıyla oluşturulan en önemli kurumlardan biri olmuştur. Osmanlı döneminde din hizmetleri ve vakıflar, Şeyhülislamlık makamı ve Evkaf Nazırlığı gibi kurumlar aracılığıyla yönetilmekteydi. Ancak Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte bu yapı değişmiş, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 429 sayılı yasa ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak din hizmetleri Diyanet İşleri Reisliği'ne, vakıfların

²⁵¹ 20. Yılında Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., (1995), s.18.

²⁵² Hasan Yavuzer, Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005, s.123

yönetimi ise Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Böylece, Osmanlı'dan devralınan sistemin yerine daha modern ve laik bir idari yapı inşa edilmiştir.²⁵³

Bu değişiklikle birlikte, vakıfların gelirlerinin doğrudan din hizmetleri için kullanılması uygulaması da sona ermiştir. Osmanlı döneminde vakıflar, medreselerden camilere, sosyal yardımlardan hastanelere kadar geniş bir alanda finansman sağlayarak dinî ve sosyal yapının sürdürülebilirliğini sağlıyordu. Ancak, Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması ve vakıfların ayrı bir yönetim altına alınması, din hizmetlerinin finansmanında yeni bir boşluk oluşmasına yol açmıştır.

Bu durum, özellikle devlet bütçesinin din hizmetlerini finanse etmekte yetersiz kalması ve devlet kurumlarının doğrudan bağış kabul edememesi nedeniyle büyük bir sorun teşkil etmiştir. Din hizmetlerinin devamlılığını sağlamak için ek finansman kaynaklarına ihtiyaç duyulmuş, bu ihtiyacı karşılamak amacıyla 1965 yılında “şartlı bağış fonu” oluşturulması yönünde bir yasal düzenleme yapılmıştır. Ancak getirilen düzenleme, içeriğindeki eksiklikler nedeniyle etkili bir şekilde uygulanamamış ve din hizmetleri ile ilgili mali sorunlar tam anlamıyla çözülememiştir.²⁵⁴

Bu sorunu gidermek amacıyla 13 Temmuz 1967'de kabul edilen 903 sayılı Kanun, Türk Medeni Kanunu'nda bazı değişiklikler yaparak belirli vakıfların vergi muafiyetinden yararlanmasını sağlamıştır. Kanunun 3. maddesine göre, genel, özel ve katma bütçeli idarelerin hizmetlerini yerine getirmesi amacıyla tahsis edilen vakıflara, Bakanlar Kurulu kararı ile vergi muafiyeti tanınabileceği belirtilmiştir. Böylece, vakıf kurmanın teşvik edilmesi ve din hizmetleri için kaynak yaratılması yönünde önemli bir adım atılmıştır.²⁵⁵

Bu düzenleme, vakıfların teşvik edilmesini sağlarken aynı zamanda devletin din hizmetleri üzerindeki mali yükünü de hafifletmeyi amaçlamaktaydı. Çünkü 1924'ten sonra din hizmetleri doğrudan devletin bütçesiyle finanse edilmeye çalışılmış, ancak bu finansman çoğu zaman yetersiz kalmıştı. Yeni düzenleme ile birlikte vakıfların dinî ve sosyal hizmetlere katkıda bulunmasının önü açılmıştır.

²⁵³ Uzunoğlu, “Diyanet Vakfı (Türkiye Diyanet Vakfı)”, s. 460

²⁵⁴ Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, s. 265.

²⁵⁵ *20. Yılında Türkiye Diyanet Vakfı*, s. 19.

Bu hukuki zeminin oluşturulmasının ardından, 13 Mart 1975 tarihinde dönemin Diyanet İşleri Başkanı Dr. Lütfi Doğan'ın öncülüğünde, başkan yardımcıları Tayyar Altıkulaç ve Yakup Üstün ile hukuk müşaviri Ahmet Uzunoğlu'nun katılımıyla Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) kurulmuştur. Vakfın temel amacı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yürüttüğü hizmetleri desteklemek ve dini hizmetlerin daha etkin bir şekilde sunulmasını sağlamaktır.²⁵⁶

1977 yılında, 7/14422 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Türkiye Diyanet Vakfı'na vergi muafiyeti tanınmış ve bu karar 13 Ocak 1978 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak resmî hale getirilmiştir. Böylece, vakıf mali açıdan daha geniş imkânlarla kavuşmuş ve hayır faaliyetlerini daha kapsamlı bir şekilde yürütmeye başlamıştır.²⁵⁷

Vakfın kuruluş amacı, vakıf senedinin 2. ve 3. maddelerinde detaylandırılmıştır. Bu amaçlar arasında:²⁵⁸

- Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen hizmetleri desteklemek,
- Topluma yönelik sosyal hizmetleri yerine getirmek,
- Devlet bütçesiyle finanse edilemeyen projeleri hayata geçirmek,
- Cami, Kur'an kursu, müftülük binaları ve lojmanların inşasını sağlamak,
- Dini ve kültürel alanlarda araştırma merkezleri kurmak,
- İslami ilimler ve İslam sanatıyla ilgili yayın faaliyetlerinde bulunmak,
- Yurt dışında yaşayan Türklere dini ve kültürel destek sağlamak,
- Yoksullara, hastalara ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek,
- Öğrencilere burs sağlamak ve öğrenci yurtları açmak gibi faaliyetler yer almaktadır.

Bu hedefler doğrultusunda vakıf, Türkiye genelinde ve uluslararası düzeyde birçok projeye imza atmıştır. Eğitim alanında Kur'an kursları ve imam hatip okulları başta olmak üzere birçok eğitim kurumuna destek sağlamış, yükseköğrenim gören

²⁵⁶ Hasan Yavuzer, Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005, s.124

²⁵⁷ Türkiye Diyanet Vakfı Resmi Senedi, s.7-8.

²⁵⁸ Uzunoğlu, "Diyanet Vakfı (Türkiye Diyanet Vakfı) ", s. 461

öğrencilere burs imkânı sunmuştur. Aynı zamanda, cami ve ibadethanelerin inşası ve restorasyonu konusunda önemli çalışmalar yürütmüş, ihtiyaç sahibi bireylere yönelik sosyal yardımları organize etmiştir.

Türkiye Diyanet Vakfı, yurt dışında da önemli projeler geliştirmiştir. Özellikle Balkanlar, Orta Asya, Afrika ve Orta Doğu'daki Müslüman toplumlara yönelik dini ve kültürel destek faaliyetlerinde bulunmuş, cami ve eğitim merkezleri inşa etmiş, Kur'an kursları açmış ve İslami eserlerin yayılmasına katkıda bulunmuştur.²⁵⁹

Bugün Türkiye Diyanet Vakfı, dünyanın dört bir yanında faaliyet gösteren, din hizmetleri ve sosyal yardım alanında etkin rol oynayan büyük bir hayır kurumu olarak çalışmalarına devam etmektedir. 1924 yılında başlayan süreçten günümüze kadar gelen bu gelişmeler, Türkiye'de din hizmetlerinin ve vakıfların nasıl dönüştüğünü göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.²⁶⁰

3.2. Türkiye Diyanet Vakfı'nın İdari Yapısı

Türkiye Diyanet Vakfı'nın en yetkili ve karar alıcı organı olarak belirlenen Genel Kurul, her iki yılda bir toplanarak Mütevelli Heyeti ve Denetim Kurulu üyelerinin seçimlerini gerçekleştirir. Bununla birlikte, vakfın faaliyetleri hakkında değerlendirmelerde bulunur, çeşitli öneriler sunar ve vakfın geleceğine yönelik kararlar alır. Vakıf bünyesinde yürütülen projeler, hizmetler ve çalışmalar Genel Kurul tarafından ele alınarak detaylı bir şekilde incelenir. Dönem sonunda, Mütevelli Heyeti tarafından hazırlanan faaliyet raporu, bilanço, gelir-gider tabloları ve kâr-zarar hesapları değerlendirilerek, heyetin ibra edilip edilmemesi konusunda nihai karar verilir. Aynı şekilde, Denetim Kurulu'nun hazırladığı denetim raporları gözden geçirilip onaya sunulur. Genel Kurul ayrıca, vakıf yönetiminde sürekliliğin sağlanması amacıyla, boşalan Mütevelli Heyeti üyelerinin yerine yenilerini seçme yetkisine sahiptir. Tüm bu görev ve sorumluluklarıyla Genel Kurul, Türkiye Diyanet Vakfı'nın yönetiminde istikrarlı ve şeffaf bir işleyişin teminatı olarak faaliyet göstermekte, vakfın amaçlarına uygun şekilde ilerlemesine katkıda bulunmaktadır.²⁶¹

²⁵⁹ 20. Yılında Türkiye Diyanet Vakfı, s. 87.

²⁶⁰ Uzunoğlu, "Diyanet Vakfı (Türkiye Diyanet Vakfı)", s. 461

²⁶¹ Türkiye Diyanet Vakfı, "Kurumsal", (2025).

Diyanet İşleri Başkanı, vakfın doğal Mütevelli Heyeti Başkanı olarak görev yapmaktadır. Mütevelli Heyeti, biri ikinci başkan olmak üzere toplam dokuz üyeden oluşurken, Denetleme Kurulu ise üç üyeden meydana gelmektedir. Vakfın genel işleyişinin düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak ve merkez faaliyetlerini organize etmek amacıyla Mütevelli Heyet'e bağlı bir müdür ile iki müdür yardımcısı görev yapmaktadır. Bu yönetim yapısı, vakfın çalışmalarının verimli ve etkili bir şekilde ilerlemesini sağlarken, vakfın misyonuna uygun hareket edilmesine de katkıda bulunmaktadır. İl ve ilçe düzeyindeki şubeler ise doğrudan Genel Müdürlük bünyesinde faaliyet göstermekte olup, merkez ile yerel birimler arasındaki koordinasyonun sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır.²⁶²

Vakfın organizasyon yapısı geniş ve kapsamlı bir şekilde yapılandırılmıştır. Mütevelli Heyet'e bağlı birimler arasında Teftiş ve İç Denetim Kurulu Başkanlığı, Hukuk Müşavirliği ve Mütevelli Heyet Sekreterliği yer almakta olup, bu birimler vakfın hukuki, idari ve denetim süreçlerini yürütmektedir. Bunun yanı sıra, vakıf bünyesinde bağımsız olarak faaliyet gösteren çeşitli kuruluşlar da bulunmaktadır. İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İlim, Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı (İLK SAY) ve 29 Mayıs Üniversitesi, vakfın eğitim ve bilimsel çalışmalarına katkıda bulunan önemli kurumlardır. Bununla birlikte, vakıf çeşitli ekonomik faaliyetlerde de bulunmaktadır. Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi ile Yurtlar ve Sosyal Tesisler İktisadi İşletmesi, vakfın gelir kaynaklarını çeşitlendiren işletmeler arasında yer almakta olup, vakıf çalışmalarına ekonomik destek sağlamaktadır. Ayrıca, vakfa bağlı iştirakler arasında Kocatepe Modern Mağazacılık İşletmeleri (KOMAŞ), Vakıf Medya Sanat Radyo Televizyon A.Ş. ve Vakıf Fuarcılık Ticaret Ltd. Şti. bulunmaktadır. Bu yapılar, vakfın ekonomik ve sosyal alandaki etkinliğini artırarak faaliyetlerini sürdürülebilir hale getirmektedir.²⁶³

Genel Müdürlüğe bağlı olarak faaliyet gösteren çeşitli hizmet birimleri, vakfın geniş kapsamlı çalışmalarını yürütmekte ve farklı alanlarda hizmet vermektedir. Bu birimler arasında İnsan Kaynakları, İnşaat ve Teknik Hizmetler, Şube ve Emlak Hizmetleri, İşletme ve İştirakler, Mali Hizmetler ve Bütçe, Hayri ve Sosyal Hizmetler,

²⁶² Türkiye Diyanet Vakfı, "Kurumsal", (2025).

²⁶³ Türkiye Diyanet Vakfı Resmi Senedi, s.9.

Eğitim ve Kültür Hizmetleri, Kadın, Aile ve Gençlik Hizmetleri, Kurumsal İletişim ve Halkla İlişkiler, Bilgi ve İletişim Sistemleri ile Zekat Müdürlükleri yer almaktadır. Her bir müdürlük, vakfın faaliyetlerinin sorunsuz bir şekilde yürütülmesi için belirli bir sorumluluk üstlenmektedir.²⁶⁴ 2025 yılı itibarıyla Türkiye genelinde 1.003 şubesi bulunan vakıf, aynı zamanda uluslararası alanda da önemli bir rol oynayarak 149 ülkeye insani yardım ulaştırmaktadır. Vakfın genel merkezi, şubeleri ve işletmeleri dahil olmak üzere yaklaşık 2.000 personel istihdam edilmekte olup, bu sayede vakfın hizmet kapasitesi ve etkinliği sürekli olarak artırılmaktadır.²⁶⁵

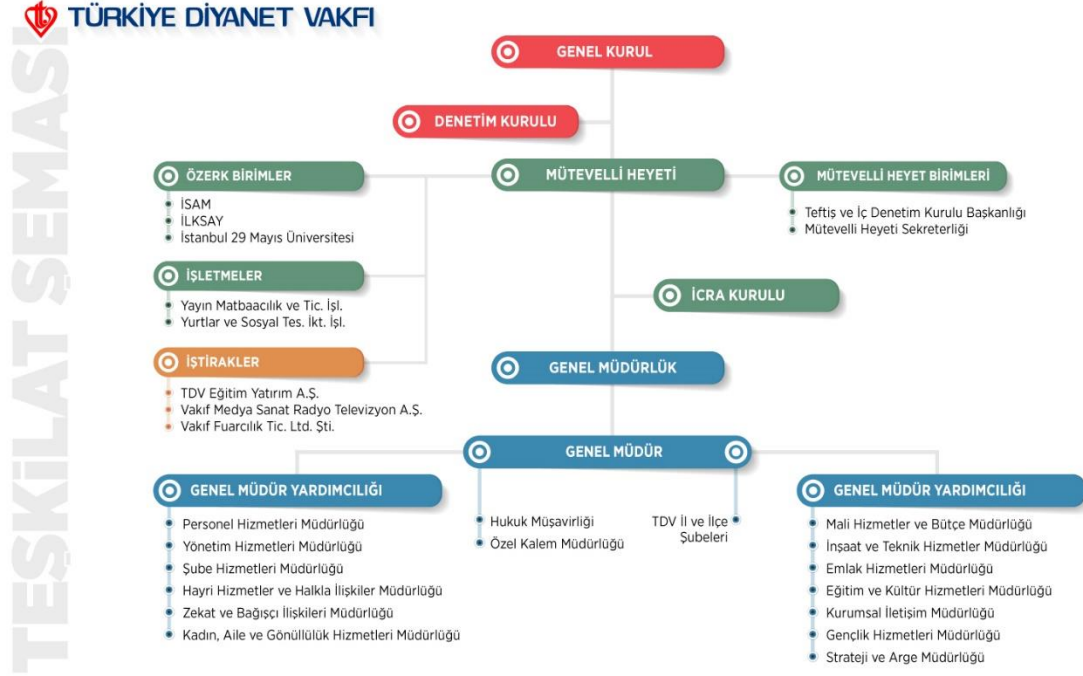
3.3. Türkiye Diyanet Vakfı'nın Teşkilat Yapısı

Türkiye Diyanet Vakfı, sahip olduğu güçlü kurumsal yapısı ve organize teşkilat şeması sayesinde hem yurt içinde hem de yurt dışında etkili hizmetler sunabilmektedir. Vakfın teşkilat yapısı, görev ve sorumlulukların net bir şekilde tanımlandığı bir sistem üzerine kurulmuştur. Bu yapı, vakfın amaçlarına ulaşmasında, projelerini etkin şekilde hayata geçirmesinde ve topluma yönelik hizmetlerini sürdürülebilir kılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Aşağıda, Türkiye Diyanet Vakfı'nın merkez ve taşra teşkilatına dair genel bir çerçeve sunulmaktadır.

²⁶⁴ Hasan Yavuzer, Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005, s.125

²⁶⁵ Türkiye Diyanet Vakfı, “Kurumsal”, (2025).

Tablo 1- Türkiye Diyanet Vakfı'nın Teşkilat Şeması

Kaynak: Türkiye Diyanet Vakfı Kurumsal, 8.04.2025 tarihinde [Kurumsal - Türkiye Diyanet Vakfı Resmi Web Sitesi](#)' den alındı.

3.4. Türkiye Diyanet Vakfı'nın Misyonu

Türkiye Diyanet Vakfı, "İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır" anlayışıyla hareket eden küresel bir iyilik hareketidir. Vakfın temel misyonu, eğitimden insani yardıma, dini hizmetlerden sosyal dayanışmaya kadar geniş bir yelpazede faaliyet göstererek topluma ve insanlığa katkı sunmak olarak belirlenmiştir. Özellikle nitelikli bireyler yetiştirme, İslam'ın evrensel değerlerini yayma, cami ve eğitim kurumları inşa etme, dini yayınlar hazırlama ve ihtiyaç sahiplerine yardım ulaştırma gibi birçok alanda aktif rol oynamaktadır. Aynı zamanda yurt içinde ve yurt dışında insani yardım faaliyetleri yürütmekte, öğrencilere burs imkânları sağlamak ve sosyal projelerle toplumun her kesimine dokunmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı, tüm bu çalışmalarıyla

iyiliğin yeryüzünde hâkim olması ve insanlığa umut olması için gayret göstermektedir.²⁶⁶

3.5. Türkiye Diyanet Vakfı'nın Vizyonu

Türkiye Diyanet Vakfı'nın vizyonu, Türkiye'de ve dünyanın dört bir yanında insanlığın hizmetinde olan öncü bir vakıf olarak iyiliği yaymak ve kalıcı değerler oluşturmak şeklinde özetlenebilir. Bu doğrultuda vakıf, dini ve kültürel mirası koruyarak gelecek nesillere aktarmayı, toplumsal barışı ve dayanışmayı güçlendirmeyi, eğitime ve insani yardıma katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Camilerden okullara, Kur'an kurslarından sosyal yardımlaşma projelerine kadar geniş bir alanda faaliyet göstererek, insanların manevi ve maddi ihtiyaçlarına cevap vermeyi hedeflemektedir. Vakıf, aynı zamanda küresel ölçekte insani krizlere duyarlılık göstererek savaş, doğal afet ve yoksulluk gibi sorunlarla mücadele eden toplumlara destek olmayı ilke edinmiştir. İyiliği bir sınırla sınırlamadan tüm dünyaya taşımayı ve insanlık için kalıcı eserler bırakmayı hedefleyen Türkiye Diyanet Vakfı, bu vizyon doğrultusunda çalışmalarına devam etmektedir.²⁶⁷

3.6. Afganistan'da Türkiye Diyanet Vakfı

Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Afganistan'da eğitim, insani yardım ve dini hizmetler alanında yürüttüğü faaliyetlerle, Türkiye ile Afganistan arasındaki tarihi ve kültürel bağları güçlendiren önemli bir aktör haline gelmiştir. Türkiye'nin Afgan halkına sunduğu destek yalnızca maddi yardımlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda kültürel ve manevi alanlarda da kalıcı izler bırakmıştır. TDV de bu misyon doğrultusunda birçok projeyi hayata geçirerek iki ülke arasındaki kardeşlik köprüsünü sağlam temellere oturtmuştur. Türkiye ve Afganistan ilişkileri sadece diplomatik düzeyde değil, aynı zamanda tarih boyunca zor zamanlarda birbirine destek olan iki milletin ortak vicdanında şekillenmiş bir dayanışma örneğidir. Bu bağ, savaşın yıkıcı etkilerine rağmen kültürel ve manevi değerlerin korunmasına katkı sağlamış, fedakârlık, dua ve ortak ideallerle pekişmiştir. TDV'nin Afganistan'daki faaliyetleri, bu köklü kardeşliğin günümüzdeki en güçlü yansımalarından biri olduğu gibi, vakıfların

²⁶⁶ Türkiye Diyanet Vakfı, "Kurumsal", (2025).

²⁶⁷ Türkiye Diyanet Vakfı, "Kurumsal", (2025).

Müslüman ülkeler arasındaki uluslararası ilişkilerde oynadığı yapıcı rolün de en somut örneklerinden biridir. Bu çabalar, İslam dünyasında dayanışma ve iş birliğini güçlendirme yolunda vakıfların üstlendiği tarihi misyonu açıkça ortaya koymaktadır.

3.6.1. Türkiye-Afganistan İlişkileri: Geçmişten Günümüze

Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler, her dönemde ve her rejim altında kesintiye uğramadan devam etmiştir. Afgan halkı, Türkiye'yi her zaman örnek bir ülke olarak görmüş ve Türkiye'nin bu bölgedeki doğal nüfuz gücüne sahip olduğunu açıkça kabul etmiştir. Türkiye, Afganistan ile sadece diplomatik ilişkilerini sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda pek çok uluslararası alanda ve çeşitli kurumlar aracılığıyla da Afganistan'a desteğini sürdürmüştür. Dünyadaki pek çok ülke, Afganistan ile olan ilişkilerini yalnızca diplomatik temsilcilikleri ile değil, aynı zamanda farklı kurumlarıyla da devam ettirmek istemektedir. Bu çerçevede, Türkiye ile Afganistan arasındaki köklü tarihî, kültürel ve stratejik bağlar, iki ülke arasındaki ilişkilerin sürdürülmesinin hem doğal hem de değerli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, günümüzde Afganistan olarak bilinen bölge, daha önce farklı isimlerle anılmaktaydı ve bu coğrafyada siyasi bir birlik yoktu. Gazneliler, Timurîler, Safevîler, Babürlüler gibi büyük devletler ve hanedanlar, bu toprakları zaman zaman yönetmiş ve bölgenin siyasi yapısını şekillendirmiştir. Bu tarihi süreç, Afganistan'ın farklı kültürlerin etkisi altında gelişmesine ve bu farklı kültürlerin bir arada var olmasına olanak sağlamıştır. Bu tarihi çeşitlilik, bugün de Afgan halkının kültürel zenginliğine ve çok yönlü kimliğine yansımaktadır.

Modern Afganistan'ın temelleri, 18. yüzyılda Gılzâîler ve daha sonra Dürrânîlerin iktidara gelmesiyle atılmıştır.²⁶⁸ Bu dönemde, Afganistan'ın bugünkü siyasi yapısının temelleri atılmış ve bu süreç aynı zamanda Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin başlangıcına da işaret etmektedir. Osmanlı Devleti, bu dönemde Afganistan'a büyük bir ilgi göstermiş, her iki ülke arasında diplomatik ve kültürel

²⁶⁸ Abdülhay Rashid, *İslam'ın Yayılışından Modern Devletin Kuruluşuna Kadar Afganistan'ın Kısa Tarihi.*, Kabil: Erfan Yay., (2011), s. 123–135; Mehmet Saray, "Afganistan", *DİA TDV Yay.*, C. 1, İstanbul 1988, s. 155.

bağlar kurulmuştur. Bu tarihsel ilişki, her iki ülkenin de birbirine olan yakınlığını pekiştirmiş ve uzun yıllar boyunca sürdürülen dostane ilişkilerin temelini atmıştır.

Ganj Vadisi'ne kadar uzanan yeni Afgan siyasi yapısı, kısa bir süre içinde Osmanlı Devleti'nin de ilgisini çekmiştir. Bu ilgi, 1765 gibi erken bir tarihte Ahmed Şah Dürrani'nin iki elçisinin Osmanlı Devleti'ne gönderdikleri mektup ile somutlaşmış ve böylece iki ülke arasında ilk temaslar gerçekleşmiştir. Bu dönemde, Afganistan ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin temelleri atılmıştır.²⁶⁹

İki ülke arasındaki ilişkiler, 19. yüzyılın son çeyreğinde daha da yoğunlaşmıştır. Afganistan'da meydana gelen iç karışıklıklar ve siyasi belirsizlikler nedeniyle, 1860'lı yıllardan itibaren birçok Afgan seçkininin Osmanlı topraklarına yerleşmeye başladığını görmekteyiz. Bu dönemde gelen Afganlara, Osmanlı Devleti tarafından çeşitli yardımlar yapılmış ve bu kişilere mal sandıklarından günlük harçlık verilmiştir. Ayrıca, bu kişilerden ikinci kuşaklarının da devlet hizmetlerine alınması sağlanmıştır.²⁷⁰

Ancak ilişkiler her zaman tek yönlü olmamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Afganistan'ı Osmanlı Devleti yanında savaşa katılmaya ikna etmek amacıyla Afgan Şahı'na gönderilen Osmanlı ulemalarından Ahmed Hulusî Efendi, bu görevde başarılı olamasa da Hindistan, Svat ve Afganistan seyahatlerini anlatan değerli bir hatıra kitabı bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda da benzer bir çaba gösterilmiş, ancak Afganistan'ı Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmaya ikna etme çabaları beklenen başarıyı elde edememiştir.²⁷¹

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Afganistan'ı dikkatlice takip etmeye başlamıştır. Osmanlı topraklarına gelen hacılar, Tahran'a geldiklerinde ilk olarak Osmanlı Sefareti'ni ziyaret ederken, Afgan devlet adamları da benzer şekilde İstanbul'a gelen yazıları güvenilir kişilere emanet ederek Hicaz Vilayeti'ne göndermiş

²⁶⁹ Ali Ergun Çınar, [Dünden bugüne Türkiye-Afganistan ilişkileri | Düşünce Günlüğü Haberleri](#) (Erişim Tarihi: 11. 08. 2025)

²⁷⁰ [Dünden bugüne Türkiye-Afganistan ilişkileri | Düşünce Günlüğü Haberleri](#) (Erişim Tarihi: 11. 08. 2025)

²⁷¹ [Dünden bugüne Türkiye-Afganistan ilişkileri | Düşünce Günlüğü Haberleri](#) (Erişim Tarihi: 11. 08. 2025)

ve İstanbul'a iletilmesini sağlamıştır.²⁷² Bu yazılar, Osmanlı Devleti için Afganistan'la ilgili önemli bilgi kaynakları olmuştur. Ayrıca, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı'nın çeşitli yerlerinde kurulan Afgan tekkeleri, Afgan halkının Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Üsküdar ve Kudüs'teki tekkeler, bu bağlamda öne çıkan önemli yerlerdir.²⁷³

Yüzyılın sonlarına doğru ulaşım imkanlarının artmasıyla birlikte, çok sayıda Afganlı, hac farızasını yerine getirmek ve Osmanlı topraklarını görmek için İstanbul, Kudüs gibi şehirleri ziyaret etme fırsatı bulmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı topraklarına yerleşmeye başlayan Afganlılar arasında, Tarsus'ta bulunan 19. yüzyıldan kalma bir Afgan mahallesi de bu durumu gösteren önemli bir örnektir.²⁷⁴

Türkiye, Afganistan için yalnızca son 20 yılda değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl sonlarından başlayarak yaklaşık 150 yıldır önemli bir model ülke olmuştur. Bu etki, 1880'lerde Emir Abdurrahman Han döneminde, Afganistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme tecrübelerinden yararlanma arzusu ile başlamış; birçok Türk uzman ve asker Afgan yönetiminde görev almıştır. Süleyman Tevfik Bey'in eğitim reformları, Dr. Münir Bey'in ilk hastaneyi kurması, Ali Fehmi Bey'in mali reform girişimleri, Mehmed Sami Bey'in Mekteb-i Harbiye'yi kurması ve Rıza Paşa'nın dumansız barut üretimi gibi katkılar, Afganistan'ın gelişiminde büyük rol oynamıştır. Ayrıca, Nazif Efendi'nin Türkçe grameri üzerine yazdığı kitap, yıllar sonra TİKA tarafından yeniden basılmıştır. Bu yakınlık, dönemin süper gücü İngiltere'nin de dikkatini çekmiştir. 20. yüzyıl başlarında ise, 1911'de Kabul'de yayımlanmaya başlanan Siracu'l-Ahbâr gazetesi, Sırat-ı Müstakim'den esinlenerek hazırlanmış, baskı makineleri ve ustaları Türkiye'den getirilmiştir. Bu gazete, hem Afgan hem de Türk menfaatlerini savunmuş, Balkan ve Trablusgarp savaşlarına dair yardım kampanyaları düzenlemiş, toplanan bağışlar Bombay'daki Osmanlı temsilciliğine ulaştırılmıştır. 1918'de ise Afgan Emiri Habibullah Han, İstanbul'daki büyük yangın sonrası Türkiye'ye mali yardımda

²⁷² Gamze Kaya - Süleyman Elik, "Türkiye-Afganistan Siyasi İlişkileri (1921- 2021): Yüzyılı Aşan Özel, Siyasi, Güvenlik ve Kültürel Bağlar", *Dergi Park*, (2020), s. 1.

²⁷³ [Dünden bugüne Türkiye-Afganistan ilişkileri | Düşünce Günlüğü Haberleri](#) (Erişim Tarihi: 11. 08. 2025)

²⁷⁴ [Dünden bugüne Türkiye-Afganistan ilişkileri | Düşünce Günlüğü Haberleri](#) (Erişim Tarihi: 12. 08. 2025)

bulunmuştur. Aynı dönemde, II. Meşrutiyet yıllarında iki ülke arasında resmi ilişkiler kurulmasına dair girişimler olmuş, ancak İngiltere'nin Afgan dış politikasındaki etkisi bu çabaları engellemiştir.²⁷⁵

Afganistan ile Türkiye arasındaki yakınlaşmada önemli bir figür olan Mahmud Tarzi, hem kişisel hem de siyasal anlamda büyük bir rol oynamıştır.²⁷⁶ Osmanlı topraklarında yirmi yıl geçiren ve burada önemli kültürel ve siyasi deneyimler kazanan Tarzi, 1902'de Afganistan'a döndüğünde bu birikimlerini ülkesine başarıyla aktarmıştır.²⁷⁷ Afganistan'daki reform hareketlerini teşvik ederek, Osmanlı uzmanlarını davet etmiş ve bu uzmanlar, Afgan toplumunun modernleşmesine büyük katkı sağlamıştır. 1929 yılına kadar, özellikle Emanullah Han'ın hükümetinin devrilmesine kadar, Tarzi, Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkilerin gelişmesine öncülük etmiştir.²⁷⁸ Tarzi'nin, Osmanlı topraklarında geçirdiği yılları anlattığı *Yeryüzünün Üç Kıtası (Se Kit'a-i Rû-yi Zemîn)* adlı eseri, bu dönemi derinlemesine inceleyen önemli bir kaynaktır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Afganistan, İngiliz Hindistan'ı ile kısa bir savaşın ardından, 1919 yılında tam bağımsızlık hedefine ulaşmış ve bu süreç, ülkenin dış politikada daha bağımsız bir yol izlemesinin temelini atmıştır.²⁷⁹

Türkiye ve Afganistan arasındaki ilişkiler, 1919'da Afganistan'ın bağımsızlık kazanmasının ardından, 1 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan Dostluk Antlaşması ile resmîyet kazanmıştır.²⁸⁰ Bu antlaşma, iki ülke arasında üçüncü tarafların, özellikle İngiltere'nin, etkisini dikkate almadan doğrudan ilişkiler kurma imkânı sağlamıştır. Türkiye'nin Afganistan'a sağladığı yardımlar, özellikle Türkiye'nin zor istiklâl mücadelesi döneminde başlamış ve Cumhuriyet'in kurulmasının ardından hızla artmıştır. Bu dönemde, Türkiye'den birçok değerli uzman ve bilim insanı Afganistan'a

²⁷⁵ [Dünden bugüne Türkiye-Afganistan ilişkileri | Düşünce Günlüğü Haberleri](#) (Erişim Tarihi: 13. 08. 2025)

²⁷⁶ Naser Orya, "Afganistan'ın Modern Gazeteciliğinin Kurucusu ve Babası Mahmud Tarzi'yi Anmak", *Maria Daro*, 2022, s. 6.

²⁷⁷ Naser Orya, "Afganistan'ın Modern Gazeteciliğinin Kurucusu ve Babası Mahmud Tarzi'yi Anmak", *Maria Daro*, s. 5.

²⁷⁸ Naser Orya, "Afganistan'ın Modern Gazeteciliğinin Kurucusu ve Babası Mahmud Tarzi'yi Anmak", *Maria Daro*, 2022, s. 7.

²⁷⁹ [Dünden bugüne Türkiye-Afganistan ilişkileri | Düşünce Günlüğü Haberleri](#) (Erişim Tarihi: 14. 08. 2025)

²⁸⁰ Gamze Kaya - Süleyman Elik, "Türkiye-Afganistan Siyasi İlişkileri (1921- 2021): Yüzyılı Aşan Özel, Siyasi, Güvenlik ve Kültürel Bağlar", s. 4.

gitmiş, ülke çapında pek çok önemli alanda katkı sağlamışlardır. İsmail Hakkı Ertaylan, Mehmed Ali Dağpınar, Kâmil Rıfkı Urga, İbrahim Rebi Barkın gibi isimler, Afganistan'da uzun süre hizmet vererek ders kitapları ve birçok ilk kurmuşlardır. Türk uzmanlar, ayrıca Afganistan'da birçok meslekî dergi kurarak büyük katkı sağlamışlardır.²⁸¹ Emanullah Han'ın 1929'da iktidardan düşmesine kadar Türk-Afgan ilişkileri çok yakın olmuştur, bu ilişki, Emanullah Han ile Mustafa Kemal Atatürk arasındaki dostluktan beslenmiştir.²⁸² Emanullah Han'ın 1928'deki Türkiye ziyaretinde ilişkiler zirveye ulaşmış, bu dönemde Türkiye'ye gösterilen ilgi, diğer yabancı devlet adamlarından farklı olarak oldukça büyüktür.²⁸³ Emanullah Han'ın iktidardan düşmesinin ardından ilişkilerde kısa süreli bir soğuma olsa da, 1950'lere kadar artan bir ivmeyle devam etmiştir. Ancak 1950'lerin ardından, dış etkenlerin artışı ve siyasi kutuplaşmalar, Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkilerde durgunluğa yol açmıştır.²⁸⁴

20. yüzyıl boyunca Afganistan'da iktidar, defalarca el değiştirmiştir. Nadir Şah ve Zahir Şah gibi liderler, 1973 yılında iktidara gelen ve şahlık yönetimine son veren Davud Han gibi yöneticiler, devlet ile geleneksel toplumsal kesimler arasındaki uyum ve dengeyi bozmadan iktidarda kalmayı başarmışlardır. Ancak 27 Nisan 1978'de Sovyetler tarafından desteklenen darbe, toplumsal dengeleri bozmuş ve Afganistan'a dayatılmak istenen yeni bir modelin kabul edilmesini sağlamıştır. Bu darbenin sonuçları çok ağır olmuştur; Afganistan, büyük güçlerin savaşa sahne olduğu bir alan haline gelmiştir.²⁸⁵

Sovyetler Birliği'nin tahakkümünde, daha sonra gelen Mücahidler, Taliban ve dış destekli hükümetlerin yönetiminde, Afgan halkı 43 yıl boyunca acı ve zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Günümüzde, Afganistan'ın geçmişi göz önüne alındığında, halkın tekrar eski karanlık günlere dönmemesi için bir umut ve temenni vardır.

²⁸¹ [Dünden bugüne Türkiye-Afganistan ilişkileri | Düşünce Günlüğü Haberleri](#) (Erişim Tarihi: 15. 08. 2025)

²⁸² Mehmet Saray, "Emanullah Han", *DİA TDV*, C. 11, İstanbul 1995, s. 84.

²⁸³ Abdulmetin Çilekbilek, "Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Ziyareti (1928)", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Gergisi, (2023), s. 7.

²⁸⁴ Çilekbilek, "Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Ziyareti (1928) ", s. 8.

²⁸⁵ Fazal Gani Muceddedi, *Afganistan'ın Modern Tarihine Bir Bakış*, ABD, 2020, s. 75-80; Mehmet Saray, "Emanullah Han", s. 84; Çilekbilek, "Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Ziyareti (1928) ", s. 3-4; Mehmet Saray, "Afganistan", s. 156.

Afganistan'ın bağımsız bir devlet olarak varlık göstermeye başlamasıyla paralel olarak Türk-Afgan dostluğu da güçlü temellere dayanarak şekillenmiştir. Bu dostluk sadece bir söylem olmanın ötesine geçerek derin anlamlar taşır ve iki halkın ilişkileri oldukça sağlamdır. Türk halkı ve devleti, Afganistan'ın tarih boyunca yaşadığı acıların ve zorlukların hiçbir zaman yanında olmaktan geri durmamıştır. Türkiye, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Afganistan'a dostluk ve kardeşlik elini uzatmayı sürdürmüş ve bu ilişkiler, uygun bir ortamda yeniden daha da güçlendirilecektir.

3.6.2. TDV'nin Kuruluşu Ve Faaliyete Geçmesi

Türkiye'nin 21. insani yardım sevkiyatı Afganistan'a ulaştı. Yetkililerden alınan bilgiler ve mevcut kaynaklara dayalı verilere göre, Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) Afganistan'daki faaliyetlerine 2018 yılında başladığı anlaşılmaktadır. Zira TDV'nin ana merkezinden tarafıma herhangi bir veri paylaşılmamış ve açık kaynaklarda da bu konuda net bilgiye ulaşılamamıştır. “Yeryüzünde iyiliğin egemen olması için insanlara ve bu yolda çaba sarf eden kurumlara maddi ve manevi destek olmak” ilkesiyle hareket eden TDV, özellikle İslam coğrafyasında eğitim, sağlık, insani yardım, din hizmetleri ve sosyal projeler gibi alanlarda faaliyet yürütmektedir. Afganistan'da da bu misyon doğrultusunda aktif olan Vakıf, iki ülke arasındaki güçlü kardeşlik bağlarını pekiştirmeyi ve Afgan halkına hem maddi hem de manevi destek sunmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, ülkede bir koordinasyon merkezi kurarak çalışmalarını daha sistemli bir şekilde sürdürmektedir.

3.6.3. TDV'nin Afganistan'daki Yerel STK'larla İş Birliği

TDV, Afganistan'daki insani yardım ve kalkınma faaliyetlerinde önemli bir aktör olarak yer almakta olup, genellikle şu Türk kuruluşlarıyla işbirliği yapmaktadır: TİKA, İHH, Maarif Vakıf, Türk Kızılay ve diğerleri. Bu kuruluşlar, TDV'nin Afganistan'daki çalışmalarına katkı sağlamak ve çeşitli insani yardım projeleri ile kalkınma faaliyetlerinde bulunmakta olup, özellikle Ramazan ayı gibi özel zamanlarda ve afet durumlarında ortak projeler gerçekleştirmektedirler.

Bununla birlikte, Türk Diyanet Vakfı'nın Afganistan'daki sivil toplum kuruluşlarıyla kurduğu ilişkiler de dikkat çekmektedir. Özellikle Afgan Kızılay ile

yürütülen ortak çalışmalar, sahada önemli insani hizmetlerin gerçekleşmesine vesile olmuş ve halk nezdinde büyük takdir toplamıştır.

TDV, aynı zamanda diğer yerel ve uluslararası Afgan kuruluşlarıyla da bağlantılar kurmakta ve bu ilişkilerin zamanla daha da genişleyerek derinleşmesi için güçlü bir potansiyele sahiptir. Bu, vakfın Afganistan'daki varlığını daha da görünür ve kapsayıcı hale getirecek bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. 2025 Mart ve Mayıs aylarında yaptığım görüşmelerde, özellikle İslam Emirliği yetkilileriyle gerçekleştirdiğim sohbetlerde, Türkiye Diyanet Vakfı hakkında daima güzel sözler söylenmiştir. Tüm yetkililer, vakfın Afganistan'da yürüttüğü insani ve kalkınma faaliyetlerini takdirle anmakta ve Türkiye halkının kardeşçe desteğini hissettiklerini vurgulamaktadırlar.

Burada dikkat çeken tek nokta ise, vakfın yaptığı kıymetli çalışmaların sosyal medyada yeterince görünür olmamasıdır. Ancak bunun temel sebebi, Afganistan'daki sosyal medya kanallarının bu tür insani ve kalkınma faaliyetlerini gerektiği kadar yansıtmaması ve ön plana çıkarmamasıdır. Aslında Türk Diyanet Vakfı, sahada çok geniş çaplı ve önemli hizmetler gerçekleştirmekte; fakat bu hizmetlerin sosyal medya ortamına yansıtılması sınırlı kaldığından, toplumda olduğundan daha az görülebilmektedir.

Dolayısıyla, vakfın sosyal medya ve iletişim alanındaki görünürlüğünü artırmaya yönelik küçük adımlar atması, hem gerçekleştirdiği büyük hizmetlerin daha geniş kitlelere ulaşmasına katkı sağlayacak hem de Afgan halkı ile Türkiye arasındaki kardeşlik bağlarını daha güçlü şekilde pekiştirecektir. TDV'nin Afganistan'daki Sundğu Faaliyetleri

TDV, Afganistan'da sürdürdüğü insani yardım ve eğitim temelli faaliyetlerle yerel halkın ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmaktadır. Vakıf, dini, sosyal ve kültürel alanlarda gerçekleştirdiği hizmetlerle hem Afgan toplumunun kalkınmasına katkı sağlamakta hem de Türkiye ile Afganistan arasındaki dostane ilişkileri güçlendirmektedir. Bu kapsamda, TDV'nin Afganistan'daki çeşitli faaliyet alanlarına dair örnekler aşağıda başlıklar halinde sunulacaktır.

3.6.4. Ramazan Faaliyetleri

Afganistan, son yıllarda derin bir yoksulluk ve insani krizle karşı karşıya kalmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) verilerine göre, Afganların yaklaşık %85'i günde bir dolardan daha az bir gelirle yaşamaktadır. Bu durum, özellikle kadınların eğitim ve istihdam olanaklarının kısıtlanmasıyla daha da kötüleşmiştir. Kadın haklarındaki kısıtlamaların, Afganistan ekonomisine 600 milyon ila 1 milyar dolar arasında bir kayba yol açtığı tahmin edilmektedir.²⁸⁶

Afganistan'daki mevcut yoksulluk durumu, uluslararası toplumun ve yardım kuruluşlarının müdahalesini gerektirmektedir. Ramazan ayında gerçekleştirilen yardımlar, bu krizin hafifletilmesinde önemli bir rol oynamakta ve ihtiyaç sahiplerinin temel ihtiyaçlarını karşılamada kritik bir destek sunmaktadır. Bu bağlamda, Ramazan ayında gerçekleştirilen yardımlar büyük önem taşımaktadır. Ramazan, yardımlaşma ve dayanışma ayı olarak, ihtiyaç sahiplerine ulaşmak ve toplumun dayanışma duygusunu güçlendirmek için önemli bir fırsattır. Ramazan faaliyetleri ve hizmetleri, Afgan halkının temel ihtiyaçlarını karşılamada kritik bir rol oynamaktadır.

Afganistan Şehitler ve Engelliler Bankanlığı, Afganistan'daki yetim ve dul sayısının 653.265 olduğunu açıklamıştır.²⁸⁷ Bu rakam, ülkenin iç yüzünü ve bu krizin derinliğini gözler önüne sererken, uluslararası yardımın aciliyetini bir kez daha vurgulamaktadır. Yardımlar, bu büyük nüfusun yaşam koşullarını iyileştirmek ve temel insani ihtiyaçlarını karşılamak için hayati bir öneme sahiptir.

TDV ve diğer Türk yardım kuruluşları, Ramazan ayında Afganistan'daki ihtiyaç sahiplerine gıda, giysi ve diğer temel yardımları ulaştırmak için çeşitli programlar düzenlemektedir. Bu yardımlar hem maddi hem de manevi açıdan Afgan halkına destek olmakta ve onların yaşam koşullarını iyileştirmeye katkıda bulunmaktadır. TDV'nin bu tür faaliyetleri, Ramazan'ın ruhuna uygun olarak, Afgan kardeşlerimize yardım eli uzatmakta ve onların yanında olmaktadır.²⁸⁸

²⁸⁶ United Nations development Program, “Afghanistan Socio-Economic Outlook 2021-2022: Averting a Basic Needs Crisis”, UNDP, (2021), s. 2.

²⁸⁷ Kurumsal, “Şehitler, Engelliler, Yetimler ve Dul Sayısı”, Resmi, *Afganistan Şehitler ve Engelliler Bananklığı*, (2025).

²⁸⁸ Türkiye Diyanet Vakfı, “Kurumsal”, *Türkiye Diyanet Vakfı*, 2025.

Burada Sormam gerekir: Afgan Kızılayı Başkanı ile, 2025 Mart ayında gerçekleştirdiğim bir toplantıda, Ramazan faaliyetleri hakkında kendisine bir soru sordum. O da şöyle cevap verdi: *“Türk hükümetine ve Türk halkına, her zaman Afgan halkına ve Afgan kardeşlerimize sundukları destek için derin bir teşekkür borçluyuz. Tarih boyunca Türk milletinin, Afgan halkına verdiği destek unutulmazdır ve bugün de bu yardımlar, özellikle mübarek Ramazan ayında gerçekleştirilen faaliyetlerle devam etmektedir. Bu Ramazan faaliyetleri, iki ülke arasındaki güçlü dayanışmayı ve kardeşlik bağlarını pekiştirmekte olup, Türk kardeşlerimizin bizlere sunduğu yardım ve umut, bu kutsal ayda büyük bir anlam taşımaktadır. Bu, iki halkın sadece ortak bir inancı ve geçmişi paylaşmakla kalmadığını, aynı zamanda birbirlerine olan güçlü kardeşlik ve dayanışma ruhuyla da bağlandıklarını bir kez daha gözler önüne sermektedir.”*²⁸⁹

Afganistan’da 2018 yılından 2024 yılı sonuna kadar, Ramazan Faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen hizmetler şu şekilde sıralanmıştır: Gıda Kolisi hizmeti 15.423, İftar organizasyonları 14.973, Bayramlık Kıyafet Paketi dağıtımı ise 1.300 adet olarak gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetler, Afganistan’ın 10 farklı vilayetinde yürütülmekle birlikte, en yoğun şekilde Mezarı Şerif’te gerçekleştirilmiştir.²⁹⁰ Söz konusu faaliyetler, ihtiyaç sahibi ailelerin yaşam standartlarını iyileştirmeye yönelik önemli adımlar atılmasına olanak sağlamış ve Afgan halkına önemli bir manevi destek sunmuştur.

Bu faaliyetlerin detayları ise aşağıda sunulmaktadır:

2018 yılında (TDV), Ramazan ayında yürüttüğü insani yardım faaliyetleri kapsamında, Afganistan’ın başkenti Kabil’de ihtiyaç sahibi 300 aileye gıda yardımında bulunmuştur. Kale-i Fethullah bölgesinde gerçekleştirilen yardım törenine Türkiye’nin Kabil Büyükelçiliği Eğitim Müşaviri Atakan Doğan, Afganistan Türkmenleri İslami Birlik Şurası Başkanı Sayed Nematullah Sadat ve TDV Eğitim ve Kültür Hizmetleri Uzmanı Yahya Uyar katılım sağlamıştır. Yardım paketleri,²⁹¹ temel gıda maddeleri olan pirinç, un, yağ, tuz ve şekerden oluşmakta olup, ekonomik zorluklar içerisinde yaşayan Kabil’deki yoksul ailelerin Ramazan ayını daha insani koşullarda geçirmelerine katkı

²⁸⁹ Mevlevi Şihabuddin Delavar, “TDV’nın Afganistan’daki Ramazan Faaliyetleri”, 2025.

²⁹⁰ Türkiye Diyanet Vakfı, “Kurumsal”, (2025).

²⁹¹ [Türkiye Diyanet Vakfı, Afgan yetimlere kıyafet yardımı yaptı](#) (Erişim Tarihi 06. 09. 2025)

sağlamayı hedeflemiştir. TDV'nin Afganistan'daki bu tür yardım faaliyetleri süreklilik arz etmekte olup, 2018 yılında da ülke genelinde toplam 2000 adet gıda kolisi ile 2250 iftar paketinin ihtiyaç sahiplerine ulaştırıldığı kaydedilmiştir.²⁹²

2019 TDV, Afganistan'ın kuzeyinde yer alan Belh vilayetinin merkezi Mezar-ı Şerif'te Ramazan ayına özel insani yardım faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda, ihtiyaç sahibi ailelere toplam 3000 gıda kolisi ve 1500 iftar paketi dağıtılmıştır. Yardımlar, özellikle yoksullukla mücadele eden ailelerin Ramazan ayını daha huzurlu geçirmelerine katkı sağlamayı hedeflemiştir. TDV'nin bu faaliyetleri, yalnızca insani destek sunmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye ile Afganistan arasındaki kardeşlik ve dayanışma bağlarını da güçlendirmiştir.²⁹³

2020 de (TDV), Mezar-ı Şerif'teki Hazret Bilal Muhacir Kampı'nda 800 muhacir aileye ramazan gıda paketi dağıttı. TDV Din Hizmetleri Ataşesi Abdulcelil Alpkıray, Kovid-19 nedeniyle yardımların geçen yıla göre azaldığını ancak gelecekte artacağını belirtti. Eski Belh Vali Yardımcısı Şucauddin Şuca, Türkiye'nin ramazan ayında Afgan halkını unutmadığını vurguladı.²⁹⁴

2021 (TDV), Afganistan genelinde Ramazan ayına yönelik yardım çalışmaları kapsamında, başta yetimler ve yoksul aileler olmak üzere ihtiyaç sahiplerine toplam 6223 gıda ve iftar kolisi ulaştırmıştır. Bu yardımlar, özellikle pandemi sonrası derinleşen ekonomik sıkıntılar karşısında önemli bir destek sağlamış, toplumun en kırılgan kesimlerinin temel ihtiyaçlarının karşılanmasına katkıda bulunmuştur.²⁹⁵

2022 (TDV), Afganistan'da Ramazan ayında ihtiyaç sahibi ailelere yönelik kapsamlı bir yardım kampanyası düzenlemiştir. Bu çerçevede, toplam 6000 gıda kolisi, 1000 iftar paketi ve 300 bayramlık, özellikle yoksul ailelere ve yetimlere ulaştırılmıştır. Yardımlar, Ramazan ayının manevi atmosferinde, zorluk yaşayan kesimlerin temel gıda ihtiyaçlarını karşılamayı ve Bayram'da onları sevindirmeyi hedeflemiştir.²⁹⁶

²⁹² Türkiye Diyanet Vakfı, "Kurumsal", (2025).

²⁹³ Türkiye Diyanet Vakfı, "Kurumsal", (2025).

²⁹⁴ Türkiye Diyanet Vakfı, "Kurumsal", (2025).

²⁹⁵ Türkiye Diyanet Vakfı, "Kurumsal", (2025).

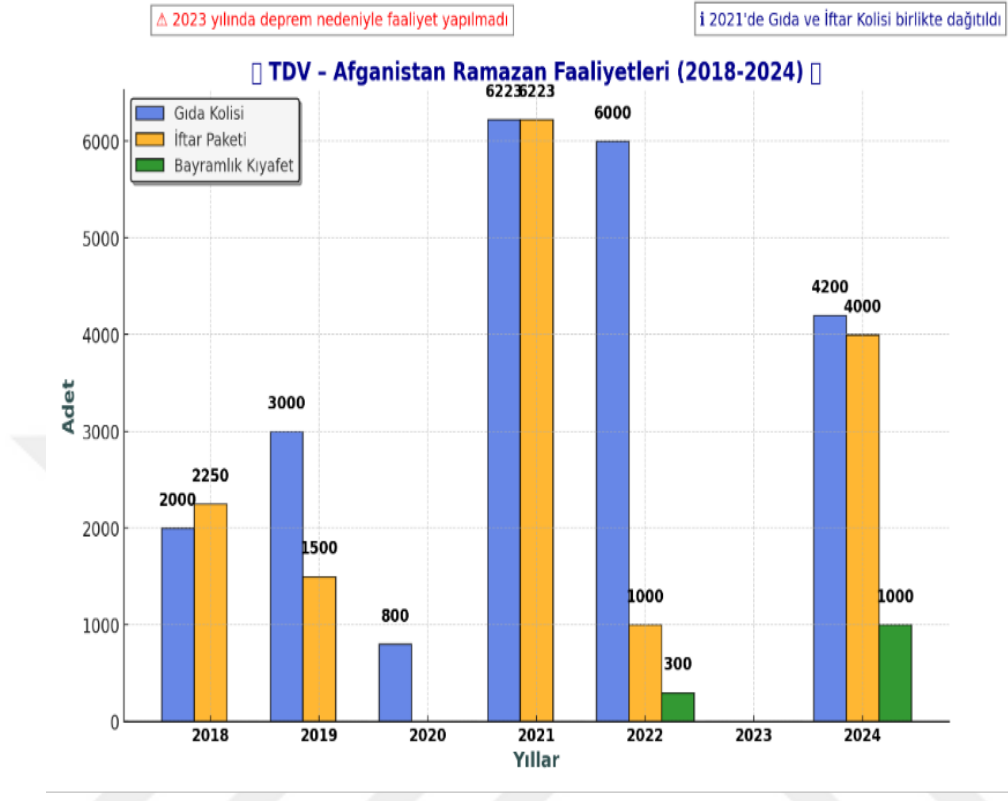
²⁹⁶ TDV Faaliyet Raporu, (2022), s. 67.

2023 yılında Türkiye’de meydana gelen ve büyük yıkımlara yol açan deprem sonrasında, genel Türkiye politikası özellikle (TDV) gibi kuruluşlar için, ülke içindeki yardımlar ve iyileştirme çalışmaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda, Türk hükümeti ve TDV, öncelikli olarak içerdeki afet bölgesine yardım göndermeyi tercih etmiş, bu sebeple yurt dışındaki faaliyetleri sınırlı tutmuştur. Bu nedenle, 2023 yılında Afganistan’a yönelik herhangi bir Ramazan Faaliyeti veya benzeri yardım programı düzenlenmemiştir. Türk Diyanet Vakfı, kaynaklarını ve yardımlarını öncelikle Türkiye’deki depremzedelere yönlendirmiştir.

2024 (TDV), 2022 yılı Ramazan ayında Afganistan’da yürüttüğü insani yardım faaliyetlerinde 4200 gıda kolisi, 4000 iftar paketi ve 1000 bayramlık kıyafet paketi dağıtmıştır. Yardımlar, özellikle yoksul aileler ve yetimler başta olmak üzere, ihtiyaç sahiplerinin Ramazan ayında gıda ihtiyaçlarını karşılamak ve Bayramda onlara mutluluk sağlamak amacıyla yapılmıştır.²⁹⁷

²⁹⁷ TDV Faaliyet Raporu, (2024), s. 54.

Tablo 2- TDV'nın Afganistan'daki Ramazan Faaliyetleri (2018-2024)

3.6.4.1. Kurban Faaliyetleri

Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), İslami dayanışma ve kardeşlik anlayışı çerçevesinde her yıl Afganistan'da kurban kesim faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Bu faaliyetler, hem dini vecibelerin yerine getirilmesine vesile olmakta hem de ihtiyaç sahibi ailelere et ulaştırarak onların sofralarına bereket getirmektedir. Afganistan, uzun yıllardır ekonomik zorluklar ve insani krizlerle mücadele eden bir ülke olup, kurban yardımları buradaki mazlum ve muhtaç insanlara önemli bir destek sağlamaktadır.

TDV'nin kurban organizasyonları, titizlikle planlanarak hayırseverlerin bağışlarının en doğru şekilde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Kesimler İslami usullere uygun olarak yapılmakta ve etler, öncelikli olarak yetimler, dul kadınlar, yaşlılar ve ihtiyaç sahibi aileler olmak üzere geniş bir kitleye ulaştırılmaktadır. Dağıtımlar, TDV'nin yerel ve uluslararası iş birlikleriyle yürütülmekte, böylece yardımların en ucra köylere ve kasabalara kadar ulaştırılması sağlanmaktadır.

TDV, Afganistan'daki kurban faaliyetlerini çoğu zaman Afgan Kızılayı ve diğer yerel Afgan yardım kuruluşlarıyla iş birliği içinde gerçekleştirmektedir. Bu sayede kurban organizasyonları daha geniş bir kitleye ulaşmakta ve yerel dinamikler göz önünde bulundurularak en etkili şekilde yürütülmektedir. Afganistan'daki yardım kuruluşları ile gerçekleştirilen ortak çalışmalar, bölgedeki lojistik süreçlerin daha verimli yönetilmesini sağlamakta ve kurban etlerinin en çok ihtiyacı olan ailelere hızlı ve düzenli bir şekilde ulaştırılmasına katkı sunmaktadır.

Kurban bağışları, sadece gıda yardımı anlamına gelmemekte, aynı zamanda Afgan halkına manevi bir destek sunmaktadır. Türkiye ile Afganistan arasındaki tarihi dostluk ve kardeşlik bağlarının pekişmesine de katkı sağlayan bu faaliyetler, İslam dünyasında vakıf kültürünün en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

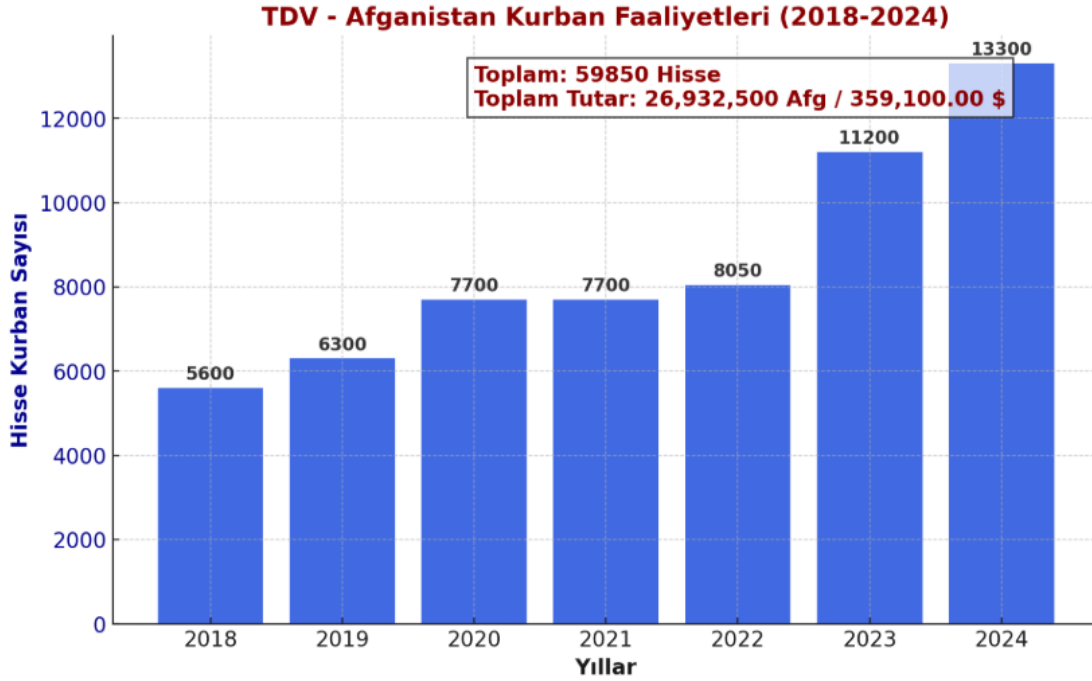
Aynı şekilde, zaman zaman Türkiye Diyanet Vakfı tarafından adak, akıka ve şükür kurbanları düzenli olarak kesilmekte ve bu kurbanların etleri, ihtiyaç sahibi ailelere dağıtılmaktadır. Bu uygulama, toplumda dayanışma ve yardımlaşma kültürünü güçlendirmeyi hedeflemekte, aynı zamanda hayırseverlerin katkılarıyla zor durumda olan ailelerin beslenme ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Kurban etlerinin, özellikle bayram ve dini günlerde, fakir ve muhtaçlara ulaştırılması, toplumsal sorumluluğun yerine getirilmesine önemli bir katkı sağlamaktadır.²⁹⁸

2025 yılına kadar yapılan hisse sayısı 59.850 olup, bu da 26.932.500 AFG ve 296.257,5 USD'ye karşılık gelmektedir. Aşağıda, TDV'nin Afganistan'da gerçekleştirdiği kurban faaliyetlerine ilişkin yıllara göre kesilen hisse kurban sayıları verilmiştir:²⁹⁹

²⁹⁸ TDV Faaliyet Raporu, (2023), s. 38.

²⁹⁹ Türkiye Diyanet Vakfı, "Kurumsal", (2025).

Tablo 3- TDV'nın Afganistan'daki Kurban Faaliyetleri (2018- 2024)

3.6.4.2. Su Kuyusu Faaliyetleri

Temiz suya erişim, temel bir insan hakkı olmasının yanı sıra, sürdürülebilir kalkınmanın da vazgeçilmez bir unsurudur. Halkın yaşam kalitesini doğrudan etkilemektedir. Özellikle kırsal bölgelerde, su kaynaklarının sınırlı olması ve mevcut kaynakların kirli olması nedeniyle temiz suya erişim oldukça zordur. Su kıtlığı, Afganistan'ın coğrafi yapısı ve iklimi nedeniyle daha da belirginleşmektedir. Ülke, kuraklık riski yüksek olan bir bölgede yer almakta olup, bu da su temini konusunda büyük zorluklar yaratmaktadır. Ayrıca, altyapı eksiklikleri, suyun etkin bir şekilde depolanması ve dağıtılması konusunda ciddi engeller oluşturmakta ve birçok bölgede temiz içme suyu sağlanması için gerekli altyapı yatırımları yapılmamaktadır. Bunun yanı sıra, su kirliliği ve hijyen sorunları da yaygındır. Kirli su kullanımı, su yoluyla bulaşan hastalıkların yayılmasına neden olmakta ve bu durum özellikle çocuklar için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Göç ve yerinden olma durumları da su temininde başka bir zorluk teşkil etmektedir. Savaş ve iç karışıklıklar nedeniyle, çok sayıda Afgan,

güvenli su kaynaklarından uzak kalmakta ve mülteci kamplarında su temini ve sanitasyon koşulları yetersiz kalmaktadır.

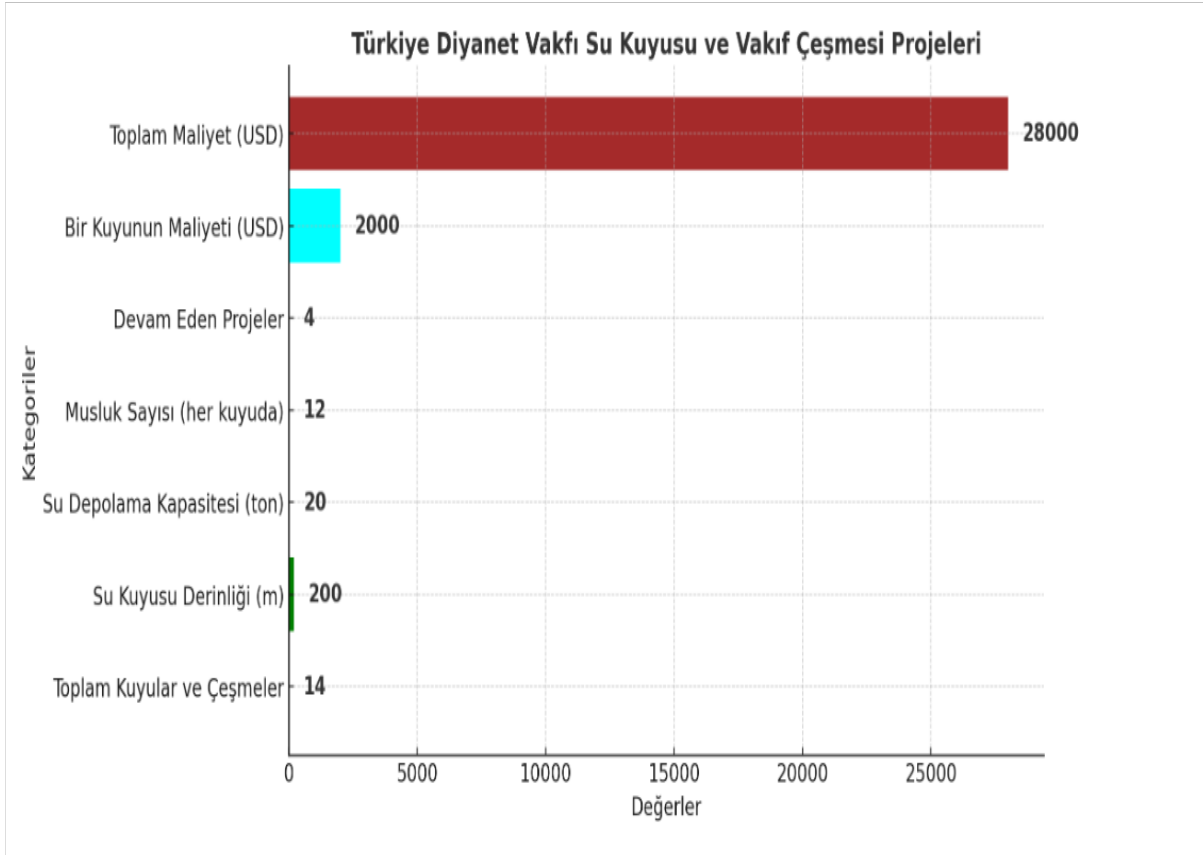
Uluslararası kuruluşlar, Afganistan'daki su krizinin boyutlarını geniş bir şekilde raporlamakta ve bu sorunun halk sağlığı üzerinde ne kadar büyük bir tehdit oluşturduğunu vurgulamaktadır. United Nations (UN), World Health Organization (WHO), United Nations Children's Fund (UNICEF), International Committee of the Red Cross (ICRC), World Food Programme (WFP), WaterAid ve Oxfam gibi organizasyonlar, ülkedeki temiz su sıkıntısını ve bunun sağlık, hijyen ve gıda güvenliği üzerindeki olumsuz etkilerini raporlamaktadır. Bu kuruluşlar, su altyapısının iyileştirilmesi ve temiz suya erişimin sağlanması için uluslararası yardımların artırılması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda, TDV'nin su kuyusu projeleri, Afgan halkının su temini sorununa çözüm üretmek adına oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Vakfın öncülüğünde 2025 yılına kadar 14³⁰⁰ su kuyusu ve vakıf çeşmesi hizmete alınmış olup, bu projeler güneş enerjisi sistemleriyle çevre dostu bir şekilde çalışmaktadır. Bu projeler, hem suyun verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak hem de çevreye duyarlı bir çözüm sunmaktadır. Her bir su kuyusu, 20 tonluk betonarme su depoları ve 12 adet musluk ile donatılmıştır.³⁰¹ Bu donanım, suyun yerel halk tarafından kolayca erişilebilir hale gelmesini sağlamaktadır. Ayrıca, TDV, bölgedeki su sıkıntısının daha da hafifletilmesi amacıyla 4 su kuyusu ve vakıf çeşmesinin yapım çalışmalarını devam ettirmektedir.³⁰² Bu projelerin tamamlanması, daha geniş bir alanda su temini sağlayarak bölgedeki su sorunlarının daha da azalmasına katkı sunacaktır. Her bir su kuyusunun yaklaşık maliyeti 2000 Amerikan doları olup, bu projeler büyük bir yatırım olarak değerlendirilmekte ve bölgedeki halkın yaşam kalitesinin yükseltilmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı'nın bu tür projeleri, bölgedeki su temini sorununu çözme noktasında kritik bir adım olup, bölge halkı için büyük bir önem taşımaktadır.

³⁰⁰ https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tdv-afganistanda-5-su-kuyusu-ve-cesme-acti/2694037?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 10. 04. 2025)

³⁰¹ <https://www.diyanehaber.com.tr/tdv-afganistanda-130-metre-derinlikte-su-kuyusu-acti>

³⁰² Türkiye Diyanet Vakfı, "Kurumsal", (2025).

Tablo 4- Türkiye Diyanet Vakfı'nın Su Kuyusu ve Vakıf Çeşmesi Projeleri

3.6.4.3. TDV'nin Afganistan'daki Afet Yardımları

Afganistan, coğrafi konumu ve sosyo-ekonomik yapısı nedeniyle tarih boyunca birçok doğal afetin etkisi altında kalmış, bu durum ülke halkının yaşam standartlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle altyapı eksikliği, siyasi istikrarsızlık ve yetersiz afet yönetimi gibi faktörler, yaşanan felaketlerin yıkıcı etkilerini daha da artırmaktadır. 2023 ve 2024 yıllarında meydana gelen büyük çaplı doğal afetler – Herat'ta yaşanan yıkıcı deprem ve Bağlan'daki sel felaketi – bu durumun en çarpıcı örneklerindendir. Bu felaketlerin ardından çeşitli ulusal ve uluslararası yardım kuruluşları harekete geçmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Afganistan'daki bu iki büyük felaket sonrasında hızlı, etkili ve organize bir şekilde yardım faaliyetleri yürüterek, kardeşlik ve insani sorumluluk anlayışı çerçevesinde önemli bir rol üstlenmiştir.

7 Ekim 2023 tarihinde Afganistan'ın batısında yer alan Herat vilayetinde meydana gelen 6.3 büyüklüğündeki deprem, özellikle Zinda Jan ilçesinde büyük can ve

mal kayıplarına yol açmıştır. Yerel kaynaklara ve uluslararası kuruluşlara göre; Afgan Kızılayı, deprem sonucunda 2.445 kişinin hayatını kaybettiğini, 9.420 kişinin ise yaralandığını açıklamıştır. Afganistan Afet Yönetim Otoritesi (ANDMA) ise toplam ölü sayısının 2.500'ü aştığını, 1.300'den fazla evin yıkıldığını ve binlerce insanın evsiz kaldığını bildirmiştir.³⁰³ Deprem, sadece fiziksel yapıları değil; insanların psikolojik durumunu, sosyal ilişkilerini ve ekonomik düzenlerini de derinden sarsmıştır. Depremi ardından bölgedeki halk temel yaşam ihtiyaçlarına ulaşmakta ciddi güçlükler yaşamış, barınma, gıda, su ve hijyen gibi temel gereksinimlerin karşılanamaması sağlık sorunlarının artmasına ve sosyo-psikolojik travmaların derinleşmesine neden olmuştur.

Bu felaketin ardından Türkiye Diyanet Vakfı, depremzedelere yönelik yardım çalışmalarına hızla başlamıştır. Bu çerçevede gıda ve temizlik malzemelerinden oluşan 778 adet yardım kolisi hazırlanarak ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmıştır. Yapılan bu yardımlar, sadece fiziksel destek sağlamakla kalmamış; aynı zamanda Türk halkının Afgan kardeşleriyle olan gönül bağına da pekiştirmiştir.³⁰⁴

10 Mayıs 2024 tarihinde ise Afganistan'ın kuzeyinde yer alan Bağlan vilayeti ve çevresinde etkili olan yoğun yağışlar, büyük çaplı bir sel felaketine yol açmıştır. Bu afet, Afganistan'ın çeşitli bölgelerinde zaten kırılgan olan yaşam koşullarını daha da zorlaştırmıştır. Afganistan Mülteciler ve Geri Dönüş Bakanlığı, sadece Bağlan vilayetinde 315 kişinin hayatını kaybettiğini, 1.630 kişinin yaralandığını, 2.665 evin tamamen yıkıldığını, binlerce hayvanın telef olduğunu ve tarım arazilerinin ciddi zarar gördüğünü duyurmuştur. Dünya Gıda Programı (WFP), Bağlan dışındaki bölgelerde de (Takhar, Badahşan, Samangan, Ghor ve Herat) çok sayıda kişinin yaşamını yitirdiğini ve on binlerce insanın evsiz kaldığını rapor etmiştir.³⁰⁵ Bu afet, halihazırda insani krizlerle mücadele eden Afganistan'da gıda güvenliği, barınma, hijyen ve sağlık hizmetleri açısından derin bir boşluk doğurmuştur.

Türkiye Diyanet Vakfı, bu afet sonrası da hızlı bir şekilde insani yardım faaliyetlerine başlamış; 400 adet gıda kolisi ve 400 adet hijyen kiti hazırlayarak, toplam

³⁰³ ULuslararası Kızılay, 'International Response to the Herat Earthquake in Afghanistan', Kurumsal, *Uluslararası Kızılay*, (2023).

³⁰⁴ Türkiye Diyanet Vakfı, 'Kurumsal' (2025).

³⁰⁵ WFP, "WFP Afghanistan: Situation Report, 2023", Kurumsal, *World Food Program*, (2023).

ağırlığı 30 tonu aşan bu yardımları araçlarla bölgeye ulaştırmıştır.³⁰⁶ Yardım paketleri, selden etkilenen ailelere dağıtılmış ve onların temel yaşam ihtiyaçlarını karşılamaya katkı sağlanmıştır. Bu yardımlar, Türkiye Diyanet Vakfı'nın sadece kriz anlarında değil, kriz sonrası iyileştirme süreçlerinde de aktif rol üstlendiğini göstermektedir.³⁰⁷

Türkiye Diyanet Vakfı'nın bu tür insani yardımlar aracılığıyla Afganistan'daki toplumsal yaralara merhem olması, vakıf kurumlarının sadece dini değil, aynı zamanda sosyal birer aktör olduğunu da açıkça ortaya koymaktadır. Bu çabalar, Türkiye'nin tarihî ve kültürel bağlarla güçlü şekilde bağlı olduğu Afgan halkıyla dayanışmasını somutlaştırmakta ve İslam ümmetinin birlik ruhunu güçlendirmektedir.

3.6.4.4. TDV'nin Afganistan'daki Yetim Destek Programları

Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), uluslararası insani yardım ve sosyal sorumluluk alanındaki öncü çalışmalarıyla, Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Mezar-ı Şerif şehrinde önemli projelere imza atmaktadır. Bu projeler, özellikle savaş, yoksulluk ve sosyal sorunlardan etkilenen yetim çocuklar ile ihtiyaç sahibi ailelerin hayatlarını kolaylaştırmak ve yaşam standartlarını yükseltmek amacıyla yürütülmektedir. TDV, bu çalışmalarıyla sadece temel ihtiyaçları karşılamakla kalmamakta, aynı zamanda bölgede umut, güven ve kardeşlik duygusunu da yeşertmektedir.

Mezar-ı Şerif'te 50 yatak kapasiteli bir yetimhane, 2020 yılında inşasına başlanmış, 2021 yılında tamamlanarak hizmete açılmıştır. Toplamda 150.000 USD'ye mal olan bu tesis,³⁰⁸ TDV tarafından düzenli olarak desteklenmekte ve burada kalan çocukların tüm yiyecek, barınma ve temel yaşam ihtiyaçları karşılanmaktadır. Bu destek yalnızca fiziksel ihtiyaçlarla sınırlı kalmamakta; çocukların eğitim hayatlarına katkı sağlanmakta ve sosyal gelişimleri için çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir. TDV'nin bu kapsayıcı yaklaşımı, yetim çocuklara daha güvenli, sağlıklı ve umut dolu bir gelecek sunmayı amaçlamaktadır.³⁰⁹

³⁰⁶ [Türkiye Diyanet Vakfından 2 bin Afgan aileye gıda yardımı](#) (Erişim Tarihi 11. 09. 2025).

³⁰⁷ Türkiye Diyanet Vakfı, "Kurumsal", (2025).

³⁰⁸ [Diyanet, Taliban Yönetimindeki Afganistan'a yetimhane açtı: Kur'an ve Türkçe dersleri verilecek](#) (Erişim Tarihi 11. 09. 2025).

³⁰⁹ Türkiye Diyanet Vakfı, 'Kurumsal' (2025).

Ayrıca, 2023 yılında TDV ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın iş birliğiyle inşa edilen Belh Yetimhanesi, bölgedeki en kapsamlı çocuk merkezlerinden biri olarak hizmete açılmıştır. Toplamda 9 dönümlük bir arazi üzerine kurulu olan bu modern ve üç katlı tesis; 5 yatakhane, 2 derslik, çok amaçlı salon, mutfak, oyun alanı, voleybol sahası ve çocuk parkı gibi birçok birimi bünyesinde barındırmaktadır. İnşaat maliyeti toplam 276.000 USD'dir³¹⁰. Ayrıca, çocuklar her gün özel servislerle okula taşınmakta ve dini eğitimlerle manevi gelişimleri de desteklenmektedir.³¹¹

Bunun yanı sıra, TDV, Mezar-ı Şerif'te 150 yetim ailenin her ay düzenli olarak nakdi yardımlarla desteklenmesini sağlamaktadır. Bu yardımlar, özellikle temel ihtiyaçların karşılanmasında aileler için hayati bir rol oynamakta; çocukların eğitimlerini sürdürmeleri ve sağlık hizmetlerinden yararlanmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Toplamda 2023 yılında 45 yetim kardeşlerimize 117.442 \$ destek sağlanmıştır.³¹² TDV'nin "Yetim Himayesi" programı kapsamında yalnızca Afganistan'daki değil, Türkiye'deki yetim çocuklara da benzer yardımlar yapılmaktadır. Bu sayede, coğrafya fark etmeksizin mağdur durumda olan çocukların yanında olunmaktadır.³¹³

3.6.4.5. Afganistan'a İyilik Treni Desteği

Türkiye, tarihsel, kültürel ve dini bağlarla sıkı sıkıya bağlı olduğu Afganistan ile ilişkilerini her alanda güçlendirmeyi hedefleyen çok yönlü ve insan odaklı bir dış politika izlemektedir. Bu politikanın temelinde, yalnızca devlet kurumlarının değil, aynı zamanda vakıfların, sivil toplum kuruluşlarının ve halkın gönüllü desteklerinin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Türkiye'nin kadim vakıf geleneği, bu ilişkilerde belirleyici bir araç olarak öne çıkmakta; toplumsal dayanışmayı pekiştiren ve uluslararası kardeşlik bağlarını güçlendiren bir yapı sunmaktadır.

Türkiye'nin bu alandaki yaklaşımı, klasik devlet yardımlarından öteye geçerek, halklar arası "gönül köprüleri" kurmayı amaçlamaktadır. Bu anlayışın en somut ve etkili örneklerinden biri ise "İyilik Treni" projesidir. Bu proje, sadece insani yardım anlamına

³¹⁰ [Diyanet İşleri Başkanlığı ve TDV Afganistan'da yetimhane açtı](#) (Erişim Tarihi 11.09. 2025).

³¹¹ Türkiye Diyanet Vakfı, 'Kurumsal' (2025).

³¹² [Diyanet İşleri Başkanlığı ve TDV Afganistan'da yetimhane açtı](#) (Erişim Tarihi 07. 09. 2025)

³¹³ Türkiye Diyanet Vakfı, 'Kurumsal' (2025).

gelmeyip, aynı zamanda iki Müslüman halkın kader birliğini ve kardeşliğini sembolize eden önemli bir girişimdir.

Afganistan’da uzun yıllardır devam eden insani krize karşı Türkiye, 2022 yılında “İyilik Treni” projesini başlatmıştır.³¹⁴ Bu proje, devlet kurumlarının öncülüğünde, vakıflar ve sivil toplum kuruluşlarının aktif katılımıyla hayata geçirilmiştir. “İyilik Treni”, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın kişisel olarak yakından takip ettiği ve önem verdiği bir projedir. Erdoğan, bu yardımların sadece bir dış politika aracı değil, aynı zamanda Müslümanlar arası dayanışmanın tarihi bir görevi olduğunu vurgulamaktadır.³¹⁵

Bugüne kadar toplam 21 sefer gerçekleştirilmiş ve yaklaşık 9.500 ton insani yardım malzemesi Afganistan’daki ihtiyaç sahibi ailelere ulaştırılmıştır.³¹⁶ İlk sefer 27 Ocak 2022’de 750 tonla başlamış, 19. seferde 8.201 tona ulaşılmış ve 21. seferde yaklaşık 730 ton insani yardım malzemesi taşınmıştır.³¹⁷ Afganistan İyilik Treni kampanyası kapsamında Afganistan’a 2021 yılından 2025 yılına kadar Türkiye Diyanet Vakfımızca 96 Tır 1100 Ton insani yardım malzemesi ulaştırılmıştır.³¹⁸

“İyilik Treni” kapsamında ulaştırılan başlıca yardım malzemeleri şunlardır:³¹⁹

- Gıda Ürünleri: Un, şeker, yağ, makarna ve bakliyat ürünleri,
- Giyim ve Battaniye: Kışlık giysiler, montlar ve battaniyeler,
- Barınma Malzemeleri: Çadırlar ve seyyar tuvaletler,
- Hijyen Kitleri: Temizlik ürünleri ve kişisel bakım setleri,
- Sağlık Malzemeleri: Temel ilaçlar ve medikal malzemeler,
- Diğer Malzemeler: Kırtasiye, mutfak setleri, halı ve bebek bezleri.

³¹⁴ AFAD, ‘21. İyilik Trenimiz Afganistan’a Hareket Etti’, Kurumsal, T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, (2023).

³¹⁵ AFAD, ‘21. İyilik Trenimiz Afganistan’a Hareket Etti’ (2023).

³¹⁶ <https://www.sabah.com.tr/yasam/turkiyeden-afganistana-730-tonluk-yardim-malzemesi-21-iyilik-treni-yola-cikti-7201528> (Erişim Tarihi: 10. 04. 2025)

³¹⁷ https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/afganistana-yardim-malzemesi-tasiyan-iyilik-treninin-19uncusu-herata-ulasti?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 10. 04. 2025)

³¹⁸ Türkiye Diyanet Vakfı, ‘Kurumsal’ (2025).

³¹⁹ AFAD, ‘21. İyilik Trenimiz Afganistan’a Hareket Etti’ (2023).

Seferler, AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) koordinasyonunda, Türk Kızılayı ve birçok vakıf ve sivil toplum kuruluşunun katkılarıyla gerçekleştirilmektedir. Her sefer yaklaşık 15-20 gün sürmekte ve 4.200 kilometrelik bir mesafeyi kat etmektedir.³²⁰

“İyilik Treni” projesi, yalnızca Türkiye tarafında değil, Afganistan İslam Emirliği yetkilileri tarafından da büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Afganistan Kızılayı’nın Başkanı Mevlevi Şahabuddin Dilaver, bu yardımların sadece bir destek değil, iki ülke arasında kurulmuş olan güçlü kardeşlik bağlarının açık bir tezahürü olduğunu vurgulamıştır. Dilaver, çeşitli vesilelerle Türkiye Cumhuriyeti hükümetine, Türk halkına ve yardım faaliyetlerinde bulunan vakıf ve sivil toplum kuruluşlarına derin şükranlarını iletmiştir.³²¹

Ayrıca Afgan yetkililer, Türkiye’nin geçmişten günümüze kadar Afgan halkını hiçbir zaman yalnız bırakmadığını, zor zamanlarında hep yanında olduğunu sıklıkla dile getirmektedir. Bugün Afganistan zor bir süreçten geçerken, Türk halkı Afgan kardeşlerinin acısını paylaşmakta, onların yanında yer almaktadır. Bu durum, Türk vakıf kültürünün uluslararası ilişkilerde ne kadar etkili bir araç olabileceğini ve halklar arasında köprüler kurma gücünü bir kez daha göstermektedir.

“İyilik Treni” projesi, Türkiye’nin vakıf temelli dış politika vizyonunun ve kardeşlik anlayışının modern dünyadaki güçlü bir yansımasıdır. Hem Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın doğrudan ilgisi hem de Afgan yetkililerin bu yardımları büyük takdirle karşılaması, projenin sadece insani değil aynı zamanda diplomatik bir başarı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede, “İyilik Treni”, yalnızca yardım taşıyan bir araç değil, aynı zamanda vakıf medeniyetinin çağdaş bir taşıyıcısı, iki kardeş ülke arasındaki dostluk bağlarının bir sembolü ve tez çalışmaları kapsamında derinlemesine incelenmesi gereken değerli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

³²⁰ 21. İyilik Treni Afganistan'a hareket etti - Son Dakika Haberleri (Erişim Tarihi 11. 09. 2025).

³²¹ بیست و یکمین محموله کمک‌های بشر دوستانه ترکیه وارد افغانستان شد | طلوع غنیز (Erişim Tarihi 11. 09. 2025)

3.6.4.6. Eğitim Faaliyetleri

Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) Afganistan'da eğitim alanında yürüttüğü faaliyetler, ülkenin toplumsal yeniden inşasında, insan kaynağının geliştirilmesinde ve kalıcı barışın tesisinde kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle savaş ve krizlerden derin şekilde etkilenen Afgan toplumunda, eğitim yatırımları yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal dönüşüm açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, TDV'nin Afganistan'da yürüttüğü faaliyetler arasında yetimhaneler özel bir yere sahiptir. TDV tarafından kurulan ve desteklenen bu kurumlar, yalnızca temel barınma ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamakta; aynı zamanda nitelikli eğitim imkânları, manevi rehberlik ve sosyal destek sunarak çok boyutlu bir gelişim ortamı sağlamaktadır. Afganistan'ın zorlu yaşam koşullarında yüzlerce yetime güvenli bir ortamda büyüme ve geleceğe umutla bakma fırsatı sunan bu yetimhaneler, aynı zamanda ailelerine ve toplumlarına da moral ve dayanışma desteği sunmaktadır. Bu yönüyle TDV'nin yetimhaneleri, yalnızca birer sosyal hizmet kurumu değil, aynı zamanda Afganistan'ın geleceğini inşa eden güçlü nesillerin yetişmesine katkı sağlayan stratejik merkezlerdir. Söz konusu kurumlar, aynı zamanda Türk-Afgan dostluğunun en samimi ve kalıcı tezahürlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye Diyanet Vakfı'nın Afgan halkına yönelik eğitim alanındaki katkısı yalnızca fiziki projelerle sınırlı kalmamış; özellikle burs programları aracılığıyla çok daha derin ve stratejik bir etki alanı oluşturmuştur. Her yıl, Afganistan'ın farklı vilayetlerinden, çeşitli etnik ve sosyal gruplardan gelen kız ve erkek öğrenciler, titiz bir seçim sürecinin ardından TDV burs programına dâhil edilmekte ve Türkiye'ye eğitim amacıyla davet edilmektedir. Bu öğrenciler, Türkiye'nin önde gelen üniversitelerinde kendi tercihlerine uygun alanlarda eğitim görmekte; barınma, bursiyer danışmanlığı, kültürel entegrasyon desteği ve maddi yardım gibi birçok konuda kapsamlı imkanlardan yararlanmaktadır.

Bu kapsamda TDV'nin burs programları, yalnızca bireysel akademik başarıları destekleyen bir model olmanın ötesinde, Afganistan'ın beşeri sermayesinin gelişimine doğrudan katkı sunan, diplomatik anlamda ise Türkiye-Afganistan ilişkilerine stratejik bir derinlik kazandıran bir kalkınma aracı niteliğindedir. Zira Türkiye'deki

yükseköğrenimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine dönen bu mezunlar, Afganistan'daki kamu kurumlarında, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarında, akademik yapılarda ve çeşitli uzmanlık alanlarında etkin roller üstlenmektedirler. Türkiye'de edindikleri bilgi, beceri ve kültürel donanım ile sadece bireysel başarı hikayeleri yazmakla kalmayıp, ülkelerinin kalkınma sürecine aktif katkı sunmaktadırlar.

Bu nedenle, TDV'nin Afganistan'da doğrudan eğitim yatırımlarının sınırlı olduğu yönündeki değerlendirmeler doğru olmakla birlikte, burs programları aracılığıyla sunulan bu nitelikli ve sürdürülebilir katkının, ülkenin geleceği açısından çok daha etkili ve stratejik bir yatırım olduğu açıktır. Bugün Afgan halkı, özellikle genç nesil, Türkiye'ye ve Türkiye Diyanet Vakfı'na karşı güçlü bir saygı ve gönül bağı beslemektedir. Bu bağlılık, yalnızca verilen burslara değil, bu bursların ardında yatan insani yaklaşım, kardeşlik ruhu ve ortak tarih bilincine dayanmaktadır.

Dahası, bu mezunlar arasında son yıllarda çok sayıda kişi yüksek düzeyde kamu görevlerine atanmıştır. Bunlar arasında bakan, bakan yardımcısı, cumhurbaşkanlığı danışmanı, milletvekili, uluslararası konferans ve zirvelerde ülkeyi temsil eden delegeler, hatta büyükelçi olarak görev yapan isimler yer almaktadır. TDV mezunlarının önemli bir bölümü, günümüzde Afganistan İslam Emirliği yönetimi bünyesinde de çeşitli kilit pozisyonlarda bulunmaktadır. Bu kişiler; Dışişleri Bakanlığı, Yükseköğretim Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı gibi kurumlarda aktif olarak görev almakta ve Türkiye'de edindikleri bilgi birikimini doğrudan ülke yönetimine yansıtmaktadırlar.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, TDV burs programı yalnızca bir hayır faaliyeti değil, aynı zamanda Türkiye ile Afganistan arasında diplomatik, kültürel ve stratejik ilişkileri güçlendiren, toplumları birbirine yaklaştıran uzun vadeli bir kalkınma modeli niteliği taşımaktadır. Genç nüfusu yüksek ancak eğitim altyapısı sınırlı olan bir ülkede bu tür desteklerin sağladığı dönüşüm, bireylerle sınırlı kalmamakta; toplumsal ve kurumsal düzeyde de derin etkiler oluşturmaktadır.

Afganistan'daki eğitimle ilgili bazı güncel verilere mevcut internet kaynakları, literatür taramaları ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) resmi yayınlarında ulaşılammıştır. Bu nedenle, Mart 2025'ta yapılan Görüşme kapsamında, Türkiye Diyanet Vakfı Eğitim Müdürlüğü'nde Yüksek Lisans Programları Sorumlusu olarak

görev yapan ile doğrudan iletişime geçilmiş ve gerekli bilgiler kendisinden temin edilmiştir. Bu birincil kaynak yaklaşımı, çalışmanın güvenilirliğini ve veri doğruluğunu artırmak amacıyla tercih edilmiştir. 2024 yılı itibarıyla Türkiye Diyanet Vakfı'nın burs desteğiyle Türkiye'de eğitimine devam eden Afgan öğrenci sayısı toplamda 67'dir. Bu öğrencilerden 34'ü lise, 16'sı lisans, 7'si doktora, 5'i yüksek lisans, 4'ü uluslararası yüksek ihtisas ve 1'i uluslararası Kur'an kursu programında yer almaktadır. Bu dağılım, vakfın yalnızca yükseköğretime değil, aynı zamanda erken dönem eğitim süreçlerine de sistematik olarak katkı sunduğunu göstermektedir. 2024 yılında kabul edilen yeni Afgan bursiyer sayısı ise 35'tir; bu öğrenciler arasında da her eğitim düzeyinden gençler yer almaktadır.

Daha da dikkat çekici olan ise, TDV burs programları kapsamında bugüne kadar mezun olan Afgan öğrenci sayısının 428'e ulaşmış olmasıdır. Bu mezunların; 165'i lise, 168'i lisans, 18'i doktora, 43'ü yüksek lisans, 31'i uluslararası yüksek ihtisas ve 3'ü uluslararası Kur'an kursu mezunudur. Bu bireyler, Afganistan'da kamu kurumlarında, eğitim ve sağlık alanlarında, sivil toplum kuruluşlarında ve uluslararası teşkilatlarda aktif olarak görev almakta; Türkiye'de kazandıkları donanım ve tecrübeyi toplumlarının hizmetine sunmaktadırlar.

Dolayısıyla, Türkiye Diyanet Vakfı'nın eğitim alanında Afganistan'a sunduğu burs programları, yalnızca bir hayır faaliyetinden ibaret olmayıp, uzun vadeli barış, kalkınma ve iş birliğinin en güçlü enstrümanlarından biri hâline gelmiştir. Bu burslar; bireyleri dönüştüren, toplumu şekillendiren ve ülkeler arası dostluk köprülerini sağlamlaştıran kutsal bir yatırım olarak, hem Afganistan'ın geleceğinde hem de Türkiye'nin bölgesel vizyonunda stratejik bir rol oynamaktadır.

TDV'nin Afganistan'da yürüttüğü insani yardım çalışmaları, yalnızca temel ihtiyaçların karşılanmasına değil, aynı zamanda Türk ve Afgan halkı arasındaki manevi bağların güçlenmesine de katkı sunmuştur. Özellikle Ramazan ve Kurban dönemlerinde gerçekleştirilen yardımlar, dini ve kültürel bağları pekiştirerek toplumun her kesimine ulaşmıştır. Su kuyuları projeleri, sağlık hizmetleri ve afet yardımları, Afgan halkının yaşam standartlarını yükseltmiş ve sürdürülebilir kalkınmaya destek olmuştur. “İyilik

Treni” gibi sembolik projeler ise Türkiye’nin kardeş Afgan halkına desteğinin somut bir göstergesi olmuş, iki ülke arasındaki kardeşlik köprülerini sağlamlaştırmıştır.

Afganistan’daki yönetim değişiklikleri sonrasında da TDV, faaliyetlerini kesintisiz sürdürmüş, halkla doğrudan temas kurarak insani yardımlarını daha etkin bir şekilde ulaştırmaya devam etmiştir. Vakıf, her türlü zorluğa rağmen Afgan halkının yanında yer almış, onların ihtiyaçlarını gözetmiş ve yeni şartlara uyum sağlayarak projelerini başarıyla yürütmüştür. Bu yönüyle TDV, Türkiye’nin “yumuşak güç” stratejisinin önemli bir parçası olmuş, hem Afgan halkının gönlünde yer edinmiş hem de uluslararası ilişkilerde Türkiye’nin güvenilir bir partner olarak konumunu pekiştirmiştir.

TDV, Afganistan’ın farklı bölgelerinde yürüttüğü projelerle kapsayıcı bir yaklaşım sergilemektedir. Vakfın Mazar-ı Şerif merkezli çalışmaları zaman zaman öne çıksa da, tüm Afgan halkına eşit hizmet götürme vizyonu çerçevesinde yardımlarını geniş bir coğrafyaya yayma konusunda kararlıdır. Böylece hiçbir Afgan toplumunun dışlanmışlık hissine kapılmaması sağlanmakta, yardımların eşit ve dengeli biçimde ulaştırılması hedeflenmektedir. Bu yaklaşım, hem Türk yardım kuruluşlarının güvenilirliğini güçlendirmekte hem de Afgan halkı arasında dayanışma ruhunu artırmaktadır.

TDV, Afgan hükümeti, yerel sivil toplum kuruluşları ve uluslararası yardım kuruluşlarıyla da güçlü bir iş birliği zemini oluşturmaktadır. Bu koordinasyon sayesinde projeler daha organize ve etkin bir şekilde yürütülmekte, yardımların ülke genelinde daha geniş kitlelere ulaşması sağlanmaktadır. TDV, iş birliğine açık yaklaşımıyla hem halkın hem de resmi kurumların takdirini kazanmış, Afganistan’daki insani yardımların sürdürülebilirliğine öncülük etmiştir.

Bununla birlikte, TDV’nin Afganistan’da gerçekleştirdiği çok sayıda proje ve faaliyet, her zaman sosyal medyada yeterince görünür olmayabilmektedir. Vakfın sahadaki geniş çalışmaları ve önemli katkıları, çoğu zaman Afgan kamuoyuna sosyal medya kanalları üzerinden yansımamaktadır. Bu durum, vakfın çalışmalarının az olmasından değil, bilakis oldukça yoğun ve çeşitli olmasına rağmen, sosyal medyada yeterince paylaşılmamasından kaynaklanmaktadır. Afganistan’daki yeni yönetim de hâlen kurumsal yapılarını güçlendirme aşamasında olduğundan, bu alanda daha fazla

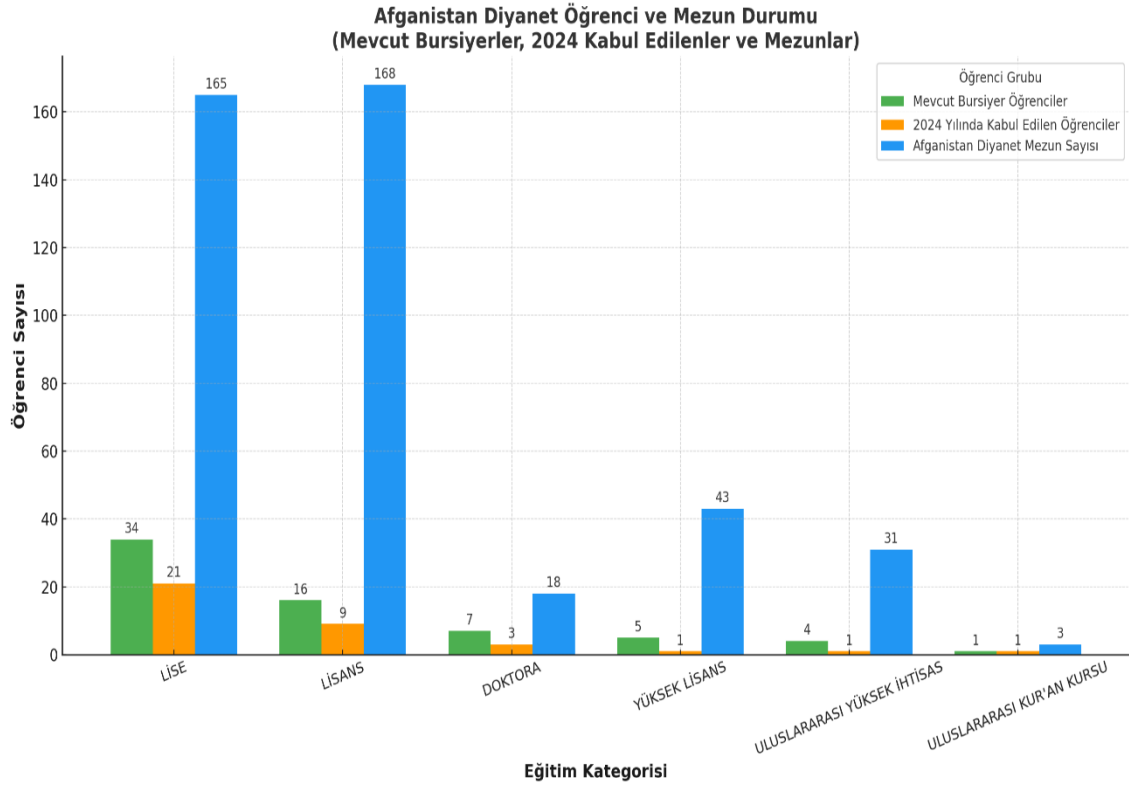
tanıtım ihtiyacı hissedilmektedir. Aslında bu, TDV için bir eksiklikten ziyade, daha fazla görünürlük kazanması halinde Afgan halkı arasında tanınırlığının ve takdirinin daha da artacağı anlamına gelmektedir.

Sosyal medya ve kamu diplomasisi alanında da giderek daha görünür hale gelen TDV, yaptığı anlamlı çalışmaları geniş kitlelere duyurma konusunda adımlar atmaktadır. Bu durum, hem vakfın şeffaflığını artırmakta hem de Türk-Afgan dostluğunun daha geniş platformlarda tanınmasına katkı sunmaktadır.

TDV'nin gençlere ve öğrencilere yönelik çalışmaları da büyük önem taşımaktadır. Vakıf, Türkiye'de eğitim görmüş Afgan mezunlarıyla bağlarını güçlendirmekte, onların bilgi ve birikimlerinden faydalanarak Afgan toplumuna katkı sağlamalarını teşvik etmektedir. Ayrıca, kadınların eğitim ve bilinçlendirilmesi konusunda da önemli adımlar atılmakta, mevcut toplumsal şartlara rağmen kadınların topluma faydalı bireyler olarak yetişmeleri için projeler geliştirilmektedir. Bu yaklaşım, hem toplumsal kalkınmayı hızlandırmakta hem de kadınların manevi gelişimine destek olmaktadır.

TDV'nin Afganistan'daki faaliyetleri, yalnızca insani yardım boyutuyla değil, aynı zamanda kültürel, sosyal ve dini dayanışmayı pekiştiren yönleriyle de son derece kıymetlidir. Vakfın kapsayıcı, planlı ve iş birlikçi yaklaşımı, Türk-Afgan ilişkilerine kalıcı bir değer katmakta, Türkiye'nin bölgedeki dostluk ve kardeşlik imajını güçlendirmektedir. Gelecekte gençlik, eğitim ve kadın merkezli projelere daha fazla odaklanılmasıyla TDV'nin etkisinin artarak devam edeceği açıktır.

Tablo 5- Afganistan Diyanet Öğrenci ve Mezun Durumu (Mevcut Bursiyerler, 2024 Kabul Edilenler ve Mezunlar)

SONUÇ

Bu tez, İslam medeniyetindeki vakıf geleneğinin tarihsel kökenlerine derinlemesine bir bakış sunarken, vakıfların uluslararası ilişkilerdeki rolünü ve etkisini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Vakıf müessesesi, İslam toplumlarının sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarında derin izler bırakmış ve aynı zamanda devletler arası ilişkilerde önemli bir işlevi olan bir kurum olmuştur. Vakıf geleneği, bireylerin ve toplumların hem dini hem de toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerini sağlayan bir yapı olarak, zamanla devletler arası ilişkilerde de önemli bir diplomatik araç haline gelmiştir. Bu bağlamda, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) tarafından Afganistan'da yürütülen faaliyetler, vakıf geleneğinin modern dönemde nasıl bir yumuşak güç aracı olarak kullanılabileceğini ve uluslararası ilişkilerde nasıl bir etki alanı yaratabileceğini gözler önüne sermektedir.

Vakıf geleneğinin gelişimi, İslam'ın doğuşundan önceki dönemlere, özellikle Antik Yunan ve Roma medeniyetlerine dayanan köklü bir geçmişe sahiptir. Bu tarihsel süreç, vakfın yalnızca dini sorumlulukları değil, aynı zamanda toplumsal sorumlulukları da içerdiğini, yani bireylerin ve toplumların refahı için bir tür sosyal güvenlik ve dayanışma mekanizması sunduğunu göstermektedir. İslam'ın kabulüyle birlikte, vakıf müessesesi toplumların sosyal yapısına entegre olmuş ve İslam'ın hayır işleriyle ilgili temel öğretileriyle uyumlu bir şekilde evrilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise vakıflar, sadece yerel ihtiyaçları karşılamakla kalmamış, aynı zamanda imparatorluğun uluslararası ilişkilerindeki stratejik rolünü pekiştiren bir kurum olmuştur. Özellikle Kudüs ve Haremeyn gibi dini merkezlerin vakıfları, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasını şekillendiren, İslam dünyasında ise liderlik konumunu pekiştiren önemli araçlar haline gelmiştir. Osmanlı vakıfları, hem iç yapıyı düzenlemek hem de dışarıya yönelik stratejik bir etki yaratmak için kullanılmıştır.

Modern dönemde ise vakıfların rolü, sosyal yardımın ötesine geçerek uluslararası ilişkilerde bir yumuşak güç unsuru olarak kendine yer edinmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı'nın Afganistan'daki insani yardım projeleri, eğitim faaliyetleri, sağlık hizmetleri ve su kuyusu projeleri, vakıf geleneğinin günümüzdeki güçlü etkilerini ve potansiyelini açık bir şekilde göstermektedir. TDV, özellikle Ramazan ve Kurban

bağışları gibi dini faaliyetler aracılığıyla yalnızca dini vecibeleri yerine getirmekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin yumuşak gücünü Afgan halkına tanıtmaya ve Türkiye ile Afganistan arasında kültürel bağları pekiştirme noktasında da kritik bir rol oynamıştır. Ayrıca, Türkiye Diyanet Vakfı'nın yerel sivil toplum kuruluşlarıyla kurduğu işbirlikleri, bu tür yardımların daha geniş bir etki yaratmasını sağlamış ve Afgan toplumunda kalıcı bir etki bırakmıştır. Bu noktada, TDV'nin faaliyetleri, vakıf geleneğinin yalnızca yardım sağlamakla kalmadığını, aynı zamanda uluslararası işbirliği, barış inşası ve kültürel etkileşim gibi çok daha derin alanlarda da önemli roller üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Vakıf müessesesinin uluslararası ilişkilerdeki gücü yalnızca yardım faaliyetleri ile sınırlı değildir. Vakıfların kültürel ve eğitimsel faaliyetleri, ülkeler arası işbirliği ve kalkınma süreçlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı, Afganistan'da eğitim projeleri, yetim destek programları ve sosyal hizmetler aracılığıyla, kültürel değerlerin güçlendirilmesine, sosyal adaletin sağlanmasına ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesine büyük katkılar sağlamaktadır. Bu tür faaliyetler, vakıf kurumlarının uluslararası arenada sadece birer yardım aktörü olmanın ötesine geçerek, barış inşası, sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal dayanışma gibi alanlarda da kritik roller üstlendiğini göstermektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı'nın ve diğer Türk vakıf kuruluşlarının Afganistan gibi gelişmekte olan ülkelerdeki faaliyetlerinin daha da yaygınlaştırılması, Türkiye'nin dış politikasının etkinliğini artıracaktır. Yerel ve uluslararası işbirliklerinin güçlendirilmesi, vakıf müessesesinin etkisinin daha geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlayacaktır. Ayrıca, vakıfların sunduğu sosyal hizmetler ve eğitim projeleri, yalnızca ekonomik yardımlar değil, aynı zamanda toplumsal yapının güçlendirilmesine yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilmelidir.

Vakıf geleneği, İslam medeniyetinin yalnızca dini bir yönü değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde barış, güven ve kalkınma temelli bir araç olarak da önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı'nın Afganistan'daki faaliyetleri, vakıf geleneğinin günümüzdeki uluslararası diplomasi ve insani yardımlar alanındaki önemini vurgulamaktadır. Vakıflar, İslam dünyasında hem sosyal yardımlaşmayı hem de

devletler arası ilişkileri güçlendiren dinamik bir yapı olarak varlıklarını sürdürmektedir. Bu bağlamda, vakıf müessesesinin gelecekteki rolü, İslam dünyasında barış ve kalkınma yolunda önemli bir yapı taşı olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Akdağa**, Mehmet - Erdem, Ahmet, *Halkla İlişkiler Tarihi Üzerine*, edetö. Metin Işık - Mustafa Akdağa, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları, 2009.
- Altaş**, Hüseyin, “Türkiye’de 1926-1967 Dönemi Arasında Vakıf Sistemi”, Ankara: *Vakıf Sempozyumu Kitabı*, 2009.
- Apak**, Adam - Demircan, Adnan, *H. Peygamber Döneminde Müşriklerle İlişkiler Kağıt Kapak*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2021.
- Arslanboğa**, Kadir, “İskender Paşa’nın Saraybosna’daki Zaviye Vakfı’nın Finansal Durum Tablosu (1807-1821)”, İstanbul: *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 2021.
- Aruci**, Muhammed, “Saraybosna”, İstanbul: *DİA TDV Yay.*, 2009.
- Ateş**, İbrahim vd. al, *Son On Yılda Vakıflar 1980-1990*, Ankara, 1991.
- Aydın**, Vahdettin, “Türk Yönetimi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı”, *SDÜ. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2003), 314.
- AFAD**, “21. İyilik Trenimiz Afganistan’a Hareket Etti”. Kurumsal. *T.C. İçişleri Başkanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı*, 2023.
- AFAD**, “Kurumsal”, Resmi. *Afet ve Acil Durumu Yönetimi Başkanlığı*, 2025
- Akbulut, Abdulaziz, *Uluslararası İlişkilerde Din Ve Ümmet İlkesi*, Kırşehir 2023.
- Akgündüz**, Ahmet, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”. Ankara: *Türkler*, 2002.
- Aksarayi**, Kerimüddin Mahmut, *Müsameretü’l-Ahbar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Aksoy**, Metin, *Uluslararası İlişkilerin Tarihi Ve Teorik Tartışmalar*, İstanbul: Orient Yayınları, 2023.
- Barkan**, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, 2, (1942).
- Bayartan**, Mehmet, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *İÜ Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2008.
- Bayat**, Ali Haydar, “Anadolu Selçuklu Sağlık Müesseselerinden Sivas Darüşşifası ve Vakfiyesi”, C. 2, (1981).

- Bayram**, Mikail, “Selçuklu Veziri Kadı İzzeddin Tarafından Düzenlenen Bir Vakıfname”, Konya: *Ata Dergisi*, 7 (1997).
- Biber**, Ayhan, *Halkla İlişkilerde Temel Kavramlar*, Ankara: Nobel Yayınları, 2003.
- Biber**, Ayhan, *Halkla İlişkilerde Teorik Bir Çerçeve*, Ankara: Vadi Yayınları, 2004.
- Bilal**, Metin, “Budizm İnancının Türk Devletleri Üzerindeki Etkisi”, *Dergi Park*, 6 (2018).
- Bizbirlik**, Alpy, “Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo -Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler”, Ankara: *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, (1999).
- Biogradlıja**, Lejla, “Saraybosna’yı inşa Eden Osmanlı”, Anadolu Agency, 2020.
- Bond**, Sarah, “Philanthropy in ancient times: some early examples from the Mediterranean”, *JRank Science and Philosophy*, 2011.
- Bülent**, Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, Ankara: *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1951
- Buzpınar**, Ş. Tufan, “Surre”, İstanbul, *DİA TDV Yay.*, 2009.
- Cahen**, Claude, *İslamiyet*, Ankara, 2000.
- Çakmak**, Abdullah, “Hürrem Sultan’ın Kudüs İmareti: Bir Somun Ekmek Bir Tas Çorba”, *Yeni Şafak*, (2022).
- Çebi**, Emrin, “The Role of Turkish Ngos in Social Cohesion of Syrians”, *Sakarya: Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 2017.
- Cihanğir**, Alptakin, “Afrika’da Faaliyet Gösteren Türk STK’ların Barış İnşa Edici Kapasitesi”, *Africana- İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, (2021).
- Çilekbilek**, Abdulmetin, “Afgan Kralı Amanullah Han’ın Türkiye Ziyareti (1928)”, *Dergi Park*, 2023.
- Demir**, Mustafa, “Anadolu’da İlk Türk Şehirleşmesinde Vakıfların Rolü”, Manisa: *C. B. Ü., I, Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi Bildirileri*, 1997.
- Demir**, Mustafa, “Türkiye Selçuklu Vakıfları”, *Türk Tarihi Ve Kültür Araştırmaları*, 2017.

- Durak**, Ahmed, “Osmanlı Devleti’nde Surre-i Hümayun Geleneği 18 Ekim 1656 Tarihli Mekke’ye Gönderilen Defter Örneği”, *Dergi Park Akademik*, (2018).
- Ebu Süleyman**, Abdülhamit Ahmed, *İslâm’ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, Çev. Fehmi Kuruö İnsan Yayınları, 1985.
- el-Efendi**, Abdulvahhab, (2009). *Nasıl Bir Devlet?*, Çev. Hasan T. Kösebalaban - Mohammed Çiftkaya, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2009.
- el-Husayyin**, *İslam ve Çağdaş Uygarlık Açısından Uluslararası İlişkiler*, Guraba, 2013.
- Ertem**, Adnan, “Açılış Konuşması”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 2012.
- Ertem**, Adnan, “Osmanlı’da ve Günümüzde Vakıf Müessesesi”, İstanbul: *Klasik Yayınları*, 2005.
- Genç**, Mehmet, “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, 2014.
- Göksel**, Ahmed Bülen, *Temel Halkla İlişkiler Bilgileri*, İzmir: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını, 1994.
- Güler**, Ayfer, “Türklüğün Bir Gereği Olarak Yardımlaşma Ve Dayanışma Ruhu”, *Yeni Ufuk Dergisi*, 2018.
- Güler**, Mustafa, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları*. Ankara, 2002.
- Gülsöy**, Ufuk, “Hicaz Demiryolu”, İstanbul: *DİA TDV Yay.*, 1998.
- Günan**, Ömer, *Orhan Gazi Döneminde Siyasi Olayları, Devlet Teşkilatı, İlim Ve Kültür Hayatı*, Şanlıurfa, Yüksek Lisans, 2014.
- Günay**, Hacı Mehmet, “Vakı”, İstanbul: *DİA TDV Yay.*, 2012.
- Güngör**, Erol, *Tarihte Türkler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1995.
- Hamidullah**, muhammed, *İslâm’ın Hukuk İlmine Katkıları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Haşimi**, Cemalettin, “Turkey’s Humanitarian Diplomacy and Development Cooperation”, *John Hopkins University*, 2014.
- İHH**, “Kurumsal”. *İnsan Hak ve Hürriyetleri*, 2025.

- el-Karadavi**, Yusuf, *İslam'da Devlet Mefhumu*, Darüş Şuruk, 2020.
- Kaya**, Gamze - Elik, Süleyman, “Türkiye-Afganistan Siyasi İlişkileri (1921- 2021): Yüzyılı Aşan Özel, Siyasi, Güvenlik ve Kültürel Bağlar”, *Dergi Park*, 5/1, 2020.
- Kayaoğlu**, İsmet, “Torumtay Vakfıyesi”, Ankara: *Vakıflar Dergisi*, 1978.
- Kazan**, Emine, *Eski Türkler Ve Osmanlı'da Halkla İlişkiler*, İstanbul: Yakamoz Yayıncılık, 2007.
- Kazancı**, Metin, *Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2009.
- Kazancı**, Metin, “Türklerde Devletle İlişkiler Üzerine Bazı Notlar”, *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3/1-2, 2005.
- Kazıcı**, Ziya. *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, 2002.
- Kazıcı**, Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.
- Köprülü**, Fuat, *Türk-İslam Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul, 1983.
- Köprülü**, Fuat, “Vakf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, 10/2, 1942.
- Köprülü**, Fuat, *İslamî ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ankara: Alfa Yayınları, 2019.
- Korkusuz**, Refik - Ergül, Ömer, “Hukuksal Boyutları İle Eski ve Yeni Vakıflar”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008.
- Kurmsal**, “Şehitler, Engelliler, Yetimler ve Dul Sayısı”. Resmi. *Afganistan Şehitler ve Engelliler Banankığı*, 2025
- Kurşun**, Zekeriya, “Gökten Emanet Bir Şehir: Kudüs ve Osmanlı Vakıfları”, *Yeditepe Fatih*, 2024.
- Kurt**, İsmail, *Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1999.
- Kutlu**, Erdi. “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Evrimine Genel Bir Bakış”, *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/2, 2023.
- Liu**, Jinyu. “The Economy of Endowments: The Case of Roman Associations”, *ResearchGate*, 2018.

- Maarif Vakfı**, “Kurumsal”, *Türkiye Maarif Vakfı*, 2025.
- Merçil**, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Muceddedi**, Fazal Gani, *Afganistan’ın Modern Tarihine Bir Bakış*, ABD, 2020.
- Oruç**, Hatice “1468/9 Tarihine Göre Bosna Sancağı Timarları”, Ankara: *Sarajeo Üniversiresi Oreintel İnstitüsü*, 2019.
- Oruç**, Hatice, “Gazi Hüsrev Bey’in Saraybosna’daki Vakıfları”, *Dergi Park, İstanbul*, 2007.
- Orya**, Naser, “Afganistan’ın Modern Gazeteciliğinin Kurucusu ve Babası Mahmud Tarzi’yi Anmak”, *Maria Daro*, 2022.
- Özaydın**, Mehmet Merve, “Vakıfların Sosyal Politika İşlevleri ve Günümüzde Artan Önemi”, Ankara: *Kamu- İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 7/2, 2007.
- Özaydın**, Merve. “Vakıfların Sosyal Politika İşlevleri ve Günümüzde Artan Önemi”, Ankara: *Amu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 7/2, 2007).
- Özbilgen**, Erol, *Bütün Yönleriyle Osmanlı (Adab-ı Osmaniye)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Özel**, Ahmet, *Dârulislâm Darulharb: İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Özel**, Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Özen**, İbrahim, “Eski Kudüs Mutasarrıfı Ahmet Macit Bey’in Gözünden Kudüs ve Havalisi”, *Kültür Atlası*, 2024.
- Özkaya**, Eraslan, *Eski Vakıf Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012.
- Öztürk**, Nazif, “Evkaf-ı Hümayun Nezareti”, İstanbul: *DİA TDV Yay.*, 1995.
- Öztürk**, Nazif, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, Ankara: Türkler, 2015.
- Öztürk**, Nazif “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyal Yardımlaşma Kurumları”, Ankara: *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, 2003.
- Öztürk**, Nazif, “Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, Ankara: *Osmanlı Ansiklopedisi*, 1999.

- Öztürk**, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1995.
- Pelidija**, Enes, “Îsâ Bey”, İstanbul: *DİA TDV Yay.*, 2000.
- Rashid**, Abdülhay, *İslam’ın Yayılışından Modern Devletin Kuruluşuna Kadar Afganistan’ın Kısa Tarihi*, Kabil: Erfan Yayınları, 2011.
- Sar**, Esra, “Selçuklular Ve Osmanlı’da Kadınların Kurduğu Vakıflar”, *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2021.
- Saray**, Mehmet, “Afganistan”, İstanbul: *DİA TDV Yay.*, 1988.
- Saray**, Mehmet, “Emanullah Han”, İstanbul: *DİA TDV Yay.*, 1995.
- Sertoğlu**, Midhet, “II. Murâd’ın Vasiyetnâmesi”, Ankara: *VD.*, 1961.
- Şeşen**, Ramazan, “İmadeddin Al-Katip al-İsfahani’nin Eserlerindeki Anadolu Tarihi İle İlgili Bahisler”, Ankara: *TTK Yay.*, 1971.
- Tabakoğlu**, Ahmet, *Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi*, Ankara, 2004.
- Turğut**, Vedat, *Turğut V (2015) Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme (16. Yy. - Bilecik ve Çevresi)*, Bilecik: Bilecik Şey Edebali Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Türkiye Diyanet Vakfı**, “Kurumsal”, *Türkiye Diyanet Vakfı*, 2025.
- ULuslararası Kızılay**, “International Response to the Herat Earthquake in Afghanistan”, Kurumsal, *Uluslararası Kızılay* 2023.
- Ünal**, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 2002.
- United Nations Development Program**, *Afghanistan Socio-Economic Outlook 2021-2022: Averting a Basic Needs Crisis*, UNDP, 2021.
- Uzunoğlu**, Ahmed, “Diyanet Vakfı (Türkiye Diyanet Vakfı)”, İstanbul: *DİA TDV Yay.*, 1994.
- WFP**, “WFP Afghanistan: Situation Report, 2023”, Kurumsal, *World Food Program*, 2023
- Yaman**, Ahmed, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- Yaşar**, Şukran, “Kudüsün Osmanlı Yönetimine Girişi Ve Yavuz Sultan Selim’in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı imtiyazlar”, 2003.

- Yavuz**, Cavit, *Halkla İlişkiler*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2006.
- Yavuz**, Hasan, “Osmanlı Devleti Zamanında Hac Yollarında Urban Saldırıları ve Alınan Önlemler”, *Dergi Park*, C. 5/1, 2023.
- Yazıcı**, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Yediyıldız**, “Bahaeddin, Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Yada Türk Hayrat Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5. Ankara, 1999.
- Yediyıldız**, Bahaeddin, “Vakıf”, İstanbul: *DİA TDV Yay.*, 2012.
- Yıldız**, Nuran, “Halkla İlişkilerde Kavramlar, Sınırlar, Sorunlar”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 2/2, 2010.
- Yılmaz**, Mustafa, *Eski Vakıfların ve Taşınmazlarının Günümüzdeki Hukuki Rejimi*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2025.
- Yılmaz**, Yasin, “Türkiye’de Vakıfların, Kâr Amacı Gütmeyen Sosyal Politika İşlevleri: “Sosyal Millet” Anlayışı”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2020.
- Yüksel**, Ahmet Turan, “Türk-İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi D, 13/13, 2002.
- Yüksel**, Hasan, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5. Ankara, 1999.
- Zlatar**, Behija, “Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012.
- MECRA**, “Osmanlının Kudüs’teki Hayır Kapısı: Haseki Sultan İmarethanesi”, Bilimsel, 2025.

İnternet Kaynakları

<https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/hurrem-sultanin-kudus-imareti-bir-somun-ekmek-bir-tas-corba-3835626>

<https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/hurrem-sultanin-kudus-imareti-bir-somun-ekmek-bir-tas-corba-3835626>

Diyaret, Taliban Yönetimindeki Afganistan'a yetimhane açtı: Kur'an ve Türkçe dersleri verilecek

Diyaret İşleri Başkanlığı ve TDV Afganistan'da yetimhane açtı

<https://www.sabah.com.tr/yasam/turkiyeden-afganistana-730-tonluk-yardim-malzemesi-21-iyilik-treni-yola-cikti-7201528>

https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/afganistana-yardim-malzemesi-tasiyan-iyilik-treninin-19uncusu-herata-ulasti?utm_source=chatgpt.com

21. İyilik Treni Afganistan'a hareket etti - Son Dakika Haberleri

بيستويکمين محموله کمک‌های بشر دوستانه ترکیه وارد افغانستان شد | طلوع نیوز